

Oorlog, onderdrukking en verzet in een dorp

Dit is een gecorrigeerde bewerking van het boekje dat mijn vader gedateerd heeft op november 1992.
In vergelijking met het origineel ontbreken enkele foto's en zijn taal en schrijffouten verbeterd.
Na het overlijden van mijn vader is ons dit geschrift op zijn verzoek gegeven.

Franeker, januari 2005

Janneke Sondervan-van der Pol

Dikwijls heb ik er over gedacht mijn herinneringen aan de oorlogsperiode 1940-'45 nog eens aan het papier toe te vertrouwen. Destijds heb ik wel eens enkele aantekeningen gemaakt. Die waren echter zo summier en bevatten geen gegevens omtrent onze eigen situatie in die tijd. Nauwkeurige aantekeningen maken en bewaren was zeer riskant in verband met mogelijke huiszoekingen. Daarna kwam er vele jaren niets van terecht omdat het gezin, studie en werk te veel tijd vroegen.

Na mijn pensionering waren er wel mogelijkheden en ben ik begonnen daaraan te werken.

Toen een paar jaar geleden bij mijn zusters en broers een verlangen bleek te bestaan de belevenissen uit de bezettingstijd op te schrijven, had ik deze herinneringen reeds grotendeels op papier gezet. Enkele delen daarvan, hoofdzakelijk betreffende mijzelf en ons gezin zijn, zijn bij hun herinneringen gevoegd.

In dit geschrift heb ik ook nog vele belevenissen met anderen in ons dorp en mijn omgeving beschreven. Het meeste van het geschrevene is uiteraard gezien vanuit mijn gezichtspunt. Anderen zouden een bepaalde gebeurtenis mogelijk anders gezien en beleefd hebben.

Waarom ik deze periode uit mijn leven zo graag heb willen beschrijven?

Niet omdat mijn of ons gedrag zo heldhaftig was. 'k Geloof nauwelijks in helden. Wanneer we de beweegredenen kennen, die iemand in dergelijke moeilijke omstandigheden er toe brachten te handelen, zoals hij of zij handelde, blijkt het dikwijls, dat het andere waren dan die van een held.

Ik zou graag iets willen nalaten over het doen en denken van gewone mensen in zo'n situatie, omdat in de geschiedenis, zoals die gewoonlijk beschreven staat in de boeken, slechts weinig persoonlijke ervaringen van de doorsnee burger zijn opgetekend.

Meestal zijn het uitgebreide verhandelingen over bevelhebbers of vooraanstaande burgers. Wat zij in die tijd hebben gedaan of misschien zoals zij zouden hebben willen handelen. Misschien hebben ze verteld zo te hebben gehandeld, omdat dit later voor hen prettiger was.

Mijn bedoeling is dat ik dit schrijf voor mijn kinderen en kleinkinderen, die zich er dan iets bij kunnen voorstellen hoe hun ouders of grootouders in die tijd hebben geleefd en overleefd. Maar het vastleggen van die feiten is voor mij ook een uiting van respect tegenover degenen, die in onze omgeving rustig maar volhardend zich bleven verzetten tegen een systeem, dat hen en ons was opgedrongen

Mijn respect geldt vooral een aantal van mijn bekenden en dorpsgenoten in die tijd.

Zij zullen mijn verhaal mogelijk niet onder ogen krijgen, maar dat is voor mij geen reden het niet op papier te zetten.

De voorvallen en de indrukken zijn, zoals ik mij die na veertig jaar nog weet te herinneren.

Om alles zo goed mogelijk in de tijd te plaatsen heb ik wel van enkele hulpmiddelen gebruik gemaakt zoals een distributiestamkaart, mijn persoonsbewijs en een drietal bronnen, die ik als bijlage vermeldt. Reacties op bepaalde voorvallen, waar ik na de bevrijding van hoorde, heb ik in de poging onze belevingswereld van die tijd zo goed mogelijk weer te geven, niet opgenomen in het oorspronkelijk verhaal. Wel zijn een voetnoten geplaatst, die gemakkelijk opgezocht kunnen worden en waarin informatie wordt gegeven, die toen niet bekend was.

De samenvatting van de literatuur uit de vermelde bronnen is gegeven om het verband te laten zien van onze belevenissen met andere gebeurtenissen. Wat zich plaatselijk afspeelde sloot natuurlijk vaak goed aan bij de situatie, zoals die zich landelijk voordeed. Het geschrevene is in de ikvorm gesteld om aan te geven, dat het hier om persoonlijke indrukken of aan mij destijds meegedeelde feiten gaat.

Assen, november 1992.

Gerrit van der Pol

I.

Mijn familie vaderszijde woonde reeds enkele generaties in het dorp Achlum. Dat is ook mijn geboorteplaats en was onze woonplaats gedurende de oorlog 1940 - '45.

De Achlumers leefden voor de tweede wereldoorlog hoofdzakelijk van de grond, waarop zij woonden. Dat betekent, dat er veel boeren waren, die een of meer arbeiders hadden. Veel van deze agrariërs hadden gemengde landbouw en veeteeltbedrijven.

Aan de Arumerweg was een zuivelfabriek, waar bij de bereiding van kaas, boter en melkpoeder een twintigtal mensen werkten. In het laboratorium van dit bedrijf werd ook het vetgehalte onderzocht van de koeien van de veehouders, die bij het Fries Rundvee Stamboek waren aangesloten. Enkele controleurs en monsternemers bezochten daarvoor periodiek de veehouders.

De melk werd dagelijks door melkrijders en melkvaarders naar de fabriek vervoerd. Dat gebeurde met vrachtauto's, paard en wagen en boten.

Aan de Franekervaart, aan de westzijde ongeveer halweg tussen Paizijl en de watermolen, later elektrisch gemaal, lag een dakpannenfabriek.

Klei, de grondstof voor het vervaardigen van dakpannen was in Achlum ruimschoots aanwezig. Men fabriceerde gegolfde en holle, rode, donkere en geglazuurde pannen.

Niet alleen Achlumers werkten in deze fabriek, maar ook een aantal Harlingers. Enkelen van hen waren in de huisjes achter de fabriek gaan wonen.

Verder waren er in het dorp:

Twee timmerbedrijfjes,

Een wagenmakerij, tevens kuiperij van botervaatjes,

Drie bakkerijen met een viertal broodventers,

Een smederij,

Vijf kruidenierswinkeltjes, waarvan enkele in een gesloten huis,

Een postkantoor,

Een boerleenbank,

Twee verloven A en een café met een drankvergunning.

Een kleermakerij,

Twee schildersbedrijfjes,

Een melkventer in dienst bij de zuivelfabriek,
Twee slaggers,
Twee brandstofhandelaren, waarvan een de brandstof met een
eigen schip aanvoerde,
Een kaaskoopman,
Een kapper,
Een veehandelaar,
Drie fietshandelaren,
Drie petroleumventers,
Een manufacturier,
Een vrachtrijder en
Een vuilnisman.
Gemeenteambtenaren waren de veldwachter en de wegwerker.

In ons dorp waren drie kerkgebouwen n.l. de hervormde en de gereformeerde kerk en een gebouw van de vrijzinnig hervormden. De hervormde en de gereformeerde kerk hadden elk een dominee en respectievelijk een koster en een kosteres. De koster van de hervormde kerk was tevens landarbeider. De kosteres van de gereformeerde kerk was baker en haar ongehuwde dochter was broodbezorgster.

Er was een drie klassige hervormde lagere school.

De openbare school was opgeheven en het gebouw was schilderswerkplaats geworden. De meesterswoning, nog eigendom van de gemeente, werd de woning van de gemeenteveldwachter.

Sinds het eind van de vorige eeuw was het mogelijk geweest met de stoomtram naar de omliggende stadjes Franeker, Harlingen en Bolsward te reizen.

Omdat in de jaren dertig het vervoer met een autobus goedkoper en gemakkelijker was geworden, waren de rails weggehaald. De zandbaan was nog blijven liggen.

Naast de verkeersbrug in de weg naar Franeker lag nog wel de oorspronkelijke trambrug.

Naast deze twee lagen er in het dorp nog een zestal bruggen.

Twee lagen in de dorpsstraat over de opvaarten achter het Jonkerschap en die naar de westelijk van de kerk gelegen boerderij. De laatste was bij de gereformeerde kerk en de sluisbrug bij het transformatorhuis in de weg naar Harlingen.

Tussen de sluisbrug en de oude trambrug lagen een boogbruggetje, een trapbruggetje en een oude houten brug bij de boerderij, die aan de noordzijde van de dorpsvaart bij de Oude Loop lag.

Ons gezin bestaande uit Heit, Mem, vijf jongens en twee meisjes, had een eenvoudig, doch degelijk huis in een rij van vier.

Toen heit en mem trouwden was het huis, dat Pake Klaas (grootvader vaderszijde) had laten bouwen nog maar een jaar oud.

Ons huisnummer was destijds Achlum 145.

In de ruime kamer van deze woning waren aan de zuidzijde twee grote ramen. Tussen de kamer en het achterhuis, zoals wij de keuken noemden, waren boven een ruime kelder twee bedsteden gemaakt. De

ene bedstee werd door heit en men en de andere door de zusjes Eeke en Mattie gebruikt.

Naast de kamer liep van de voordeur naar het achterhuis een gang. In de gang stond een trap naar de zolder, waar de vijf jongens sliepen.

In mijn vroege jeugd was de geverfde houten vloer in de kamer in het midden bedekt met een Chinese mat.

Eind jaren dertig was er al veel veranderd bij ons in huis. Op de vloer lag toen langs de kanten linoleum en in het midden een vloerkleed.

In de kamer stond een hekjeskachel en het meubilair bestond uit een tafel, zes stoelen met biezen zittingen, een rechte houten bank met opbergvakken en een eikenhouten linnenkast. Voor de bedsteden, waarvan de deuren overdag gesloten waren, stonden vier stoelen met gevlochten zittingen en gedraaide poten.

De petroleumlamp, die boven de tafel hing, was reeds eerder vervangen door een elektrische lamp in een kap, die door Klaas uit triplex was gezaagd.

Van ons gezin hebben de kinderen allen de christelijke school bezocht.

's Zondags gingen we trouw naar de hervormde kerk. Vooral in Achlum, maar 's middags ook nog wel in Hitzum. Achlum en Hitzum vormden een kerkelijke gemeente en hadden samen een dominee.

In onze vrije tijd kaatsten we 's zomers veel, maar we waren ook lid van de knapen of meisjes en de jongelingsvereniging.

In de winterperiode bezochten we deze verenigingen.

De jongelingsvereniging had een bibliotheek, waar we veel gebruik van maakten.

Daarnaast hadden we onze eigen jaarfeesten en die van andere verenigingen in het dorp.

In die periode hadden wij als kinderen uit een groot gezin het enerzijds goed. Onze ouders hadden voldoende aandacht voor ons en besteedden alle zorg aan ons. Wij kregen ruim voldoende te eten en waren altijd redelijk goed gekleed.

Luxe kenden wij evenwel niet.

Anderzijds was onze situatie minder rooskleurig. Wij waren reeds jong mede verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van het gezin.

Wij hadden onze taken, zoals aardappels schillen en afwassen. Dat was niet erg belastend.

In het midden van de 30-er jaren hadden veel gezinnen en ook het onze, te kampen met lage lonen en werkloosheid of dreigende werkloosheid.

In het hoogseizoen in de landbouw gingen wij dan dikwijls mee helpen op het land o.a. met het uitdunnen van bieten.

Het was een tijd, dat een groot gezin het hoofd nauwelijks boven water kon houden.

Heit verdiende een matig loon met het zware grondwerk, dat hij altijd deed.

Soms was hij 's winters in plaats van een paar weken een paar maanden werkloos. Gedurende de periode van werkloosheid hadden we vrijwel geen inkomen. Een weinig geld, dat in de zomer was gespaard en een kleine uitkering.

De werkloosheidsuitkering werd verstrekt door de regering. De werklozen moesten zich dan een paar keer per dag melden (stem-pelen), omdat men wilde voorkomen, dat zij naast de uitkering betaald werk zouden doen.

De uitkering was heel bescheiden n.l. f.11,- tot f.12,- per week.

'k Weet me nog te herinneren dat in een van deze jaren met de kerstdagen geen geld meer in huis was. En ook geen levensmiddelen meer zoals suiker, koffie en thee.

Naast hun uitkering konden de werklozen, maar ook de mensen met een laag inkomen ontheffing van het betalen van belasting voor een fiets krijgen. Elk jaar werd een koperen plaatje uitgegeven, dat aan de fiets bevestigd moest zijn. De fietser moest dit zichtbaar dragen, wanneer hij over weg reed.

De ontheffing was persoonlijk. Het gratis koperen plaatje had een rond gat in het midden.

Als jongen van 12 à 13 jaar reed ik eens met de fiets van heit tussen Franeker en Dronrijp. Daar werd ik gecontroleerd door twee politiemensen. Ik had alleen het plaatje met het gat er in, dat vast zat aan het stuur van heit z'n fiets. Ik kreeg een boete van twee kwartjes, omdat ik geen belasting voor mijn fiets had betaald.(A.pag.11 e.v.)

Om toch nog iets bij te verdienen, maakte men de christelijke school tegenover de "Sûkereipolle" schoon. Dat leverde f.40,- per kwartaal op.

En heit verbouwde voor het hele jaar bijna alle groente, die wij nodig hadden. We hadden twee tuinen, een op het volkstuincomplex aan de Arumerweg en een naast de hervormde kerk.

Aardappels behoeften we in het geheel niet of slechts in beperkte mate te kopen.

Onze kleine taken, waar ik reeds eerder over schreef, werden steeds verder uitgebreid. Wij moesten mee helpen de school schoonmaken, groente van de tuin halen, bonenplukken en b.v. de wortels wieden.

Toen ik na de lagere school naar de christelijke mulo school te Franeker ging, moest ik 's morgens voor schooltijd de drie kachels in de school te Achlum mee aan maken.

Bovendien moest op woensdag en zaterdagmiddag de gehele school geveegd en gedweild worden.

Dat kostte zaterdagmiddags tenminste drie uur.

Zo was ik vanaf mijn twaalfde jaar al werkstudent.

Toen ik in 1938 met een diploma de school verliet, werd ik monsternemer bij de melkfabriek te Achlum. 'k Moest dan 's morgens vroeg eerst "de boer op" om melkmonsters te

nemen van de koeien van een bepaalde boer. Vanaf acht uur onderzochten we de monsters in het laboratorium van de fabriek op vetgehalte. De resultaten werden daarna bijgeschreven op de melklijsten van de koeien, waarvan een melkmonster was genomen. In het laboratorium werden ook nog de vetgehalten bepaald van de room en de melk bestemd voor de bereiding van boter en kaas,

evenals het waterpercentage van de boter en het vetgehalte en de droge stof van de bereide kaas

Het eerste halfjaar werkte ik 48 uur per week voor f.2,50 per week.

Na een half jaar werd dat f.5,- per week.

Na het binnenvallen van de Duitsers in Polen in 1939 werd o.a. door Engeland aan Duitsland de oorlog verklaard.

In verband met de gespannen situatie die daardoor ontstond, werd ook het Nederlandse leger gemobiliseerd. (zie A.blz. 9)

De schok, die dit bij ons teweegbracht, weet ik mij nog duidelijk te herinneren.

De gebeurtenis viel vrijwel samen met het vieren van het Koninginnefeest op 31 augustus 1939.

In Sexbierum werd o.a. rondom Liauckemastate een groot openluchtspel opgevoerd. De mobilisatie zette een domper op al die feestelijkheden.

Veel mensen hoopten, dat evenals in 1914 - '18 het bij een mobilisatie zou blijven.

Het dagelijks leven gaf daarna in ons dorp een duidelijke verandering te zien. Omdat er veel jongemannen in militaire dienst waren gegaan, had iedereen werk en voelde zich nuttig.

De winter daarna bezocht ik de vergaderingen van de jongelingsvereniging.

Zaterdagmiddags volgde ik een cursus voor melkcontroleurs in Leeuwarden.

Zaterdag en zondagavond zochten we contact met jongeren uit andere dorpen en dan voornamelijk natuurlijk met meisjes.

Inmiddels trof men voorbereidingen om bij een langdurige moeilijke economische situatie de bevolking van de noodzakelijke levensbehoeften te voorzien.

Er werden distributiestamkaarten uitgereikt.

Mijn eerste stamkaart.

T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB
1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	10	10	10

Bijzondere Afgiften

BA	BB	BC	BD	BE	BF	BG	BH	BJ
1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN
DISTRIBUTIE STAMKAART
TEVENS BEWIS VAN OPNEMING
IN HET BEVOLKINGSREGISTER

M/V No 2914

Geslachtsnaam: *Van der Pol*

Voor-naam: *Gerrit*

Geboortedatum: *24 Nov 1895*

Geboorteplaats: *Franeke*

Nationaliteit: **NEDERLANDER**

Doortekennummer: *145*   Gemeente en Adres: *Achlum 145*   Paragraaf: *145*

Afgegeven in Gern.: **FRANEKERADEEL**

op *10 0 1938*

De Aangewezen Ambtenaar van het

De tekenen, dat de nazi's ook maar enig land of bevolkingsgroep zouden ontzien, waren niet gunstig.

Duitse joodse jongeren confronteerden ons toen al met de benauwende situatie in Europa.

In het oude lokaalspoor station te Franeker woonde een aantal joodse jongens en meisjes, die hun land waren ontvlucht.

Zij leerden op het platteland allerlei beroepen, die ze in de toekomst in Israël hoopten te kunnen uitoefenen.

Een van hen, een kleine jonge man, wilde kaasmaken leren in de melkfabriek te Achlum.

Hij was zo klein, dat hij er moeite mee had de bodem van de kaasbak te bereiken, als hij op de grond stond. Het kwam mij voor, dat zijn ijver groter was dan zijn vaardigheid.

Hoewel hij er niet veel over sprak, was ons wel duidelijk, dat hij wegens vervolging uit Duitsland was gevlucht.

Ons gezin stond er in die tijd financieel beter voor dan een paar jaar daarvoor.

Mijn broers Klaas en Sije waren op de Veluwe en aan de Duitse grens gelegerd. Klaas was bij de cavalerie in Beekbergen en Sije moest in Hardenberg een stuk pantserafweergeschut van het 9^e regiment infanterie mee bedienen.

Ongeveer een keer per maand kwamen zij een weekend thuis met verlof.

Zo brak het voorjaar 1940 aan.

Op vrijdag 10 mei was het mooi weer.

Toen ik 's morgens op de fiets naar mijn werk ging heb ik in het dorp niets bijzonders gemerkt.

In de loop van de morgen bereikten ons berichten, dat Nederland in de oorlog betrokken was.

Er was veel onzekerheid.

Zouden onze soldaten de Duitsers aan de grenzen weten te keren?

In de namiddag hoorden en bemerkten we, dat dit waarschijnlijk niet het geval zou zijn.

Uit de richting Franeker passeerden een paar vrachtauto's met Nederlandse militairen het dorp. Zij waren gejaagd en nerveus. Zo snel mogelijk probeerden ze bij de Afsluitdijk of waarschijnlijk daar nog over heen te komen.

Voor mij was dit begrijpelijk. Misschien zouden ze nog iets kunnen doen in de z.g. Wonsstelling voor de Afsluitdijk of aan de andere kant van de Afsluitdijk.

In ons gezin werd natuurlijk sterk gehoopt, dat het goed zou gaan met Klaas en Sije.

Van Sije wisten we, dat hij niet meer in Hardenberg was. Klaas moest ergens op de Veluwe zijn.

Er was thuis en bij mij vooral meer verbeterheid dan angst.

Onze eerste zorg was natuurlijk de situatie van onze broers en neven. Hoe zich een bezetting zou voltrekken kon ik mij niet voorstellen. Wat wisten wij eigenlijk van oorlog, met alle vernedering, verachting, willekeur en waanzin van overheden en personen?

Wij kenden alleen maar een vrij "geordende" maatschappij, waarin je meende in redelijkheid een beroep op het gezonde verstand en het geweten van anderen te kunnen doen.

Ons voorstellingsvermogen was mogelijk ook nog misvormd door boeken zoals "De held van Spionkop" uit de boerenoorlog in Zuid-Afrika.

De komst van de jonge joden uit Duitsland had bij mij wel een lichtje doen op gaan. Dat het met het regiem in Duitsland niet zo best gesteld was, was wel tot mij doorgedrongen.

Van de rijksdagbrand in Berlijn, waarvoor de Nederlander van der Lubbe was opgehangen, wist ik mij nog veel te herinneren.

Toen ik op zaterdagmorgen 11 mei in de melkfabriek uit het raam van de boterkelder naar buiten keek, zag ik de eerste Duitsers.

Een lange colonne pantserauto's stond op de straat voor de melkfabriek.

'k Was 's morgens vroeg ook weer op de fiets naar de fabriek gegaan, evenals vorige dagen.

Een paar uur later stonden ze er plotseling.

Heel rustig en gedisciplineerd waren ze gekomen.

Na enige tijd te hebben stilgestaan ging de spits verder in de richting Arum.

Door een aantal Arumers was een sleuf door de weg tussen Arum en Achlum gegraven. Zij deden dit in opdracht van het gemeentebestuur, zoals wij later hoorden.

Toen de Duitsers de gravende mannen zagen, gaven ze met een wapen even een vuurstoot. De Arumers namen zo snel mogelijk de benen over sloten en door weilanden.

De Duitsers, die Achlum waren binnengekomen keken overal rond. Een militair, met een grote helm tot aan de ogen op en een lange groengrijze veldjas aan, kwam de melkfabriek inspecteren. Hij liep door de boter en kaasmakerij en monsterde zichtbaar de mensen, die daar aanwezig waren.

Niemand van de Duitsers bemoeide zich, voor zover mij bekend, met de dorpsgenoten en andersom was het ook niet het geval.

Later op de dag hoorden en zagen we een vliegtuig overvliegen. Het leek mij een lichte bommenwerper.

Of het een Duits, Nederlands of een Engels vliegtuig was, weet ik niet.

De Duitsers reageerden nerveus. Zij brachten snel een stuk luchtafweergeschut in stelling bij een boompje, dat tegenover Sûkereipolle aan de Slachtedijk stond.

Nadat zondags de colonnes uit ons dorp waren vertrokken, hoorden wij alleen nog het schieten en bombarderen bij Kornwerderzand. Hoewel ik dat zelf niet heb gezien, werd later verteld, dat lange rijen cavalerie tussen Achlum en Lollum door via Baarderbuorren in de richting van de Afsluitdijk waren getrokken.

Als het 's avonds donker werd, hoorden en zagen wij soms Duitse auto's door het dorp in de richting Franeker rijden.

Er gingen geruchten, dat daarin vele doden en gewonden werden afgevoerd en dat er soms bloed uit de auto's liep.

Deze geruchten waren blijkbaar niet geheel uit de lucht gegrepen, want later is gebleken, dat er op de Afsluitdijk onder Duitsers veel doden zijn gevallen.

In deze oorlogsdagen ging ik gewoon naar mijn werk. Dat betekende dat ik 's morgens vroeg en 's middags boeren bezocht en melkmonsters nam.

Daarnaast hielp ik zo nu en dan in de melkfabriek bij de ontvangst van de melk. We moesten de melkbussen legen in de bascule en een monster nemen.

Wanneer het druk was, hielp ik ook wel in de botermakerij bij het verpakken van half pond en pondspakken boter.

Directeur van der Ploeg hielp daar ook dikwijls mee.

Op een van de oorlogsdagen informeerde hij hoe het met mij en bij ons thuis ging.

Ik zei, dat het wel ging, maar dat ik wenste, dat ik aan de andere zijde van de Afsluitdijk was.

"Och jongen," zei hij, "dat helpt toch niet."

Achteraf gezien had hij gelijk.

Na een paar dagen was voor ons de oorlog voorbij en woonden wij in bezet gebied.

Na de capitulatie van het Nederlandse leger werd ook de Afsluitdijk weer voor het verkeer opengesteld.

Op een middag ben ik op de fiets gestapt om eens te kijken, hoe de situatie op de Afsluitdijk en in Den Helder was.

Den Helder was n.l. in de oorlog evenals Rotterdam gebombardeerd. Het was die dag mooi weer.

Tussen de Kop van de Afsluitdijk en Kornwerderzand stonden op een afstand van ongeveer 100 meter van elkaar tussen de tweebaansrijweg en het fietspad betonnen rioolbuizen.

In de greppel tussen rijbaan en fietspad waren op meerdere plaatsen walletjes opgeworpen. Het leek, dat de Duitse soldaten daar dekking hadden gezocht.

De brug bij Kornwerderzand was vernield en onbruikbaar voor het verkeer.

Er was een noodbrug over de sluizen aangelegd.

Tussen Kornwerderzand en Den Oever bivakkeerden nog vele Nederlandse militairen.

Het vliegveld De Kooi zag er gehavend uit. In Den Helder zag ik slechts een paar verwoeste gebouwen.

Veel tijd om rond te kijken had ik echter niet, omdat ik dezelfde dag nog weer terug moest naar huis.

Een paar weken na de overgave mochten bijna alle Nederlandse militairen naar huis gaan.

Toen bleek, dat Klaas tijdens de oorlog bij Amersfoort was geweest. Kort voor het begin van de inval van de Duitsers had men het pantserafweergeschut, waar Sije bij was, terug getrokken.

Sije was de vier oorlogsdagen in de omgeving van Den Haag geweest. Wij waren natuurlijk heel blij, dat zij beiden nog in leven en gezond waren.

Van onze neven, die in militaire dienst waren en dat waren er, naar ik meen, zeven, was alleen neef Sije Gerlofsma gewond geraakt.

Hij was bij de Lichte Divisie van de cavalerie in de Peel in Brabant.

Toen zij terugtrokken met hun motoren met zijspan, werden zij bij de Dordse Kil beschoten door eigen troepen. Neef Sije werd door een kogel tussen de schouderbladen gewond. Het was alleen maar een vleeswond en hij kon spoedig het ziekenhuis weer verlaten.

II.

De eerste tijd van de bezetting kwam in ons dagelijks leven weinig verandering. De Duitsers lieten uiterlijk de Nederlandse bevolking met rust.

Zij leken zich vooral te richten op de verovering van Engeland. In onze omgeving zagen we slechts zo nu en dan een Duitse patrouille.

Er waren wel steeds militairen in Harlingen, Franeker en bij het vliegveld te Leeuwarden.

's Nachts merkten wij het duidelijkst, dat het oorlog was. Wij hoorden Engelse vliegtuigen over gaan en zagen het uiteenspatten van de granaten van het luchtafweergeschut.

Over het algemeen sliep ik 's nachts rustig, ondanks het voortdurend lawaai van de bommenwerpers.

Wanneer het geluid echter afweek van het gewone gebrom van de over vliegende machines, schoot ik uit bed. Dat gebeurde bijvoorbeeld als er een luchtgevecht was of wanneer een vliegtuig neerstortte. Vaak draaiden de motoren dan met een hoger toerental. Dat gaf een doordringend geluid.

Snel ging ik dan voor het dakraam op de zolder kijken.

De economische situatie was voor ons de eerste tijd van de bezetting niet ongunstig. Iedereen had werk en vrijwel elk gezin had voldoende inkomen. Dit had tot gevolg, dat sommige mensen meenden, dat wij niet behoefden te treuren, dat de Duitsers waren binnengevallen. Er waren er, die meenden dat we een betere tijd tegemoet gingen.

Deze geluiden hoorde ik ook in de melkfabriek. De een was voorzichtig in zijn uitlatingen, terwijl een ander zich enthousiast toonde. Het kwam voor dat iemand familie had, die uitgesproken Duits georiënteerd was. Dan waren ze zelf vaak ook minder afwijkend ten opzichte van Duitsers.

Hoewel wij in de gesprekken de kat uit de boom keken, was er toen nog niet gevaar voor verraad.

In juli 1940 werd ik toegelaten tot een cursus voor melkcontroleurs van de Nederlandse zuivelbond. Het jaar daarvoor had ik te Franeker een jaar een landbouwcursus gevolgd. In november was ik 18

geworden en mocht ik naar een cursus van de zuivelbond. Omdat ik meer belang had bij het volgen van een melkcontroleurscursus maakte ik de tweejarige landbouwcursus niet af.

In 1941 was het financieel, vooral in ons gezin, niet slecht. Wij hadden allemaal werk en verdienden redelijk (ik had toen een loon van f. 15, -), maar konden toch alles niet meer kopen. De in 1939 aan ons uitgereikte stamkaarten vertoonden al veel ingevulde vakjes. Aardappels en brood kwamen wij niet te kort. Maar suiker, thee, koffie, tabak en versnaperingen was alleen maar meer op een bon te krijgen.

Toch waren we in staat, toen heit en mem in mei 25 jaar getrouwd waren een feest in de oude school (later Op 'e Hichte) te houden. Wij voerden een aantal toneelstukjes op en droegen gedichten voor. Er kwamen die avond veel familieleden, maar ook dorpsgenoten en burens. Verwacht werd, dat we gezamenlijk een avondvullend programma verzorgden. En dat lukte heel goed.

Ongeveer in dezelfde tijd zijn wij met elkaar op de foto gekomen.

Staande:Klaas (23), Sije (21), Tinus (15) en Gerrit (19). Zittend heit (47), Mattie (13), Fokke (5), mem (47) en Eeke (17).

In augustus van dat jaar kwamen Fie en Martha Fredriks uit Hardenberg bij ons logeren. Zij kwamen Sije nog eens opzoeken. Ze bleven ook een paar dagen in Surhuizum waar een dienstkameraad van Sije woonde. Hij en Sije gingen in de mobilisatie vaak koffiedrinken bij het gezin Fredriks. Gerda Fredriks de jongste uit het gezin was in Surhuizum bij de familie Hiemstra gebleven. De volgende stap van de bezetter was verplicht te stellen, dat wij een persoonsbewijs bij ons moesten dragen. Ze werden in oktober 1941 aan ons uitgereikt.

Mijn persoonsbewijs voorzijde.

achterzijde.

Het was ongeveer in dezelfde tijd, dat ik op een zondagavond met enkele andere jongens uit het dorp stond te praten, toen we plotseling vanuit het noordoosten een brandend vliegtuig in

zuidwestelijke richting zagen vliegen. Omdat we dachten dat het toestel wel spoedig zou neerstorten, stapten we op de fiets en reden door Arum naar Witmarsum.

De machine was echter nog zuidelijker dan Witmarsum verdwenen. Daarom reden we door in de richting Wons. Aan de weg van Wons naar Makkum zagen we wrakstukken liggen, ongeveer 100 meter buiten Wons.

Het kwam ons voor, dat het een engels toestel was. In de berm van de weg lag de gewonde piloot. Wij wisten niet hoe we hem hulp moesten bieden. Elk ogenblik konden ook Duitsers arriveren.

Allerlei onderdelen van het vliegtuig en andere voorwerpen lagen rondom de vlieger verspreid. Ik vond een lapje, dat naderhand een zakdoek bleek te zijn. Er was een legernummer op gedrukt.

Ondanks dat dit verboden was, nam ik de zakdoek mee. 'k Hoopte naderhand nog iets met het legernummer te kunnen doen.

Voordat de Duitsers op het terrein van de ramp kwamen, waren wij al weer verdwenen.

In de herfst van 1941 ging ik een schriftelijke cursus zuivelboekhouden volgen. Het vroeg veel zelfdiscipline om elke week de lessen te maken en op tijd in te sturen. Het bezoeken van de jongelingsvereniging, dat in die tijd nog mogelijk was, schoot er wel eens bij in. Daar was heit soms niet zo best over te spreken.

Ondanks de vaak trieste sfeer zochten we regelmatig elkaars gezelschap. Er brandde geen enkele straatlantaarn.

Wanneer we bij nacht fietsten, was de fietslantaarn net een gloeiende spijker. We hadden het gloeilampje of het glas van de koplamp zwart geverfd. In het midden lieten we een smalle streep, waar door het licht zichtbaar was. We hadden ook wel een metalen plaatje met een gleuf van ongeveer 3 bij 1 cm. voor het glas van de lamp gemonteerd.

Op zekere dag mochten we ook 's nachts na twaalf uur niet meer buiten zijn. Een keer ben ik ontsnapt aan een bekeuring of een nacht slapen in een cel.

Hendrik de Vries en ik waren naar een uitvoering van de muziekvereniging te Witmarsum geweest.

Ik was met een meisje uit Witmarsum naar Pingjum gefietst. Toen we bij haar huis waren, was het bijna twaalf uur. 'k Zag dat de tijd drong en spurtte zo snel mogelijk in de richting Arum en Achlum. Een paar honderd meter voor de Kimswardervaart en de brug bij de vuilnisstortplaats van Arum dook plotseling uit de richting Arum een fietser op. Hij riep : "Maak dat je weg komt. Er komt politie aan." Ik stapte af en keek om mij heen. Waar moest ik mij verbergen op die kale weg. Toen ik een poging zou wagen in de berm te gaan liggen, was het al te laat. Een tweede fietser dook op uit het donker. Het bleek een politieman te zijn. Hij vroeg waar ik vandaan kwam en waar ik heen wilde gaan.

'k Vertelde hem dat ik naar de muziekkuitvoering in de gereformeerde kerk te Witmarsum was geweest en dat ik in Pingjum een meisje naar huis had gebracht. Hij vroeg wie dat meisje was. Nadat ik hem dat had verteld, blies hij op een fluit en wachtte op antwoord.

Vermoedelijk was hij op patrouille geweest met een collega en waren ze op de driesprong Arum-Kimsward-Pingjum elk een kant op gefietst. Toen die collega niet reageerde liet hij mij verder gaan. Ik was natuurlijk blij, dat ik niet werd opgebracht zoals een volontair van de zuivelschool uit Bolsward. Deze volontair, die stage liep in de melkfabriek te Achlum, had een nacht in de cel moeten doorbrengen en een boete moeten betalen.

In de winter van 1941-'42 was er strenge vorst. Het ijs was zeer betrouwbaar en er werden veel schaatstochten gereden.

In januari 1942 reed ik met Hendrik de Vries en Jan de Vries een schaatstocht van Franeker over Sneek, door Gaasterland en via Bolsward en Harlingen weer naar Franeker.

De luchtoorlog ging in West Europa inmiddels verhevigd door. Duitsland was Rusland binnen gevallen en de engelsen probeerden door de lucht de Duitsers zo veel mogelijk afbreuk te doen. Daarbij voerden ze ook vooral een psychologische oorlog. Boven Nederland werden pamfletten en en foto's, die gewoonlijk betrekking hadden op het Koninklijk Huis, afgeworpen. Er waren o.a. foto's bij van Prinses Juliana met de oudste prinsesjes.

Het was niet zonder gevaar zulke foto's in huis te bewaren.

Maar niet alleen werden we daarmee in onze vrijheid beperkt. Men probeerde ons ook over te halen iets in de Winterhulp bussen te doen. De Winterhulp was een Duits initiatief met de bedoeling mensen, die in moeilijke financiële omstandigheden verkeerden, hulp te bieden. Meteen probeerde men daarmee ook een politiek doel te dienen.

Hoewel wij over het algemeen best bereid waren bij een collecte iets te geven, kwam Hiele van Zandbergen, die kaashandelaar was en te Achlum woonde, met zijn bus tevergeefs bij ons aan de deur.

Toen hij ons een keer verwijten maakte omdat we niets gaven, zei ik hem, dat hij maar moest oppassen ons onder druk te zetten.

Achteraf speet het me, dat ik dat had gezegd, want men wist nooit welke gevolgen dat kon hebben.

In het voorjaar was ik tweede botermaker en had ik geruime tijd Tjeerd van der Tol, de eerste botermaker vervangen, omdat hij in de vorstperiode op de gladde vloer van de botermakerij was gevallen.

De botermakers begonnen in de zomer meestal om vijf uur 's morgens. 's Winters gewoonlijk om zeven uur. We werkten 's zomers negen uur en 's winters zeven uur.

De werkdag zat er dan ook over het algemeen vroeg op en zo had ik 's middags vaak veel vrije tijd.

In juni van dat jaar gebruikte ik mijn vier vakantiedagen voor een bezoek aan Hardenberg. Daarbij had ik de kans nog eens nader kennis met Martha te maken.

Wij hadden elkaar wel eens geschreven, maar ik was nog niet in Hardenberg bij hen thuis geweest.

Die zomer ging ik 's middags nog wel eens met neef Oepke Gerlofsma met een roeibootje naar de dakpannenfabriek aan de Franekervaart te Achlum.

In die fabriek werden toen geen pannen meer gemaakt.

De droogkamers, waarin de dakpannen voor het bakken werden gedroogd, werden gebruikt om turf, die per schip uit het veen werd aangevoerd, te drogen.

Turf werd op die manier geschikt gemaakt voor het gebruik in gasgeneratoren op auto's.

Voor de Duitsers was dit een welkome aanvulling op de weinige benzine, die beschikbaar was.

Wanneer een schip met turf bij die fabriek werd gelost, lagen wij met het bootje op enige afstand.

Bij het verwijderen van de bovenlast rolden vaak een aantal turven in het water. Die turven dreven af en werden door ons "gered".

Oep liep toen in de "ziektewet". Bij de schaatstocht vanuit Franeker in de winter van 1941-'42, waaraan ik ook had meegedaan, had hij door bevriezing een teen verspeeld.

Hij maakte van het verzamelen van de turf zijn dagtaak. En dat was in die tijd een zinvolle dagtaak, want de brandstofbonnen waren reeds lang niet meer toereikend.

Wij kwamen dan na een paar uur thuis met soms 20 of 30 van die lange losse turven.

Oep hielp de schade van de fabriek ook wel eens een beetje te vergroten door een roeispaan op een riskante plaats in de bovenlast te steken. Wij kwamen dan met extra veel turven thuis.

Voor zover ik mij herinner, werd neef Sije Gerlofsma, die met zijn vrouw Anna het café aan de dorpsstraat te Achlum had, in de zomer van 1942 door het arbeidsbureau opgeroepen in Duitsland te gaan werken.

Sije ging niet maar verdween enige tijd uit Achlum en wachtte af, welke maatregelen er zouden worden genomen.

Toen men hem blijkbaar vergat en ook niet probeerde op te sporen, keerde hij terug naar huis.

Wij werkten allemaal. Heit wist meestal wel een karwei te vinden. Hij verhardde weggetjes naar boerderijen en draineerde bouwland. De boeren zorgden dan voor het materiaal b.v. het puin voor verharding of voor de draineerbuisjes en de turfmolm, die bij het draineren op de buisjes werd gestrooid.

Mem was altijd druk met haar grote gezin. Naast de dagelijkse bezigheden, zoals het schoonhouden van het huis en eten koken, maakte ze de hervormde school schoon, wakte groenten, naaide en

breide en besteedde ook nog veel aandacht aan onze neven en nicht Gerlofsma, die wees waren.

Moeilijk naaiwerk deed ze, zoals ze gedaan had, niet meer. Dat liet ze in die tijd aan Eke over.

Wel stond ze 's morgens vroeg op als wij naar ons werk moesten. Dan zorgde ze nog gauw even voor een beetje warm drinken en een boterham.

Klaas was ijzervlechter geworden en werkte respectievelijk aan de brug over het van Harixmakanaal bij Kiesterzijl en de brug over het Prinses Margrietkanaal bij Fônejacht.

Sije was in de kaasmakerij van de melkfabriek te Achlum gaan werken.

Eke hielp de kleermaker Politiek te Achlum in zijn kleermakerij.

Tinus was knecht geworden bij de schilder de Haan te Achlum.

Mattie hielp thuis en werkte bij anderen in de huishouding.

Fokke was nog op de lagere school.

Sije en ik werkten dus beiden in de melkfabriek. In zijn vrije tijd nam Sije nog een poosje les bij meester van Dalen, het hoofd van de christelijke school.

Wij melden ons beiden in loop van het jaar aan voor de cursus voor kaasmaken en boter maken en werden toegelaten. Deze cursus was van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken en werd te Leeuwarden gegeven. Omdat een groot deel van de leerstof van beide cursussen gelijk was en tegelijk werd gegeven konden we samen naar Leeuwarden gaan.

Toen de aanvoer van melk aan de melkfabriek afnam aan het eind van de zomer, kreeg Sije ontslag.

Ongeveer tezelfder tijd had heit van Johannes van der Ploeg te Arum het draineren van een stuk bouwland aangenomen.

Daardoor kon Sije direkt bij heit aan het werk gaan.

Een aantal weken later kwam directeur van der Ploeg van de melkfabriek bij mij en zei:

"Gerrit gisteren moest ik op het arbeidsbureau te Leeuwarden komen. Er moeten enkele personeelsleden voor tewerkstelling naar Duitsland. Ze hadden jou ook op de lijst geplaatst. Ik heb gezegd, dat ik je niet kan missen.

Als ik echter weer op het arbeidsbureau moet komen, betwijfel ik of het mogelijk is jou uit Duitsland te houden (zie A bldz. 139).

Op mijn vraag of hij mij dan niet meer op de loonlijst wilde plaatsen als ik bleef werken, zei hij, dat hij dat niet kon doen.

Daarop antwoordde ik, dat ik dan graag de daaropvolgende zaterdag ontslag wilde hebben. Daar ging hij mee akkoord.

En zo was ik dan plotseling werkloos.

Het gevaar voor bombardementen in Duitsland was toen nog niet zo erg groot. Dat was niet de reden, dat ik niet naar Duitsland zou willen gaan. Voor mij woog zwaar, dat ik de Duitsers geen hulp wilde geven, in welke vorm dan ook.

Twee andere personeelsleden van de fabriek werden naar Duitsland gestuurd. Klaas Miedema uit Achlum, die met een melkboot voor de fabriek voer en Sietse de Vries uit Almenum bij Harlingen, die op het laboratorium werkte. 1)

III.

Over mijn ontslag werd thuis weinig gediscussieerd. Het belangrijkste was, hoe ik een boterham zou kunnen verdienen. In onderling overleg werd besloten, dat ik heit en Sije zou helpen met draineren.

Het draineren ging bij ons in die tijd op de volgende manier. Heit zette op een bepaald perceel bouwland de plaats uit, waar de buisjes in de grond moesten worden gelegd.

Voorts plaatste hij de zichten op hoogte. Over deze zichten werd een lijn vastgemaakt.

Ik moest dan met een spade ongeveer twee steek diep graven, waarna Sije in deze geul een diepere gleuf groef met een boor. Dat is een halfronde spade ongeveer 10 à 15 cm. breed en 60 cm. lang. De bodem van de gleuf werd vlak gemaakt met een halfronde spade die bijna haaks aan een lange stok was bevestigd. In die smalle sleuf werden met een haak aan een lange stok roodstenen buisjes van ongeveer 30 cm. lengte en een diameter van ongeveer 10 cm. gelegd. Wanneer dat er was werd turfmoel op de buisjes gestrooid en werd het bouwland weer geëgaliseerd.

Dit werk was veel zwaarder dan het werk in de zuivelfabriek. Het graven kostte mij veel moeite, maar mij ontbrak het ook aan handigheid bij het spitten. Dat lukte Sije veel beter.

Koffie en thee drinken deden we in een zelf getimmerd schaftkeetje. Het had een schuin dak met drie wanden. Door haken werden de schotten bij elkaar gehouden. Door de haken los te koppelen viel het keetje uiteen in delen, die gemakkelijk konden worden vervoerd. Toen het werk bij Johannes van der Ploeg klaar was, zijn we naar Jan Hoekstra aan de Slachtedijk op de grens van Achlum en Arum gegaan.

Ook daar hebben we nog een paar percelen gedraineerd.

Omdat ik vrij kort achter elkaar een keelontsteking kreeg, heb ik naar een andere mogelijkheid gezocht om aan de kost te komen.

'k Had gehoord, dat er mensen waren, die voor boeren schapewol tot garen sponnen.

Omdat ik hierin een mogelijkheid zag, heb ik bij de wagenmaker te Witmarsum, die spinnewielen maakte, een z.g. schippertje gekocht. Een schippertje is een spinnewiel, waarbij de klos, waarop de draad wordt gewonden, recht boven het wiel is bevestigd.

Het was een spinnewiel, dat heel goed draaide.

De wol kamde ik met een kam, die was gemaakt van een latje, waarin een rij spijkers was geslagen.

Van de gekamde wol maakte ik heel gemakkelijk een draad.

Daarna werden twee of drie draden in elkaar getwijnd en kregen we een mooie gladde draad.

Omdat er steeds minder brandstof d.w.z. cokes, turf en antraciet aan de mensen geleverd kon worden, ging de financiële positie van het gezin de Vries, een van brandstofhandelaren in Achlum, ook achteruit.

Rikus, de op een na oudste uit het gezin de Vries, was matroos bij de marine geweest.

Rikus had een middelmatige lengte. Hij droeg meestal gemakkelijke kleding, waar hij niet veel eisen aan stelde.

Verwacht mocht worden dat hij erg vertrouwd met water was. Dat was wel het geval als hij aan boord van een boot of een schip was. Ik heb hem nooit zien baden of zwemmen.

Rikus met wie ik reeds een paar jaar bevriend was, besloot ook te gaan spinnen. Hij knutselde zelf een spinnewiel in elkaar.

Er tussendoor maakten wij met z'n beiden in het voorjaar van 1943 de stal van boer Viëtor in de Vlearen onder Achlum schoon. Alles wat er in de stal stond gooiden we in het water achter de boerderij. Hekken, battings en planken ontdeden we, terwijl ze in het water dreven, met een groffe bezem van de mest. De vloer, de zolder en de muren spoten we met een waterslang schoon.

We besloten met z'n beiden in de brandstofschoor van Knilles de Vries te gaan zitten spinnen.

Achter in de schoor maakten we een luikje, zodat we steeds zicht op de Franekerweg hadden. Zo konden we zien als er van die kant voor ons onraad dreigde.

Als wij aan het werk waren kwam Jappie de Vries, de jongere broer van Rikus, die bij mij in de klas op de lagere school had gezeten, soms bij ons zitten.

Hij zag de toekomst donker in. Hij vreesde dat wij allemaal zouden worden opgepakt. Daarom zon hij op een middel om naar Engeland te vluchten.

Op zekere dag had Jappie in Delfzijl zich weten aan te monsteren op een kustvaarder.

Dat was het laatste wat wij van hem hoorden (2).

Spinnen was evenals zovele andere zaken illegaal. Je kon er voor naar het concentratiekamp te Ommen worden gestuurd.

Wij hadden gezien en gehoord, dat dit Minne Nawijn uit Hitzum was overkomen. Minne Nawijn was slager en hij was betrapt bij clandestien slachten. Hij werd tot een paar maanden gevangenisstraf veroordeeld. Die straf moest hij ondergaan in het strafkamp te Junne bij Ommen.

Minne was een sterke levenslustige kerel. Na een paar maanden, nadat hij de straf had ondergaan, kwam hij als een geraamte terug. Hij had ingevallen wangen en leek een uitgedoofd mens. (zie B deel 6, tweede helft bldz.649 e.v.)

Begin februari 1943 was het in het westen van het land onrustig geworden. Er waren onlusten en er was sprake van dat de studenten een loyaliteitsverklaring moesten tekenen wanneer zij aan een van de universiteiten verder wilden studeren.

Omstreeks die tijd bezocht ik Martha in Hardenberg. Zij bleek te moeten rusten, omdat ze een nierziekte had.

Er was in hun gezin bovendien nog grote bezorgdheid, omdat Jo de broer van Martha, door de PTT werd aangewezen voor tewerkstelling in Duitsland.

'k Vroeg Jo toen of hij zin had naar Friesland te gaan.

Hij was bang, dat wanneer hij dat zou doen, tegen de familie represailles zouden worden genomen.

Jo is korte tijd daarop naar Stettin in Duitsland vertrokken.

Rikus en ik hadden over het algemeen voldoende wol te spinnen. Uit een kilo wol haalden we gemiddeld 6 knotten van ruim een ons.

De boeren betaalden ons voor het spinnen per knot. Op deze wijze konden we een weekloontje verdienen.

Toen ik bij Zwaagstra een veehouder, die in Almenum bij Harlingen woonde, kwam vragen of hij ook garen nodig had, nodigde hij ons uit, bij hem op de boerderij een hoeveelheid wol te komen spinnen. Dat hebben Rikus en ik gedaan.

Toen is naaststaande foto van ons gemaakt.

Ik zit links en Rikus rechts .

Zwaagstra kende ik evenals zoveel andere boeren uit de tijd, dat ik aan de melkfabriek werkte.

Omstreeks diezelfde tijd schreef Martha, die nog steeds het bed moest houden, dat Cor Blom een oud militair, die in de mobilisatie ook aan de grens bij Hardenberg gelegerd was geweest, bij hen in Hardenberg was gekomen.

Cor Blom, die op Ameland woonde, was door het arbeidsbureau te Leeuwarden opgeroepen.

Toen hij daar kwam hoorde hij, dat hij naar Duitsland moest. Hij was het arbeidsbureau uitgelopen en had de trein naar Hardenberg genomen.

Men gaf hem onderdak in het gezin Fredriks, maar wist niet hoe men hem zou kunnen helpen.

Ik ben toen naar Zwaagstra gegaan en heb hem de situatie uitgelegd. Hij was bereid Cor in huis te nemen.

'k Heb Martha geschreven, dat Cor maar naar Achlum moest komen en dat ik een oplossing voor hem had.

Toen Cor een paar dagen later bij ons kwam, heb ik hem naar Zwaagstra gebracht.

Door Zwaagstra kwam ik daarna in contact met Dirk Bruinsma. Bruinsma woonde op een boerderij tussen Midlum en het oude lokaalspoorstation aan de straatweg van Franeker naar Harlingen. Rikus en ik hebben Bruinsma opgezocht. Hij vroeg ons of wij boeren in de omgeving van Achlum zouden willen vragen of zij tarwe, erwten of bonen zouden willen geven. Hij kon dan zorgen, dat dat voedsel naar de concentratiekampen te Amersfoort en Vught werd gestuurd. Wij spraken met hem af, dat wij daar ons best voor zouden doen. Wekelijks brachten wij daarna zo'n 15 à 20 kg. graan, erwten of bonen naar Midlum, vertrouwend en hopend, dat die in Amersfoort of Vught terecht zouden komen 3).

Bruinsma vertelde ons, dat hij een mogelijkheid had, om iemand die niet de nodige stempels op zijn stamkaart had, deze alsnog te bezorgen.

En wanneer iemand geen stamkaart meer had, zou hij wel bonkaarten voor hem kunnen krijgen.

Harm Vermeer uit Achlum, hadden ze ook op de trein naar Duitsland gezet. Harm, die de lagere school niet geheel had doorlopen, was op weg naar Duitsland zo van streek geweest, dat ze hem hadden laten gaan. Omdat hij niet de vereiste stempels op zijn stamkaart had, kon hij geen bonkaarten meer krijgen. Ik bracht zijn stamkaart naar Midlum om er de nodige stempels op te laten zetten.

Kort daarna gaf Dirk Bruinsma ons een adres van een zekere Dillingh, die aan de Zilverstraat te Franeker woonde.

Hij dacht, dat wij mogelijk wel iets met Dillingh zouden kunnen ondernemen. Maar wat dat zou kunnen zijn zei hij niet.

Op een avond bezochten Rikus en ik Dillingh te Franeker.

Hij gaf zich echter niet bloot, wat mogelijk heel verstandig van hem was. De introductie was m.i. te abrupt en niet voldoende voorbereid.

4)

Begin mei 1943 was ik in Hardenberg. Martha moest worden geopereerd. Haar ene nier was genezen, maar de andere moest worden weggenomen.

Tijdens de operatie bleef ik in Hardenberg.

In de tijd dat ik in Hardenberg was, brak er een totale staking uit. Dit gebeurde, omdat de bezetters de gedemobiliseerde militairen weer in krijgsgevangenschap wilden terugbrengen.

Het werk in bedrijven werd stilgelegd. De boeren leverden geen melk meer aan de melkfabrieken. En als ze daartoe wel pogingen deden, werden de melkbussen van de wagen of de melkauto gegoooid en in de berm van de weg geleegd.

Vooraf oud-militairen en natuurlijk ook veel jongeren vingen de melkrijders met hun wagens, auto of melkboot op en zorgden er voor dat er geen liter naar de fabriek ging. Daarom dachten de boeren er niet meer aan de melk aan de melkrijders mee te geven.

De melk werd destijds in bussen van 40 of 30 liter vervoerd. Op elke bus was het nummer aangebracht, dat de boer in de administratie van de melkfabriek had.

Voor vele dorpsgenoten en ook stedelingen was het een gouden tijd, want de niet veehouders, die anders slechts weinig melk kregen, konden toen voldoende melk bij de boeren kopen.

Kort na de operatie van Martha keerde ik naar Achlum terug.

Daar was de staking nog in volle gang.

Toen Rikus en ik op een dag naar Sopsum, een buurtschap tussen Hitzum en Achlum, waren geweest voor het ophalen van wol, liepen wij langs de Oude Loop. Op een gegeven moment zagen we over de weg van Hitzum naar Achlum, die evenwijdig aan de Oude Loop liep, een auto van de Grüne Polizei rijden.

Het bureau van de Grüne Polizei was in het Burmaniahuis te Leeuwarden. Wij wisten, dat wanneer je daar terecht kwam, het er slecht voor je uitzag. Mishandeling bij de verhoren was daar meer regel dan uitzondering.

Toen wij in Achlum kwamen hoorden we, dat een paar mannen, waaronder neef Oep bij de Gereformeerde Kerk hadden gestaan, toen de auto van de Grüne Polizei door de dorpsstraat reed.

De mannen liepen allen snel weg, toen ze de auto zagen komen. Oep bleef staan. De Duitsers zeiden, dat hij weg moest gaan.

Achteraf beseften we, dat hij geluk had gehad, dat ze niet op hem schoten.

Om de schrik er in te jagen deden ze dat op veel plaatsen. Onschuldige burgers werden zonder aanwijsbare reden neergeknald. De staking eindigde en de rust keerde weer, toen de Duitsers verder geen pogingen deden de oud-militairen op te sporen of te arresteren. Voor ons, d.w.z. in het bijzonder voor Martha was het daarna een moeilijke tijd, hoewel zij goed genas. In het ziekenhuis hadden ze haar afgeraden te trouwen. Zij zou haar levenlang een kasplantje blijven. Zij stond in twijfel, maar ook ik had te beslissen wat te doen. Zouden wij elkaar blijven ontmoeten.

Mem sprak daar met mij over. Zij zag mogelijke problemen. Ik ook wel, maar ik vond, dat ik ook ernstig ziek had kunnen worden. En zou ik dan onze relatie hebben verbroken?

Ik dacht, dat ik dat dan heel moeilijk zou vinden.

We hebben er daarna niet weer over gesproken en Martha en ik zijn elkaar blijven ontmoeten.

Rikus had op zekere dag, toen wij weer aan het spinnen waren een kristalontvangertje. Daarmee experimenteerden we zo nu en dan bij hen in de schuur.

Van wie hij de onderdelen had gekregen weet ik niet.

Wij probeerden er de Engelse zenders mee te ontvangen.

Succesvol waren onze pogingen niet.

We kregen wel enig geluid uit het apparaatje, maar het had niet veel te betekenen. Het geluid kwam niet helder genoeg door om te verstaan wat er werd gezegd.

In die tijd sliepen Rikus en ik 's nachts ook niet meer thuis.

Eerst zijn we een aantal weken bij Beppe Ottje, de grootmoeder van Rikus, die in een van de woningen van de Sûkereipolle woonde, geweest.

Beppe Ottje woonde in het noordwestelijke woninkje met de buitendeur aan de straatzijde. Aan de noordzijde van het complex waren op de eerste etage, die te bereiken was door een brede houten trap nog twee eenkamerwoningen. In de westelijke woning woonden onze neven en nicht Oep, Douwe, Feike en Eke Gerlofsma.

Wij sliepen in een van de beide bedsteden in de eenkamerwoning van Rikus zijn grootmoeder en veronderstelden, dat ze bij zo'n oude vrouw wel geen huiszoeking zouden doen.

Omdat het voor beppe Ottje wel wat bezwaarlijk was voor ons een bed klaar te moeten houden, zochten we naar een andere mogelijkheid.

Knilles de Vries had zelf een houten boot met een kajuitje gebouwd. Die lag vrijwel renteloos bij zijn schip.

Wij hebben die boot naar de Oude Loop gebracht en zijn daarin gaan slapen.

We hadden de boot dicht bij Sopsum in een inhammetje van de Oude Loop gelegd, Aan dit inhammetje was voorheen een laad-plaats voor modderpramen bij het afgraven van een terp.

Het sliep daar heerlijk.

Het gebeurde echter herhaaldelijk, dat 's nachts scherven van het duitse afweergeschut in Franeker op het dak van de boot neerkwamen.

Er was over het algemeen weinig te beleven voor jonge mensen, want er waren geen sportevenementen, muziekkuitvoeringen of concoursen meer. Daarom organiseerden we zelf zo nu en dan wel eens een wedstrijdje. Zo hadden we elkaar op een keer uitgedaagd. Het ging er om, wie wel of niet met een polsstok over de vaart voor ons huis zou kunnen springen.

We vroegen mem wanneer ze de was deed. Mochten we in het water vallen, dan zou mem de kleren meteen kunnen wassen. Van haar mochten we op een bepaalde zaterdag onze krachten gaan meten.

Omdat we niet zo'n lange polsstok hadden om daarmee over de vaart te kunnen springen, leenden we van Knilles de Vries een vaarboom.

Aan deze ongeveer 7 à 8 meter lange boom bevestigden we aan de onderkant een dwarslatje, dat dienst moest doen als "blok" (tegen het wegzakken in de bodem).

We gingen onze pogingen wagen bij Fokke Haitsma, bij het boerderijtje aan het eind van het weggetje, waar wij aan woonden.

Om de beurt deden we een paar sprongen, waarbij de een tot z'n knieën in het water terecht kwam, terwijl een ander er geheel over sprong.

Het spel duurde echter maar kort, want toen Klaas een poging deed, brak de "polsstok".

Hij plofte van een paar meter hoogte in het water. We zagen een diep gat in het water, waar hij in verdween. Het water sloot zich en kort daarna kwam Klaas weer boven.

Even waren we afwachtend. Het was mogelijk dat hij op de afgebroken stok terecht was gekomen.

Dat bleek niet het geval te zijn en de hilariteit was natuurlijk groot. Wij als jongeren voelden dagelijks de druk van de bezetting, maar zoals ik hiervoor schreef vermaakten wij ons, ondanks de druk gewoonlijk nog wel. Voor onze en de meeste ouders was de zorg echter minstens zo groot. Of dit door de benauwde situatie werd veroorzaakt is moeilijk te achterhalen, maar in dat jaar verloor heit heel snel zijn zwarte bos haar. Een smeermiddeltje van dokter Danes uit Arum mocht niet baten.

Uiteindelijk werd hij geheel kaal.

In Achlum was het wat de Duitsers en de verraders betrof vrij rustig. In Harlingen was het o.a. veel gevaarlijker. Daar was in die tijd een inspecteur van politie genaamd van Wijnen. Die had aanvankelijk in Meppel veel onheil gesticht. Later verhuisde hij naar Harlingen.

Op een avond in deze herfst, toen hij uit de schouwburg kwam, werd op hem geschoten. De aanslag lukte niet geheel, want hij werd alleen maar gewond en niet gedood.

In november 1943 schreef Martha mij, dat haar broer Jo thuis was uit Duitsland. Hij was ongeveer 8 maanden in Stettin geweest.

Er waren meer Nederlanders, die met hem in Stettin waren tewerkgesteld. Een collega, die voor hem moest borg staan, dat hij weer terug zou komen, had hem de vrije hand gegeven. Die collega verwachtte toch wel een kans te krijgen weer naar Nederland terug te keren.

Omdat hij geen schade zou berokkenen aan een andere Nederlander, wilde Jo onderduiken.

Na met mijn ouders overleg te hebben gepleegd, bood ik hem aan bij ons in Achlum te komen.

Mogelijk zou hij bij ons kunnen blijven, want mijn broer Sije was getrouwd, omdat Janke van der Meulen, waar hij verkering mee had,

in verwachting was. Zij hadden toen net of zouden kort daarop woonruimte krijgen.

Voor mijn verjaardag op 24 november zou Jo met Martha mee naar Achlum komen.

Jo ging op de dag dat hij weer naar Duitsland moest, gepakt en gezakt in Hardenberg op de trein naar Zwolle.

Iedereen die hem in Hardenberg kende, dacht dat hij weer naar Duitsland ging. Hij stapte echter in Ommen uit, waar zijn oom Geert uit Dedemsvaart met een fiets stond.

Met zijn oom ging hij mee naar Meppel en op zijn reis naar Friesland haalde Martha hem daar af.

Zij reisden met de trein tot Heerenveen. Daar stapten ze op de tram naar Harlingen.

Op de dag dat Martha en Jo naar Friesland kwamen, werd ik gewaarschuwd voorlopig voorzichtig te zijn.

De nacht daarvoor n.l. op 22 november had de S.D. een razzia gehouden in Sexbierum. Er werden enige onderduikers op Liauckemastate en andere personen in Sexbierum, waaronder Rients Westra, een zaadhandelaar, gearresteerd.

Een broer van Dirk Bruinsma uit Midlum, die op Liauckemastate woonde, had de dans weten te ontspringen.

Hij was, toen hij onraad vermoedde onder het hooi gekropen. Hoewel de Duitsers met bajonetten in het hooi staken, vonden ze hem niet.

5)

Reeds spoedig bleek dat een gedeserteerde SS-er, die met anderen op de Liauckemastate ondergedoken was geweest, verraad had gepleegd. (zie C bldz.37 en 89)

Ik werd gewaarschuwd omdat mogelijk de stamkaart van Harm Vermeer in handen van de S.D. was gevallen.

Ik schrok hier wel van. Wat hadden de Duitsers gevonden en zou er een nader onderzoek volgen?

Gelukkig vernam ik er de weken daarna niets meer van. Ook Harm Vermeer werd niet lastig gevallen.

Toen Martha na mijn verjaardag weer naar Hardenberg terugkeerde is Jo bij ons gebleven.

's Nachts sliepen we op de zolder van de christelijke school, waar we provisorisch van stro en enkele dekens een bed hadden gemaakt. Hoewel wij voortdurend bezig waren met de dagelijkse problemen volgden we voor zover dit mogelijk was de toestand in de wereld. Hoe de oorlog verliep konden we enigszins opmaken uit de kranten. De betrouwbaarheid van de kranten was, zo wisten wij, niet zo groot. Er was een bepaalde interpretatie voor nodig om de waarheid achter de legercommuniqués te ontdekken.

De berichten van het oorlogsfront werden door de Duitsers altijd gunstiger voorgesteld dan ze waren. Wanneer bepaalde plaatsen of rivieren werden genoemd, konden we vaak wel opmaken, of het front was veranderd.

Wij wisten, dat de Duitsers onder generaal Rommel in Afrika waren terug gedreven.

Vanaf 1943 was er ook duidelijk beweging aan het front in Rusland. Om de toestand beter te kunnen volgen haalden we 's avonds dikwijls het radiotoestel van broer Klaas, een Telefunken met een baceliëten kast, voor de dag. De radio hadden we verborgen onder de vloer in de keukenkast.

Als we het toestel hadden aangesloten op de stroom, luisterden we naar Radio Oranje van de BBC, meestal op de 49 m. band.

Heel vaak was er ook een van de jongens uit het gezin van Cornelis de Vries bij.

Blijkbaar hebben we dit luisteren vrijwel altijd onopgemerkt kunnen doen, want er is ons nooit gebleken, dat iemand buiten de ingewijden er over sprak, dat wij naar de radio luisterden.

In het dorp leek alles zijn normale gang te gaan. Van tijd tot tijd reed een Duitse patrouille van de kustwacht met motor en zijspan of op de fiets door het dorp.

Wanneer iemand ze zag naderen werden anderen onmiddellijk gewaarschuwd. Jonge mannen verdwenen uit het gezicht. Vrouwen en meisjes of kinderen liepen onopvallend door het dorp en waarschuwden degenen, die mogelijk iets met onderduikers te maken hadden.

De opgejaagde jongeren zochten ver van de doorgaande wegen in de weilanden of op de boerderijen elkaar zo nu en dan wel op.

Soms voetbalden wij bij Willem Postma bij Paizijl in een weiland met andere onderduikers of gingen op bezoek bij van Wijngaarden in de Vlearen.

Bij de familie Postma waren drie jonge mannen, die voor tewerkstelling in Duitsland in aanmerking kwamen. Zij vielen in de leeftijdsgroepen, die niet meer in Nederland mochten zijn.

Bij van Wijngaarden waren twee onderduikers. Sjoerd Jansen en Fred. Sjoerd Jansen was tekenaar en Fred was student medicijnen

6)
Wanneer wij met zo'n groep jongeren bij elkaar waren, werden natuurlijk ervaringen uitgewisseld; werd over de politiek en de oorlog gesproken. Maar er werd ook veel gelachen.

Enkele huizen verder in ons straatje was bij de familie Nijzing Jan Harkema uit Franeker ondergedoken.

Tussen ons en de familie Nijzing woonde het gezin Visser.

Het echtpaar Visser had twee kinderen n.l. Jan en Tiete.

Tiete werkte in Franeker en had daar de Duitse soldaat Frans Stecking ontmoet.

Wanneer Tiete bij ons voor de deur langs ging, groette ze ons meestal door even de hand op te steken. Dat had zij reeds jaren gedaan, maar als ze met Frans naar huis ging stak niet alleen Tiete, maar ook Frans de hand op als ze voor ons huis langs gingen.

Frans begeleidde Jan Harkema, de vriend van Ina Nijzing een keer naar Franeker, toen een van de familieleden van Jan aan de Julianastraat te Franeker jarig was. Frans bleef de hele avond een oogje in het zeil houden en bracht tegen tien uur Jan weer in de richting Achlum. In Hitzum ontmoetten zij een patrouille van de landwacht. De landwachters sommeerden Frans en Jan af te stappen. Frans maakte zich bekend als een militair van de Wehrmacht. Toen een van de landwachters over schieten begon te praten, sprong Frans van de fiets. Hij gaf de met jachtgeweren uitgeruste landwachters een uitbrander. Daarop bracht hij Jan in de richting Achlum, keerde terug en noteerde de namen van de landwachters. Die moesten zich later te Leeuwarden verantwoorden voor hun uiting, dat zij op iemand van de Wehrmacht wilden schieten.

Jo was nog maar een korte tijd bij ons, het was begin december 1943, dat wij op een dag samen naar de Vlearen gingen.

We liepen eerst langs de Achlumervaart in de richting Paizijl en gingen toen van de "dvinger" (vuilnisstortplaats) naar de dakpannenfabriek.

Bij de dakpannenfabriek lag Anton Elzinga, getrouwd met Akke Huizinga, met zijn schip. We vroegen of we zijn roeiboortje mochten gebruiken. Dat mocht en we roeiden naar de overkant. Wij gingen langs de "Lytse Pleats" en de "Poartepleats", waar Kees Wind woonde, naar de Vlaeren.

Toen wij daar een poosje waren, kwam mijn zuster Eke ons waarschuwen, dat een aantal Duitsers bij Willem Postma, die tegenover de dakpannenfabriek aan de andere kant van de Franekervaart woonde, was.

Wij bleven enige tijd in de Vlearen wachten en gingen terug, toen het donker was geworden. Wij dachten dat de kust weer veilig was. Het was ongeveer zes uur, dat wij weer bij de dakpannenfabriek aan de Franekervaart kwamen.

Het bootje, dat wij daar hadden vastgelegd, was er niet meer.

Ik ging naar de waterkant en zocht een steentje op de plaats, waar voorheen een loopbruggetje was geweest.

Tegelijkertijd hoorde ik aan de andere kant stemmen. 'k Dacht, dat ik Anton Elsinga hoorde.

Ik riep daarom: "Anton", waarop iemand antwoordde; "Was?" Onmiddellijk werd met een zaklantaarn langs de gevel van de dakpannenfabriek geschenen.

Er bleek zich daar een aantal Duitsers op te houden.

Jo en ik bleven eerst plat liggen achter het dijkje langs de vaart en gingen daarop voorzichtig terug. Over Paizijl langs de Slachtedijk kwamen we weer thuis.

De nacht daarop sliepen weer zoals gewoonlijk op de schoolzolder.

De volgende morgen, toen het licht was geworden, wilden we naar huis gaan. We gingen steeds door de achterdeur van de school naar buiten. Aan de achterzijde van de school aan de Oude Loop keken we dan of er onraad was. Toen we achter de school de omgeving

verkenden, zagen we een groep Duitsers over de weg uit de richting Franeker komen.

Wij bleven ons schuil houden, totdat de Duitsers waren verdwenen. In de loop van de dag bleek ons, dat de Duitse patrouille de avond tevoren twee jongens van de Boer, die achter de dakpannenfabriek woonden, had meegenomen.

Bij Postma hadden ze niets kunnen vinden. Op het moment dat de Duitsers daar aan de voordeur van het woonhuis kwamen en deze openden, stond een van de jongens bij deze deur. Hij liep snel naar binnen en de drie jongens Siebren, Siebe en Jent wisten nog snel in hun schuilplaats te komen. Die schuilplaats was een uit pakken stro opgebouwde ruimte in de gôlle (hooivak) tegen de achterwand van een niet meer gebruikte bedstee in de keuken.

Een van de jongens zat met de rug tegen het toegangsluik, toen een Duitser met de bajonet probeerde of er ruimte in de achterwand zat.

Toen ze niets vonden zijn ze weg gegaan en door het dorp langs de Franekerweg naar de dakpannenfabriek gefietst.

Daar waren ze toen wij uit de Vlearen terugkeerden.

In een van de huisjes achter de dakpannenfabriek troffen de Duitsers de broers Monze en Appie de Boer aan (zie C bldz. 78)

Deze jongens waren voor de arbeidsinzet naar Duitsland geweest en niet teruggekeerd, toen ze met verlof thuis waren.

Jan Talsma, die getrouwd was met Riemke Hiemstra, woonde ook achter de dakpannenfabriek. Hij was eveneens in Duitsland geweest en was ook ondergedoken. Op het moment dat de Duitsers daar huiszoekingen deden was Jan niet thuis 7).

De grote groep Duitsers, die wij 's morgens hadden gezien toen wij uit de school kwamen, had die morgen om vier uur al rond de boerderij van Willem Postma gestaan.

Alleen Tjerk, de oudste zoon en gedemobiliseerd militair, was met zijn vader in de stal.

Voor de stalraampjes waren verduisteringsluikjes. De Duitsers hadden een van de luikjes weg genomen en observeerden zo, wat er in de stal gebeurde.

Ze hadden die morgen ook een speurhond meegenomen.

Na enige tijd te hebben gewacht, stapten ze de stal binnen, waarschijnlijk omdat het wachten niets opleverde.

De drie jongens, die de vorige avond ook al in de schuilplaats hadden gezeten, sliepen nog. Zij kwamen gewoonlijk niet te voorschijn voordat het buiten licht was.

De Duitsers lieten de speurhond aan de kleren ruiken. De jongste zoon Jan, die toen ongeveer 12 jaar oud was, had inmiddels de peperbus gepakt en liep daarmee door het huis.

Op een gegeven moment ontdekten de Duitsers, dat er peper was gestrooid. De hond kon zijn werk niet meer doen.

Onverrichterzake gingen zij weg en reden naar de dakpannenfabriek aan de overzijde van de Franekervaart . Wij zagen ze, toen ze daar die morgen zonder resultaat vandaan kwamen.

IV.

Omdat Jo niet bekend was als inwoner van Achlum was hij aanvankelijk wel voorzichtig en kwam niet meer op de weg dan nodig was. Om iets te doen en wat te verdienen, maakte hij zich het spinnen van wol ook eigen.

Zo hielden we financieel met elkaar het hoofd boven water.

Heit draineerde weer, zodra de oogst van het land was.

's Zomers werkte hij vaak bij de boeren, bij wie hij 's winters draineerde. Bij zijn loon bedong hij gewoonlijk een hoeveelheid tarwe.

Verder hadden we twee groentetuinen naast het kleine tuintje achter ons huis. Op deze tuinen werden groenten en aardappels verbouwd. Bovendien kocht heit meestal nog aardappels bij de boer, bij wie hij werkte. Als de aardappels van die boer tenminste niet te slecht waren. Ja die weelde kenden wij in die tijd ook nog, dat we aardappels kozen die lekker waren.

Vaak wisten we ook nog wel wat kool- en lijnzaad te kopen. Dat zaad lieten we persen.

Neef Sije Gerlofsma had in de vroegere schilderswerkplaats naast het café een oliepersje staan. Dat was een sterke metalen worm in een kleine ronde buis. De pers werd aangedreven door een elektrische motor.

Met de lijnzaadolie bereiden we zeep. We gebruikten daarvoor caustieksoda, lijnzaadolie en water. Caustieksoda kochten we bij de melkfabriek. Ondanks de brandstofschaarste kookten we toch zeep. Dat was ook beslist nodig om onze kleren schoon te houden. We voegden dan lijnolie, caustieksoda en water in een bepaalde verhouding bij elkaar en kookten dit zolang, totdat er een dikstroperige massa over bleef.

De koolzaadolie gebruikten we in het eten ter vervanging of aanvulling van vet, boter of margarine.

We hadden in deze winter nog voldoende te eten, want voor ons was er geen tekort aan aardappels en groente.

De aardappels bewaarden we in een kuil en voor direct gebruik hadden we altijd een hoeveelheid in de kelder. In de vrij grote kelder stonden ook de weckflessen.

Mem had een grote handigheid in het wecken van groenten. Wij hadden een groot aantal flessen van een en een en een halve liter. Mem weckte de groente, die er in die periode voldoende was, zoals b.v. in juli sperzieboontjes en in november boerenkool.

De flessen, die ze voor de boontjes had gebruikt en die inmiddels weer leeg waren, werden in het najaar weer gevuld met boerenkool. Een beetje boter, kregen we door melk, gekocht van een boer, af te romen, te zuren en te karnen.

Er werd weinig tabak meer op de bonnen verstrekt.

Luxe was er in die tijd in het geheel niet meer. Dat was niet het ergste. De beperking van onze vrijheid en het voortdurend in gevaar verkeren te worden gearresteerd en naar Duitsland of een concentratiekamp te worden gestuurd, bleef een grote bedreiging. Voor ons was dat veel ernstiger dan de beperkte voeding en het ontberen van luxe goederen.

Of die bedreigingen en de angsten directe gevolgen hadden voor de gezondheid is moeilijk vast te stellen. Zoals ik reeds schreef verloor heit in een half jaar tijd zijn zwarte haardos.

Het is zeer wel mogelijk, dat dit verband hield met de spanningen, die de toestand opriep bij hem en ons allen.

Overigens waren wij over het algemeen redelijk gezond. In bepaalde gezinnen in het dorp kwamen zo nu en dan toch wel ernstige en besmettelijke ziekten voor.

Zo kreeg Jent van Willem Postma difteritus, wat bij hem verlamingsverschijnselen tot gevolg had. Hij liep met een stok.

Jent dacht dat hij met een goed jaar wel onder de zoden zou liggen, zoals hij ons te verstaan gaf.

Ondanks dat hij wegens zijn leeftijd in Duitsland had moeten zijn, werd hij toch enige tijd in het Diaconessenhuis te Leeuwarden verpleegd. Op de afdeling besmettelijke ziekten kwamen de Duitsers niet controleren.

Langzamerhand knapte Jent toch weer op.

Er kwamen in onze naaste omgeving steeds meer onderduikers. Het waren de jongens, die in de jaren 1922, 1923 en 1924 waren geboren, die naar Duitsland moesten. Daarnaast waren er veel studenten, die geen loyaliteitsverklaring wilden tekenen.

En dan nog veel jongeren, die al over de grens te werk gesteld waren geweest en na hun verlof niet terugkeerden.

Eveneens doken veel mannen onder, waarvan bekend was, dat ze in militaire dienst waren geweest.

Omdat de Duitsers steeds feller jacht op onderduikers gingen maken, besloten we 's nachts in het veld te gaan slapen.

In het vroege voorjaar van 1944 brachten we stro naar een landbouwschuurtje van de gebroeders Bakker. Dit schuurtje lag tussen Arum en Achlum.

Er bleken veel liefhebbers voor deze slaappleats te zijn. We sliepen er met z'n zevenen.

Schelte Faber, een neef van Tjepke Bakker, was student aan de T.H. te Delft. Hij was veel bij zijn grootouders, die in de alleenstaande woning naast ons woonden. Bij hem was een medestudent, die wij Harry noemden.

Bij de timmerman Boonstra was een jonge tekenaar uit Rotterdam, die ook met ons meeding.

Neef Johannes Molenaar, die naast ons woonde in het laatste huis van het blok, Rikus de Vries, Jo Fredriks en ik maakten het zevental vol.

We gingen van huis wanneer het 's avonds donker was. Via de Slachtedijk liepen we eerst in de richting Lollum, dan langs de boerderij van Bakker en het huisje aan de Arumervaart, waar Jorke Jacobs van der Pol destijds woonde, naar onze slaappleats.

Het was een benauwende situatie waarin wij ons bevonden, maar misschien ook wel daarom kenden we humor en werd soms zelfs theater gemaakt.

Soms werden enkelen van ons in de maling genomen.

Zo kwamen Schelte en Johannes 's avonds dikwijls pas om elf uur binnen.

Op zekere avond besloten we hen in het ootje nemen. We rolden een betonnen landrol met een diameter van ongeveer 70 cm. naar binnen en verstopten deze onder het stro op de plaats, waar Schelte en Johannes sliepen.

Toen zij die avond weer laat binnen kwamen en wilden gaan slapen, gingen ze op die harde rol liggen.

Het was niet mogelijk daar een nacht op te slapen.

Ze moesten het zware geval kantelend de deur uitwerken, omdat hij te breed was om hem door de deur te rollen.

De wraak kwam spoedig daarna.

Een aantal avonden later kwamen de beide weer op de voor hen gebruikelijke tijd binnen. Zij legden zich op het stro neer.

Een klein uurtje daarna stond Schelte op om z.g. een kleine boodschap te gaan doen.

Toen hij de deur van het schuurtje opende, sloot hij hem onmiddellijk weer. Hij wekte ons en zei, dat hij een man zag staan. En inderdaad op een 50 m. van onze slaappleaats stond een man in het heldere maanlicht.

Wij gingen allemaal kijken naar de belager of verrader.

Schelte stelde voor dat hij de man zou aanspreken.

Dat leek ons goed.

Schelte stapte naar buiten. Met een paar grote passen was hij bij de man. Er volgde even een harde woordenwisseling en Schelte en de man rolden vervolgens in een gevecht over de grond. Wij snelden Schelte te hulp.

Toen wij de man echter bij de kraag grepen, bleek ons dat het een stropop was.

Ook de veldmuizen vonden het gerieflijk in de landbouwschuur. Van deze diertjes probeerden we ons te ontdoen door een muizenval te zetten.

Op zekere dag namen een paar jongens een koekenpan mee. Zij wilden de volgende morgen vroeg eendeneieren gaan zoeken en rekenden op een goed resultaat. Teleurstellend was het voor hen dat ze geen ei vonden.

Nadat we een poos in dit schuurtje hadden geslapen, verhuisden we op een nacht, omdat we de indruk hadden gekregen, dat de slaappleaats te veel bekendheid kreeg.

We laadden het stro, de dekens en alles wat we 's nachts gebruikten op een handkar en hobbelden in het donker langs modderwegen door karrensporen en weilanden naar een andere landbouwschuur.

We dachten, dat die schuur nog iets veiliger was, omdat hij verder van de dorpen Achlum, Tzum en Lollum lag.

Het schuurtje was van Douwe van der Sluis, de eigenaar van een klein landbouwbedrijf uit Achlum.

Wij vertrouwden er op, dat hij evenmin als andere dorpsgenoten er ruchtbaarheid aan zou geven, dat wij daar sliepen.

Het schuurtje lag op een paar honderd meter afstand van de boerderij van Kees Tanja.

Toen wij die nacht bij het schuurtje kwamen, stond binnen een paard. Dat was ons niet bekend. Om de slaapplaats beter te kunnen inruimen brachten we het paard naar buiten.

Neef Johannes, die de jongste was, moest het beestje rustig houden.

Wij hoorden toen wij in het schuurtje bezig waren het stro te spreiden hem telkens zeggen: "Hoo.....ho.....ho.....ho toch beest."

Het bleek, dat wij hem niet voor een aangenaam karwei hadden gevraagd. Hij was niet erg vertrouwd met dieren.

Toen het "bed" gereed was, brachten we het beestje weer naar binnen

De nachten daarna sliepen we naast het paard.

Dat het gevaar steeds op de loer lag wisten we, maar vrij korte tijd daarna werden we er nog weer eens duidelijk aan herinnerd.

Op maandag 1 mei zouden Rikus en ik 's avonds langs de Slachtedijk naar onze slaapplaats gaan. Wij werden met het praampje van Knilles de Vries, dat bij ons voor de deur in de vaart lag, overgezet naar de andere kant. Dan hoefden we niet over de Franekerweg en over de trambrug naar de Slachtedijk te rijden.

Toen wij in de richting Paizijl wilden gaan, dook plotseling een fietser uit het donker op.

Het bleek Bijlsma, de politieman uit het dorp te zijn.

Hij zei: "Jongens wat doen jullie hier." Wij antwoordden dat wij in het veld gingen slapen.

"Maak dat je weg komt," zei hij, "ginds staat Maus te wachten."

Wij konden gelukkig direct weer met het praampje terug gehaald worden.

Achter ons huis beraadden we ons er op, wat we zouden kunnen doen.

We vreesden, dat Maus en zijn helpers wel eens naar het huis van Jorke van der Pol aan de Arumervaart zouden kunnen gaan.

Ik was zo geschrokken, dat ik niet meer in actie kon komen.

Maaie van der Tol, de man van mijn nicht Eke Gerlofsma, die ons met het praampje had over gezet, bood aan met een polsstok alsnog de onderduikers aan de Arumervaart te waarschuwen.

Wij wisten, dat Atze van der Pol, een broer van Jorke, bij wie zij sliepen, de vorige avond door een politiepatrouille, waar Maus ook bij was, was gecontroleerd.

Maus, die eerst in zuid west Friesland was geweest, was commandant van de staatspolitie te Wommels. Hij werd in staat geacht elke onderduiker in handen van de Duitsers te spelen.

Atze, een landarbeider, keerde terug naar huis van een meisje in Hitzum. Hij was in 1922 geboren en "ondergedoken".

Dat hij die avond niet onmiddellijk was gearresteerd had hij te danken aan het feit, dat hij geen persoonsbewijs bij zich had, of had gezegd, dat hij het niet bij zich had. Bijlsma, die er die avond ook bij was, zei tegen Maus, dat hij hem wel kende en dat het wel goed was.

Maaie en naar ik meen Rikus gingen zo snel mogelijk met een polsstok dwars door de weilanden in de richting van het huis van Jorke van der Pol. Toen zij daar nog ongeveer 100 meter van verwijderd waren, werden de vijf jongens uit de bij het huis staande schuur gehaald. (zie C bldz. 78)

Behalve Atze Jacobs van der Pol, werden zijn neef Atze Hendriks van der Pol, Arjen en Bote de Vries en een medisch student, die ik niet van naam kende, opgepakt. Ze werden in het huis van de politieman Bijlsma (het oude schoolhuis van de openbare school) verhoord en tegen de morgen naar Franeker overgebracht.

De gehele nacht zijn de bewegingen van de politie geobserveerd, maar een gelegenheid om de jongens te helpen ontsnappen was er niet.

Na de arrestatie van de vijf onderduikers bezonnen wij ons op mogelijkheden voor meer veiligheid.

Omdat men alleen maar vanaf de Franekerweg bij onze huizen aan het streekje (later 't War) kon komen, besloten we daar een alarmeringssysteem te maken.

Vanuit de stal van Fokke de Jong achter de eerste woning van het blok, wilden we wacht gaan houden.

Voor raampje zittend of staand hadden we uitzicht op de Franekerweg. Wanneer degene die wacht hield onraad bespeurde, moest hij door te bellen, de anderen die op de zolder van de werkplaats van omke Doeke Molenaar sliepen, waarschuwen.

Met een klein laddertje bereikten we de zolder. Daar lag een dikke laag stro.

De groep, die daar sliep, was inmiddels kleiner geworden. De onderduiker uit Rotterdam was weg gegaan.

Wij stonden om de beurt op wacht en hielden een paar keer een oefening zo snel mogelijk langs het laddertje naar beneden en weg te komen.

Na een paar weken besloten we uit elkaar te gaan, omdat naar onze mening het risico groot was, dat wanneer ons systeem faalde zes jongens tegelijk werden gepakt. Maar ook was de verantwoordelijkheid van degene die op wacht stond vrij groot.

Toen we van elkaar scheiden vertelden we elkaar niet, waar onze volgende schuilplaats was.

Neef Johannes Molenaar vertrok uit Achlum naar het zuidwesten van de provincie. Schelte en Harry verdwenen ook uit onze gezichtskring.

Rikus had voor de groep een gedicht gemaakt, waarin onze namen werden vervangen door van die van de zeven dwergjes. Dat gedicht is bewaard gebleven.

Jo en ik maakten ruimte bij ons thuis onder de vloer van het achterhuis, zoals wij de keuken noemden.

De vloer van de keukenkast had ik reeds lang daarvoor veranderd in een luik. Het was niet zichtbaar, dat het luik niet tot het vaste deel van de vloer behoorde.

Onder die kast hadden we de radio verborgen gehouden.

Vanaf april 1943 was n.l.het verboden een radiotoestel in huis te hebben.

Ook bewaarden we nog loden, tinnen of koperen voorwerpen, die we in juni 1941 hadden moeten inleveren. Dat hadden we ook niet gedaan.

Alles werd in die ruimte onder de vloer bewaard.

Omdat de radio niet in onze slaappleats onder de vloer kon blijven staan, groeven we een gat in de tuin tussen de bessenstruiken.

Daarin zetten we een vierkante houten kist met een deksel. Als we de radio in de kist hadden geplaatst gooiden we enige grond op het deksel en was de plaats vrijwel onvindbaar.

Om meer ruimte te krijgen in onze schuil en slaappleats groeven we grond onder de vloer weg tot aan de onderkant van de fundering. De verwijderde grond lag rondom onze slaappleats of verspreiden we achter over de tuin.

Omdat het zomer was en vrij droog weer konden we ongeveer 75 cm onder de vloer vrij maken.

Het bleek ons, dat er tussen de fundering van het huis en de waterput, die tussen twee woningen tegen de achtermuur was gegraven, een gat was. Dat gat benutten we voor ventilatie. Aan de buitenkant in de hoek bij de regenput, stapelden we losjes stenen op voor het doorlaten van frisse lucht.

Op de platgestreken klei onder de vloer strooiden we een 15 à 20 cm. dikke laag stro. Daarop legden we een paar oude dekens of wat daar voor moest doorgaan.

Als we op de rug in dit slaaphol lagen hadden we nog ongeveer 40 cm ruimte boven ons.

Het was natuurlijk verre van ideaal hier te slapen, maar we hadden het voordeel, dat we 's avonds niet meer over straat hoefden om onze slaappleats te bereiken.

In de zomervakantie van 1944 was Kees van Eik weer bij ons. Hij werd met veel andere kinderen door de Nederlandse hervormde kerk te Utrecht uitgezonden. Zijn vader was brandweerman. De voedselsituatie in hun gezin was slecht. Hij vertelde, dat hij vaak aardappelschillenkoekjes at.

Als hij bij ons kwam, hij was n.l. in de zomer van 1943 ook al bij ons geweest, was hij in staat zo veel te eten, dat hij er ziek van werd. De eerste weken kreeg hij een portie toebedeeld.

Wanneer we na het eten een schaal met nog een paar aardappels er op naar de kelder brachten om die de volgende dag te gebruiken, keek hij geweldig teleurgesteld.

Na een paar weken leek zijn lichaam de achterstand grotendeels te hebben ingehaald. Hij at dan weer een normale hoeveelheid.

Begin juni landden de geallieerden in Frankrijk.

We hadden van de slag bij El Alemein gehoord en wisten van de invasie in Italië. Wij hoopten reeds lang op een front in West-Europa.

De russen vorderden zo snel in Oost-Europa, dat wij wel verwachtten, dat de geallieerden haast zouden moeten beginnen aan de vorming van een tweede front.

Wanneer en hoe dat zou gebeuren was natuurlijk afwachten.

De Engelsen hadden in 1942 al eens een raid gemaakt bij Duinkerken.

Toen hadden we ook al gehoopt, dat ze het bruggenhoofd zouden uitbouwen. Dat werd echter een teleurstelling.

Daarna hoopten we steeds weer dat de geallieerden toch spoedig zouden komen.

Het nieuws van de landing van de geallieerden in Normandië hoorde ik het eerst van Gjolt de Jong, onze buurman, de broodventer.

Hij had een toestel van de "radiocentrale". Iedereen die daarbij aangesloten was, had een luidspreker in huis, die was aangesloten op een centrale ontvanger.

Deze keer waren de Duitsers er vrij snel bij het voor hen onaangename nieuws te vertellen.

Waar de landingen hadden plaats gehad in Frankrijk was ons aanvankelijk niet bekend.

Ook Radio Oranje deelde in het begin slechts mee, dat de geallieerden waren geland en een bruggenhoofd hadden gevestigd.

Het was natuurlijk nog niet zeker of dat bruggenhoofd zou blijven.

Voor mij en ik denk voor heel veel Nederlanders was het toch een opluchting en het gaf weer hoop op een spoedige verandering.

Wij werden vanuit Londen gewaarschuwd ons rustig te houden en geen reacties van de Duitsers uit te lokken.

Hoewel de toekomst er hoopvoller uitzag, moesten we nog voorzichtig zijn. De Duitsers waren nog de baas. Het regiem was nog even strak.

In het openbaar werden reeds een paar jaar geen sportwedstrijden meer gehouden.

Aan de oostkant van de dorp waren echter zoveel jongelui en onderduikers, dat wij in de weilanden bij Postma soms wel twee halve elftallen bij elkaar konden krijgen om te voetballen.

's Zomers gingen we vaak zwemmen in de Franekervaart bij Paizijl. Daarbij werd dan ook vaak uitbundig gelachen. Zo waren we deze zomer op een middag ook weer gaan zwemmen.

Jan Bruinsma, een onderduiker uit Achlum, was er ook bij. Jan had een meisje uit Midlum leren kennen.

De jongens en meisjes die voldoende konden zwemmen, gingen zo nu en dan naar de andere kant van de vaart.

Jan zijn meisje kon echter niet goed genoeg of in het geheel niet zwemmen. Toch wilde ze ook wel eens aan de overzijde van de vaart kijken.

Jan bood aan haar naar de andere kant te brengen.

Hij pakte haar onder de arm vast en hield haar zover mogelijk boven water.

De eerste vijf, zes meter ging dat goed en kon Jan ondanks zijn matige lengte, het hoofd nog wel boven water houden.

De volgende twee à drie meter moest hij het hoofd achterover doen om nog door mond en neus te kunnen ademen.

Daarna verdween hij tot de ogen in het water ging vervolgens kopje onder. Maar het meisje hield hij boven water.

Zo zwoegde hij nog een paar meter voort.

Jo Fredriks die aan de andere kant was, sprong daarop in het water en zwom met een paar slagen naar hen toe en ving het meisje op.

Daarna kwam Jan weer hijgend en proestend boven water.

De meeste van ons lagen slap van de lach op de wal om dit staaltje van opofferingsgezindheid.

Vanaf 1942 waren Sije en ik doorgedaan met onze studie voor kaas- en botermaker. Soms gingen wij met de trein van Franeker naar Leeuwarden. Op het perron van het station te Leeuwarden patrouilleerden echter vaak S-D ers. Wij meden deze lieden zoveel mogelijk. Daarom gingen wij meestal op de fiets. Dan zagen we alleen maar een schildwacht bij de ingang van het vliegveld aan de straatweg.

Van luchtalarm bij het vliegveld hebben wij nooit last gehad.

Om zo weinig mogelijk in Leeuwarden te komen, verzuimden we zo nu en dan wel eens een aantal lessen, voor zover dit met het oog op de studie verantwoord was.

Tijd om de cursus te volgen hadden we wel, omdat we ons 's zaterdagsmiddags wel vrij konden maken.

In juni 1944 werden wij na een examen te hebben afgelegd gediplomeerd.

Heit, die diaken van de hervormde gemeente te Achlum was, werd eind mei, begin juni door de ouderling Viëtor gevraagd of een van ons hem zou kunnen helpen bij het hooien.

Voor de oorlog kreeg Viëtor 's zomers meestal hulp van een duitse los arbeider. Deze z.g. hannekemaaiër kwam 's zondags vaak in de kerk in zijn kiel van blauwe stof met smalle witte strepen. Hij ging altijd vooraan in de kerk zitten op het poepebankje, zoals wij dat noemden. Dat was een bank langs het middenpad.

Omdat er in de oorlog natuurlijk geen hannekemaaiërs meer waren, vroeg Viëtor ons om hulp.

Heit vroeg mij of ik het wilde doen.

Hoewel ik liever niet wilde, stemde ik er toch in toe. Het was voor mij eens weer wat ander werk, wat mogelijk goed voor mij was. Ik had n.l. wanneer ik lang achter het spinnewiel zat vaak last van een opgezette maag en benauwdheid. Ik wist niet hoe dat kwam.

Misschien zou ik er bij het hooien minder last van hebben. 8)

Zo ging ik het gezin Viëtor vier weken helpen bij het hooien.

's Morgens om vier uur werd ik gewekt. Dan moest ik disteltrekken in het grasland.

Om ongeveer half acht aten we een boterham.

Wanneer het hooi droog was, gingen we het binnenhalen. Ik moest het hooi op de wagen vleien. Het tempo waarmee Neno de oudste zoon uit het gezin, die ook nog thuis was, het hooi opstak, was vaak zo hoog, dat nauwelijks kans kreeg het op z'n plaats te leggen. Het ging dan ook wel eens mis en dan gleed de halve last er weer af.

Van twaalf tot een uur aten we een warme maaltijd. De meeste dagen kregen we aardappels met spek en een beetje groente.

Met een boterham er tussendoor werd er gewerkt tot 's avonds negen uur.

Dan aten we nog een boterham en gingen naar bed.
Mijn slaappleats thuis was niet comfortabel, maar daar hadden we ook geen last muggen. Dat was bij Viëtor wel het geval.
De volgende morgen om vier uur was het weer dag.
De week eindigde 's zaterdagsavonds om negen uur.
Jo ging in die tijd met heit bij Stremmer en Kees Wind hooien.
Wij hoopten deze zomer allemaal, dat de bevrijding binnen enkele weken of misschien maanden een feit zou zijn.
Na ongeveer vier weken braken de Amerikanen in Normandië door de Duitse linies. Zij maakten een omtrekkende beweging naar het zuidoosten van Frankrijk en trokken in de richting Parijs.
De Engelsen maakten intussen in het noordelijk deel van het bruggenhoofd vorderingen.
De Duitsers verzetten zich daar hevig, Ze gaven de indruk, dat ze wilden proberen de haven van Antwerpen in handen te houden.
Als ze Antwerpen verloren, hadden de geallieerden een haven, die veel dichterbij Engeland lag, dan de kunstmatige haven, die zij bij de landing in de omgeving van Caen hadden aangelegd.
Omdat vooral de Amerikanen snel doorstoten, leek het er op dat de oorlog spoedig afgelopen zou zijn.
Inmiddels hadden wij een oud harmonium op de kop kunnen tikken. Jo kon er een klein beetje op spelen en wij probeerden met zelfstudie de kunst ook enigszins machtig te worden. Erg veel resultaat had het niet.
Wel kwam er met onze buurman omke Doeke een conflict uit voort, waar zelfs de politieman Bijlsma aan te pas kwam.
Aan het eind van de zomer hoorden Jo en ik op een nacht in onze slaappleats onder de vloer lawaai.
Er liepen mensen aan de achterzijde vlak langs ons huis.
Ademloos luisterden we naar de voetstappen en andere geluiden, die door het ventilatiegat bij de regenput kwamen.
We hoorden dat ze in het voorste schuurtje, dat een paar meter achter ons huis stond, rommelden. Daar stond een gietijzeren pot met zachte zeep, die ik de dag tevoren had gekookt.

Ook hadden Sije en ik een kaasje gemaakt, dat in hetzelfde schuurtje onder een provisorische pers stond. Een plankje aan de wand met aan het eind enkele zware gewichten.

Uiterst gespannen wachten we af, hoe ze op de vondst in het schuurtje zouden reageren.

Bovendien hadden we in een verder van het huis staand schuurtje, een niet meer gebruikt kippenhok, onze spinnewielen staan.

Hadden ze die ook ontdekt en zouden ze ons daarover lastig vallen ?

Het werd na een poosje stil achter het huis en ook bij ons in huis bleef het rustig.

Het eerst hoorden we van Klaas wat er gebeurd was. Hij sliep op zolder. Hij had gemerkt, dat ze bij omke Doeke en moeike IJbeltje huiszoeking hadden gedaan. Toen hij door het dakraam keek, zag hij wat er zich, buiten voor het huis, afspeelde.

De volgende dag hoorden we wat er was gebeurd.

Een aantal landwachters had huiszoeking gedaan. Of de politieman Bijlsma daar vanaf het begin bij was geweest, weet ik niet.

Waarschijnlijk zochten ze naar de radio en misschien hoopten ze neef Johannes te overrompelen.

Toen ze binnenkwamen moesten omke en moeike in de woonkamer blijven en pakten ze alle vloerbedekking van de vloer. Zowel in de kamer als in de gang en de keuken. Alles wat ze van de vloeren haalden, legden ze op één plaats in de keuken. Daarvoor kozen ze net de plaats, waar omke Doeke een vierkant luik in de houten vloer had gemaakt. Slechts korte tijd daarvoor had hij hun radio daar opgeborgen.

Op zolder zagen ze een spinnewiel van neef Johannes staan. Het was een eikenhouten schippertje. Het vliegwiel en de spoelen liepen op kogellagers.

Het spinnewiel werd in beslag genomen.

Omke Doeke en moeike IJbeltje zaten tijdens de huiszoeking in de kamer met een landwachter als bewaker. Deze surrogaatpolitieman viel na enige tijd in slaap.

Omke Doeke stond op van zijn stoel. Terwijl de landwachter bleef slapen ging hij voorzichtig achter het overgordijn, schoof zonder geluid te maken het raam op en liet zich naar buiten glijden.

Daarop liep hij op een andere landwachter af, die op de hoek van het voortuintje van de burens stond. Deze man had hem blijkbaar niet opgemerkt. Omke Doeke gooide hem achterover in het tuintje, liep snel naar de waterkant en sprong in de vaart.

De landwachter probeerde met een schot hagel hem te raken, maar het geweer weigerde.

Omke klom aan de andere kant tegen de wal op, stak de Slachtedijk over, sprong over de sloot tussen Slachtedijk en het daarnaast gelegen weiland en vluchtte in de richting Arum.

Daarna is hij ondergedoken in zuid-west Friesland.

Neef Johannes was op het moment van de huiszoeking gelukkig niet meer thuis.

De volgende dag heb ik voorzichtig het zegel van het in beslag genomen spinnewiel van Johannes gehaald en aan mijn spinnewiel gedaan. Dat kon ik doen zonder het zegel te vernielen.

Het was wel de moeite waard de spinnewielen te verruilen, omdat het spinnewiel van Johannes veel beter draaide dan mijn eigen spinnewiel. Politie-man Bijlsma heeft het in beslag genomen voorwerp later opgehaald.

Ongeveer in diezelfde tijd was er nog een nare gebeurtenis.

Een klasgenoot van mij van de lagere school, Gerrit Abma, was ook ondergedoken. Hij was bakker en werkte in de beschuitfabriek van Rienks in Arum.

Hij kwam veel bij zijn zuster Geertje, die getrouwd was met Hans de Jong. Hans en Geertje woonden met de vader van Hans in het eerste huis van het blok, waar ons huis een van was. Wij zagen Gerrit dikwijls over de Slachtedijk van of naar Arum lopen.

Eind augustus nam Gerrit op zekere dag in plaats van de route over de Slachtedijk langs de Arumervaart, de oude trambaan tussen Achlum en Arum.

Ongeveer halfweg Arum gekomen zag Gerrit blijkbaar een duitse patrouille met motor en zijspan over de weg rijden.

Hij kroop zoals we later hoorden in de slootkant. De Duitsers hadden hem blijkbaar ook gezien, want zij reden via Achlum de oude trambaan langs en pakten Gerrit, die nog aan de slootkant zat, op. We hebben van Gerrit niets meer gehoord. 9) (C. bldz.78).

Zoals ik reeds eerder schreef maakten we zelf zeep en kaas. Boter en vet kregen we over het algemeen weinig. De jus bij de aardappels bestond vaak uit water en een bouillonblokje.

Tabak was ook niet meer op de bon te krijgen.

Er was ook een nijpend tekort aan textiel. Ondergoed en truien konden we zelf wel maken. We kochten een vacht wol en sponnen daar garen van. Daarvan breiden de vrouwen en meisjes truien en borstrokken.

Het was moeilijker de kapotte of versleten bovenkleding te vervangen. Klaas en ik hadden in 1939 bij C en A Brenninkmeier te Leeuwarden respectievelijk een blauw en een bruin costuum gekocht. Toen de stof glad en kaal werd, heeft Eke het colbertjasje en de broek voor ons gekeerd. Zij kon dat keurig doen, want ze werkte lange tijd bij de dorpskleermaker Politiek.

Op 17 september hoorden wij, dat engelse en canadese troepen van Nijmegen door de Betuwe naar Arnhem oprukten. De Waalbrug bij Nijmegen hadden ze zonder dat deze beschadigd was in handen gekregen.

In de omgeving van Arnhem waren aan de noordelijke oever van de Rijn troepen uit de lucht geland. Bij de Rijnbrug werd hevig gevochten. De geallieerden rukten niet meer zo snel op als de dagen daarvoor.

Wij verkeerden in grote spanning. Zou de aanval van de Engelsen en Canadezen lukken?

Vanuit Londen werd het spoorwegpersoneel in Noord-Nederland gevraagd te gaan staken. Aan deze oproep werd vrijwel door het gehele spoorwegpersoneel gehoor gegeven. De machinisten, conducteurs en ander personeel en hun gezinnen doken onder en werden in gastgezinnen ondergebracht.

Na een paar dagen bleek dat de parachutisten het bruggenhoofd niet zouden kunnen houden. Door de BBC werd gesproken over de moeizame strijd. Het bleek spoedig dat de geallieerden zich moesten terugtrekken in de Betuwe.

De Duitsers, die zich ten noorden van de Rijn hadden hersteld van de aanval, probeerden het vervoer weer zo goed mogelijk op gang te brengen. Er reden slechts sporadisch treinen. Sommige spoormensen

waren aan het werk gebleven of gingen weer werken. Dat was voor hen evenwel ook levensgevaarlijk.

Het gebeurde herhaaldelijk dat plotseling een paar geallieerde jagers opdoken, die met machinegeweervuur de ketels van de locomotieven kapot schoten.

De machinisten en de conducteurs moesten, wanneer ze een vliegtuig zagen naderen, met de passagiers proberen zich in veiligheid te brengen door voor of achter de trein in de berm van de spoorbaan te gaan liggen. Sommigen, zowel passagiers als spoorwegpersoneel, verloren daarbij het leven.

Maar ook het onderduiken was niet zonder gevaar. Wanneer een spoorman werd opgepakt, werd hij behandeld als deserteur en opgesloten in de gevangenis.

Veel Duitsgezinde waren toen de opmars zo snel ging, nerveus geworden.

De jacht op onderduikers was niet zo frequent meer als daarvoor, maar dat betekende niet dat een illegaal werker of een personeelslid van de spoorwegen, die niet op zijn werk verscheen, ongemoeid werd gelaten.

Omdat de geallieerden waren opgerukt langs de Maas, moesten Limburgers, die op de oostelijke oever van de Maas woonden, worden geëvacueerd.

Deze Limburgse families uit de omgeving van Roermond werden naar Friesland en Groningen getransporteerd.

Ook in Achlum werd een groot aantal gezinnen ondergebracht. De vluchtelingen hadden vrijwel niets mee kunnen nemen.

Jack Cox uit Asenraay kwam bij ons in huis.

Jack was een klein jongetje, die aanvankelijk heel bedeesd was. Hij droeg niet kapotte, maar wel versleten kleren. Toen het eerste dag, dat hij bij ons was 's avonds bedtijd was, bleef hij in een hoek van de kamer staan. Hij wilde niet gaan slapen. Uiteindelijk bleek, dat hij niet naar bed wilde, omdat hij geen broekje aan had. Op zichzelf was dit niet vreemd, omdat textiel bijzonder schaars was en hij een uit een groot gezin kwam.

Daarbij was hij in een omgeving gekomen, waar men onder elkaar een vreemde taal sprak. En dan waren het ook nog protestanten. Tot die

tijd was de voorlichting vanuit de rooms-katholieke kerk in het zuiden over de protestanten ook niet zo gunstig geweest.

De ouders van Jack waren in het gezin Stremler.

De Limburgers kregen als kerk het "lokaal" aan het Jonkerschap ter beschikking.

Deze vrijzinnig hervormde kerk werd in het dorp het "lokaal" genoemd.

Toen Jack bij ons kwam hadden we met Kees dus twee evacués. Dat maakte ons nog weer wat voorzichtiger. Wij wisten niet, welke Limburgers wel of niet betrouwbaar waren.

Door de jacht op onderduikers kwamen vanaf eind 1943 niet veel jonge mannen meer in de kerk.

In andere dorpen in Friesland waren er na een dienst wel eens razzia's gehouden.

Dominee Bogers, die tot eind 1944 in Achlum hervormd predikant was, was over het algemeen voorzichtig. Hij heeft echter, naar ik meen, wel steeds de herderlijke schrijvens van de synode voorgelezen, wanneer dit aan de orde was.

Het was voor hem dubbel moeilijk, omdat zijn zoon Dik, een jurist, Duitsgezind en n.s.b.er was.

Nadat dominee Bogers was vertrokken, kwam dominee Boerlijst als predikant in Achlum en Hitzum. Hij was openlijker in zijn mening zonder provocerend te zijn en probeerde werkelijk iets voor de mensen in hun moeilijke situatie te betekenen.

Boerlijst was bereid evenals de dominee van de gereformeerde kerk, de Boer zo nu en dan een soort "huisdienst" voor jonge mensen te houden.

Heit maakte daarvoor een paar keer een afspraak in de kerkeraad. Zo hielden wij o.a. zo'n bijeenkomst in de huiskamers van de boeren Feenstra aan de Arumervaart tussen Achlum en Arum en van Wijngaarden in de Vlearen en bij Willem Postma.

Er waren dan ongeveer 15 jonge mensen bij elkaar. Uit alle hoeken van het huis werden stoelen aangesleept om ieder een zitplaats te geven. Ds. Boerlijst gaf er naar buiten toe een officieel tintje aan, door in jacquet met zwaaiende panden met ons het veld in te trekken.

Toen heit ook een keer een verzoek overbracht aan een dominee uit Welsrijp, wilde die daar niet op in gaan, omdat het hem te gevaarlijk was.

Nadat de toestand zich voor de Duitsers weer een beetje had gestabiliseerd, begonnen ze alles wat nog voor vervoer was te gebruiken, zoals auto's en fietsen, te vorderen. Maar ook brachten ze nog veel graan en hooi naar Duitsland.

Een grote zorg voor hen was vooral het vervoer, mede door de spoorwegstaking. Daarom gingen ze elk vervoermiddel dat ze wisten op te sporen, vorderen.

Ze hadden hun oog ook laten vallen op de vrachtauto van de melkfabriek.

Willem Overal, die chauffeur van de vrachtauto was, kwam op een dag, naar ik meen eind oktober, bij ons binnenstappen. Wij zaten in onze spinnerij n.l. het schuurtje bij ons achter het huis. Hij vroeg om raad. Zijn zorg was, dat wanneer de auto werd gevorderd er een grote kans bestond, dat de chauffeur de auto moest blijven besturen. Wanneer de auto verdween, zo meende hij, dan maakte hij ook minder kans dat hij voor de Duitsers moest gaan rijden.

Wij kwamen met elkaar tot de conclusie, dat het dan het beste was, dat de auto zou verdwijnen.

Hoewel het geen gemakkelijke opgave was een vrachtauto te laten "onderduiken", zeiden we hem, dat we wilden proberen de auto weg te halen, wanneer hij ons de sleutel van de garage gaf.

Dat was voor Willem geen probleem en wij kregen een sleutel.

Daarop gingen we organiseren. We konden een aantal helpers bij elkaar krijgen, waaronder Jo, Rikus, Klaas en ik. Jo zou de vrachtauto besturen, omdat hij in Duitsland had geleerd een vrachtwagen te besturen.

Wij zouden de auto wel moeten duwen. Brandstof voor de motor was er niet op die tijd en die plaats. De gaspot, waarin gas ontwikkeld werd uit steenkool, kon voor zo'n rit niet worden gestookt.

Voor onze veiligheid riepen we de hulp in van drie jongens van Postma. Zij zouden zich verdekt opstellen bij de Franeker- Arumer- en Harlingerweg. Bij onraad zouden zij hard fluiten, zodat wij ons in veiligheid zouden kunnen brengen.

Rients van Wijngaarden zou met een paar paarden buiten het dorp op de Slachtedijk naar Paizijl wachten, tot wij daar zouden komen.

Hij had een afspraak gemaakt met de gebroeders Baijema in de Vlearen, waar de auto in de schuur gezet mocht worden.

Zo gingen wij op een morgen omstreeks drie uur op pad.

We kwamen zonder dat we iemand zagen bij de melkfabriek, openden de garage en reden de vrachtauto naar buiten. Daarna werd de deur weer op slot gedaan.

We hadden zacht schoeisel aan of liepen op sokken.

De auto werd met veel moeite over het hoge bruggetje bij de gereformeerde kerk geduwd. Heel stil reden we door de dorpsstraat naar de Slachtdijk in de richting Paizijl.

In het dorp hebben we niemand ontmoet. Wel zagen we dat Simon Bosgra, die tegenover het Jonkerschap woonde en in die tijd bij Kees Tanja werkte, bij een klein lichtje bezig was zich aan te kleden.

Op de Slachtedijk ter hoogte van het laatste huis en boerderijtje van het dorp stonden Rients van Wijngaarden en Fred met twee paarden.

De paarden werden aan de voorbumper van de vrachtauto gespannen. Het was voor ons toen veel gemakkelijker geworden.

We reden langs de boerderij van Postma en de Poartepleats naar de Vlearen.

Bij Siebe Postma, een broer van Willem, die dicht bij Baijema woonde, stonden ze met grote ogen te kijken.

Koeien, nieuwsgierig als ze zijn, liepen loeiend achter de auto aan.

De gebroeders Baijema woonden samen met hun oude vader. Het was een klein bedrijf. De beide broers waren forse mannen, die lichamelijk stevig maar psychisch wat minder weerbaar waren.

Zij hadden bijzondere belangstelling voor theologie en waren meelevende lidmaten van de Nederlands hervormde kerk.

Van de politieke situatie hielden ze zich goed op de hoogte.

Wij verwachtten, dat de kans op ontdekking van de auto niet zo groot zou zijn, omdat er bij hen geen jonge mensen in huis waren, die gezocht konden worden.

De politie probeerde wel iets omtrent het verdwijnen van de auto te weten te komen.

Rikus vertelde mij later, dat de politieman Bijlsma zijn broer Jan had gevraagd of hij wist of de ondergrondse er iets mee te maken had.

Jan was er niet bij geweest, toen wij de auto wegbrachten, maar hij wist er wel van. Tegenover Bijlsma ontkende hij natuurlijk, dat er hem ook maar iets bekend was.

Wij hebben niet gemerkt, dat buiten de betrokkenen en de familie Siebe Postma, er iemand is geweest, die heeft geweten waar de auto was gebleven en wie hem weg gehaald hadden.

Korte tijd nadat we de auto in de boerderij van Baijema hadden gereden, stortte de schuur in. Toen was de kans op ontdekking van de auto sterk verminderd. 10)

V.

Het vastlopen van de opmars in september 1944 was natuurlijk voor ons een grote teleurstelling.

Bemoedigend was dat de strijd in de lucht door ging. De aanvallen op Duitsland werden steeds heviger.

Vlogen aanvankelijk de bommenwerpers alleen bij nacht naar de Duitse steden, nu verschenen ze ook overdag. Bij duizenden vlogen ze in oostelijke richting, daarbij brede condensstrepen langs de hemel trekkend.

Om de bommenwerpers cirkelden vele jagers. Een enkele keer waren we getuige van een luchtgevecht. Het was dan verstandig tussen een paar muren te gaan staan, omdat niet was te voorzien, waar de kogels van deze vliegtuigen terecht zouden komen. Wij hielden soms ons hart vast, wanneer een bommenwerper laag overvloog en trachtte buiten het bereik van het afweergeschut naar zee te ontvluchten. Een keer zagen we dat een zware bommenwerper laag overvloog en dicht bij Harlingen neer stortte. De bemanning kwam daarbij om. Het vliegtuig lag in het "Vierkant" onder Harlingen.

We luisterden nog geregeld naar Radio Oranje en hoorden steeds vaker dat codes werden doorgegeven. Wij wisten niet welke betekenis ze hadden.

Rikus de Vries vertelde mij op zekere dag, dat het verzet bewapend zou worden.

Hoe dat zou gaan vertelde hij niet.

Enige tijd later vroeg hij Jo of die met hem mee wilde gaan een opdracht uitvoeren.

Toen ze waren teruggekeerd, hoorde ik wat ze hadden gedaan.

Er waren in de ondergelopen Makkumerwaard containers met wapens gedropt.

Door de omwonende boeren en verzetsstrijders waren de parachutes van de afgeworpen containers los gemaakt en begraven.

De grote bussen lagen onder water en men sloeg een paaltje in de grond bij de plaats, waar een container lag.

Een aantal nachten daarna haalde men 's nachts een of meerdere containers uit het water en maakte geweren, stenguns (machinegeweren), brenguns (lichte mitrailleurs), bezooka's (anti-

tankraketlanceerinrichting) en pistolen schoon. Verder haalde men chocolade en sigaretten enz. uit de containers.

Op zekere dag was een deel van de verzamelde wapens te Makkum door Rikus en Jan de Vries en Jo in het drietons praampje van Knilles de Vries geladen. De lading lag onder een dekzeil.

Met z'n drieën voeren ze met het praampje in de richting Achlum. In Witmarsum beleefden ze spannende momenten. Toen zij vanaf Bolsward de brug bij de zuivelfabriek naderden, zagen ze op de brug een Duitse patrouille staan.

Ze besloten door te varen en te doen alsof ze een vrachtje gewone goederen vervoerden. Mocht er iets verkeerd gaan, dan vertrouwden ze op hun eigen wapens. Bij de brug gekomen groetten ze de Duitsers en voeren er onder door. De Duitsers groetten terug. De vracht kon in Achlum veilig worden uitgeladen.

Aanvankelijk lagen de meeste wapens bij Willem Postma in een hooivak.

Een aantal oud-militairen was inmiddels gevraagd of zij indien dit nodig was, mee wilden doen met het gewapend verzet.

Er werden in Achlum en omgeving twee groepen gevormd. De ene groep noemden ze sabotagegroepen, de andere verzetsgroep.

Wie de leiding had werd aanvankelijk niet bekend gemaakt.

Rikus was de contactman in Achlum. Hij zorgde er met zijn broer Jan voor, dat met het motorbootje van de melkfabriek wapens van Achlum naar Dokkum werden vervoerd.

Rikus vertelde, dat zij met het bootje met wapens door de grachten van Franeker voeren. De Duitsers stonden op het bolwerk naar het bootje te kijken. De missie werd zonder ongelukken volbracht.

Het was naar ik meen eind november of begin december, dat Rikus mij vertelde, dat een instructeur, die was gedropt of door de Duitse linies was geleid, een groep oud-militairen uitleg omtrent de wapens zou geven. Dit zou gebeuren in de boerderij van Willem Postma.

Op de morgen van de instructie, zat ik thuis in de kamer te spinnen.

Toen ik door het raam naar buiten keek, zag ik over de Slachtedijk in de richting Paizijl twee Duitsers met motor en zijspan rijden.

Omdat ik wist wat men bij Postma deed, vroeg ik Eke of zij daar heen wilde gaan en kijken of men de Duitsers had opgemerkt.

Later hoorde ik, dat dat niet geval was geweest

Men had na de waarschuwing en toen men zelf ook de Duitsers had gezien, onmiddellijk maatregelen genomen.

Later hoorde ik, dat Folkert de Jong uit Franeker veel had te maken met de organisatie van het ondergronds verzet. Folkert de Jong, die aan het Vliet te Franeker woonde, kende ik reeds jaren van gezicht. Het was een man met een donker uiterlijk en een slank postuur. Hij fietste dikwijls de Slachtedijk voor ons huis langs als hij voor zijn aardappelhandel naar een boer ging.

Hij was, voor zover mij bekend, in de mobilisatie 1914-'18 onderofficier geweest. (D. bldz.347-349)

Folkert de Jong, later vaak Molotov genoemd en Pieter Klijnstra uit Achlum, die de naam Tito kreeg, loodsten de Vlaamse instructeur naar Dokkum. Pieter Klijnstra was een boerenarbeider, met een redelijk groot gezin. Hij had reeds oudere kinderen en was een vurig patriot.

Een van de begeleiders reed op een bepaalde afstand voor de vlamming en de ander achter hem.

De tocht verliep goed.

Niet alleen bij Willem Postma, maar ook bij de veehouder van Dijk bij het Klaverblad te Hitzum waren later wapens verborgen.

Op zekere dag ontstond daar een hachelijke situatie.

De Duitsers gingen er hooi vorderen. Onder het hooi lagen de wapens. Rikus vertelde mij later dat Folkert de Jong en hij de gehele dag een oogje in het zeil hadden gehouden.

Onder toezicht van een Duitser, vermoedelijk van de Abteilung für Ernährung und Landwirtschaft, werd hooi uit de schuur gehaald.

Folkert en Rikus waren beiden gewapend en hielden de activiteiten van de Duitser en zijn helpers nauwlettend in de gaten. Wanneer was gebleken, dat er onmiddellijk gevaar voor ontdekking van de wapens was geweest, was het tot een confrontatie gekomen. Uiteraard met alle vreselijke gevolgen van represailles voor de familie en het dorp. Toen het hooi tot ongeveer een meter boven de wapens was weggehaald vond de Duitser het genoeg. Het gevaar voor het vinden van de opslagplaats was daarbij geweken.

Rikus was op het erf van van Dijk blijkbaar geen opvallende figuur. Wel vroeg iemand die bij de vordering van het hooi betrokken was hem op een gegeven moment, wie die donkere man wel was. Rikus maakte een schertsende opmerking dat het een rus was, waarna men er niet verder op in ging.

De zorgen om het levensonderhoud namen deze laatste oorlogswinter sterk toe.

Door de vorderingen van de Duitsers en de spoorwegstaking was er vrijwel geen brandstof meer te krijgen.

De gevolgen van de strooptochten van de burgers naar brandstof waren onderhand duidelijk zichtbaar.

Tussen Achlum en Hitzum waren de telefoonpalen weg gehaald en hingen stukken hout van ongeveer een meter nog aan de draden.

Nadat we aanvankelijk ook een paar eikenhouten afsluithekken langs de oude trambaan hadden omgezaagd en meegenomen o.a. bij

Duveldrek, ondernamen we later expedities naar de dakpannenfabriek.

In de fabriek lag nog altijd een hoeveelheid steenkool, die bestemd was voor de ovens voor het drogen van generatorturf. De steenkool, die we soms met het praampje van Knilles de Vries vervoerden, storten we thuis in de gang onder de vloer.

Elektriciteit werd er ook niet meer geleverd.

Op de draden aan de palen langs het "streekje" stond nog wel stroom. De draden naar het huis van Fokke de Jong, het eerste huis van het blok van de woningen, waarin wij woonden, waren afgesloten. Wij maakten toen een T-stuk aan het bovineinde van een lange lat. Aan de beide einden van het dwarslatje monteerden we twee geïsoleerde haakjes. Elk van de haakjes verbonden we met een stroomdraad.

Aan het andere einde van de stroomdraad bevestigden we een stekker.

Naast de dichtstbijzijnde lantaarnpaal staken we de T omhoog en legden de haken over de respectievelijke nul en stroomdraad.

Vervolgens bonden we de stok tegen de lantaarnpaal, zodat deze voor voorbijgangers onzichtbaar was.

Deze stroomafnemer gebruikten we alleen maar als het donker was.

Welke draden we moesten gebruiken, konden we zien aan de verbinding bij het huis van Fokke de Jong.

Na de draad onder het raam van de huiskamer te hebben doorgeschoven, staken we de stekker in het stopcontact.

Dan hadden we elektrisch licht in huis en konden we naar de radio luisteren.

Een bijkomstigheid was wel, dat de elektriciteitsmeter terug liep. Hoewel wij nog niet te weinig eten kregen, moesten we toch wel steeds zuiniger zijn.

Men had inmiddels in Achlum een gaarkeuken in de melkfabriek ingericht. Daar konden we een paar dagen per week warme maaltijden krijgen.

Een van de meisjes of mem liep dan met een emmertje met een deksel er op naar de melkfabriek.

In de ruimte bij noordelijke ingang tegenover het ketelhuis stond een grote kookpot.

De aardappels werden gekocht bij de boeren. Men wist meestal ook wel groente, zoals wortels en koolrapen op de kop te tikken. Daar werd dan een heerlijke hutspot van gekookt. Er werd vaak ook nog wat boter aan toegevoegd.

Meestal waren de koks nog al royaal wat de hoeveelheid betrof. Wel moesten we voor elke portie een paar voedselbonnen inleveren. Dat was niet erg, want we kregen meestal meer dan de hoeveelheid, die op de bonnen was aangegeven.

De stampot rapen en wortels smaakten heerlijk.

De Duitsers patrouilleerden nog regelmatig in onze omgeving. Wij zagen dan de kustwacht uit Harlingen langs rijden.

Het was minder dreigend dan het was geweest. Wij durfden met de kerstdagen weer eens naar het kerstfeest in hervormde kerk te Achlum te gaan.

Ik zag daar het joods meisje, waarvan ik wist, dat ze bij Zwaagstra te Almenum ondergedoken was. Ze had zich enigszins vermomd door haar haar rood te verven.

Geheel veilig was het voor mannen echter nog allerminst. De Duitsers werkten nog hard aan hun verdedigingslinies, er van uitgaande dat de geallieerden vanuit het westen zouden komen.

Op een morgen in Februari 1945 hoorden we, dat de Duitsers de avond tevoren een razzia in het dorp hadden gehouden.

Broer Sije was de dans ontsprongen. Hij had 's avonds lawaai op straat gehoord bij het café van neef Sije Gerlofsma aan de dorpsstraat. Toen hij buiten ging kijken, zag hij daar een grote groep Duitsers.

Wat er precies gebeurde zag hij niet, maar hij begreep wel, dat het niet pluis was.

Hij liep naar de achterkant van hun huis en verwijderde zich zo stiekem mogelijk door het daar achtergelegen weiland.

Wim Ebing, een hongerevacuë uit Amsterdam van ongeveer 10 jaar, bleef achter bij Janke en de kleine Tiet, die inmiddels ongeveer 10 maanden oud was.

Toen het later in de nacht weer rustig was geworden, is Sije naar huis terug gekeerd. Het bleek dat de Duitsers wel bij hen in huis waren geweest, maar niet onheus waren opgetreden.

Bij neef Sije was het minder goed afgelopen.

De Duitsers stapten bij hem binnen en zagen daar vier jonge mannen n.l. de neven Sije en Oep en twee jonge mannen. Dat waren voor zover mij bekend twee ondergedoken politiemannen.

Zij moesten alle vier in de kamer blijven en er bleef een Duitser bij hen op wacht staan.

Van Rikus vernam ik de volgende dag, dat twee van de vier een pistool op zak hadden gehad. Zij waren die avond naar de omgeving van Franeker geweest, waar zij hadden geprobeerd Grietje Sinnema uit Ried "uit te schakelen".

Grietje werd gevaarlijk geacht, omdat ze de Duitsers fanatiek hulp verleende en meewerkte aan het vorderen van hooi en paarden bij de boeren.

Zij hadden haar die avond niet gezien.

De wapens, die de twee hadden mee gehad, hadden ze niet onmiddellijk opgeborgen, toen ze weer in Achlum waren gekomen.

Toen de Duitsers hen overvielen, had een van hen het wapen in een crapaud tussen leuning en zitting weten te verbergen. De andere zat op een eetkamerstoel.

Voor hem was het moeilijker zich van zijn pistool te ontdoen.

Hij vroeg de duitser die hen bewaakte of hij even naar de w.c. mocht. Dat werd toegestaan. Toen had hij de gelegenheid het wapen in de beerton te laten zakken.

Rikus de Vries heeft het daar uit gehaald.

Oep, Sije, de beide onderduikers, de kassier van de Boerenleenbank en nog een paar dorpsgenoten, in totaal naar ik meen acht man, werden op transport gesteld.

Een paar weken later hoorden we, dat de onderduikers van neef Sije kans hadden gezien onderweg te ontsnappen. Zij waren op het rangeerterrein te Onnen bij Groningen uit de trein gesprongen.

Oep en Sije werden, zo vertelden zij later, naar Vries gebracht, waar zij met vele andere mannen een tankgracht moesten graven.

Zij zagen kans kort daarop ook weg te lopen.

Mijn ouders hadden niets van de razzia gemerkt. En ook wij, d.w.z. Jo Fredriks, mijn neef Pieter Terpstra uit Hemelum en ik, die op de zolder van de christelijke school sliepen, waren niet wakker geworden van het lawaai.

Pieter was een paar jonger dan ik en had ook in Duitsland moeten werken. Hij was niet gegaan en ondergedoken bij zijn oom Pieter Schotanus, de melkboer in het dorp.

Hij kon bij zijn oom echter niet slapen, omdat die te weinig ruimte had. Daarom sliep Pieter bij ons in de school.

Niet alleen Pieter was in Achlum ondergedoken, maar ook zijn vader, omke Riemer Terpstra.

Wat de reden was, dat hij Hemelum had verlaten heeft hij niet verteld. 'k Meen dat er verdenking bestond tegen een aantal personeelsleden van de zuivelfabriek te Hemelum. Omke Riemer was een van hen.

Ondanks dat er bijna geen tabak meer was en het duur betaald moest worden, hadden wij het roken nog niet opgegeven. Het betalen van een zwarthandelaarprijs hadden we er echter niet voorover. Wel probeerden we soms wat tabak te ruilen.

Een enkele keer zagen we kans een hoeveelheid tabaksbladeren op de kop te tikken. Het was voor ons echter moeilijk de bladeren tot redelijke rook of shagtabak te verwerken.

We broeiden dan een aantal bladeren tussen natte zakken, maar het resultaat was meestal mager.

In het midden en het zuiden van het land had men vanouds meer ervaring met het verwerken van tabak.

We hadden echter wat wolafval liggen, omdat wij tot die tijd vrijwel alleen maar glad twee of drie draad garen hadden gesponnen. Het afval was in enkele zakken blijven liggen.

Omdat we wisten dat men zelfs van afval gesponnen wol soms graag wilde hebben, hebben wij ons een paar keer gezet tot het spinnen van een aantal knotten van die wol. Wij noemden dat

"knobbeltjesgaren". In het garen kwamen veel dikke pluizen voor.

Men kon er echter nog wel truien van breien.

Toen wij hoorden dat de familie van Jo en Martha in Dedemsvaart deze knotten wol graag wilde ruilen tegen tabak, werd besloten, dat Eke een rit naar Dedemsvaart zou maken.

We pakten een paar van die knotten wol in en Eke ging met een fiets met "cushionbanden" op stap.

Die cushionbanden waren houten hoepels van ongeveer 3 cm. breedte en dikte, die om een velg van een fietswiel werden gelegd. Voor een beetje vering werd gezorgd door er een strook rubber van een versleten autoband van ongeveer dezelfde breedte op vast te spijkeren.

Op zo'n "tankje" reed ze naar Dedemsvaart en ging meteen ook maar even door naar Hardenberg.

Een paar dagen later keerde ze terug met Martha, die een fiets met luchtbanden had kunnen lenen.

Martha en ik hadden elkaar sedert de dag, dat de spoorstaking begon, dus sinds september, niet meer gezien. Het was te riskant om te reizen. Zij zag nu een mogelijkheid om, met een onderbreking van de reis in Heerenveen, een bezoek aan ons te brengen.

Ze overnachtten bij een bakker een ver familielid van de familie Fredriks. Daar werden ze gastvrij ontvangen.¹¹⁾

Ze kwamen in Achlum aan met een hoeveelheid tabak, waar wij erg blij mee waren.

Niet alleen het tabaksrantsoen, maar ook het vleesrantsoen dat ons werd verstrekt had weinig meer te betekenen.

Daarom zochten we ook daar een oplossing voor.

Heit vroeg zijn neef Jacob van der Pol te Kiesterzijl of hij een schaap voor ons had. Dat bleek het geval te zijn. Jacob had nog wel

een extra schaap tussen de anderen lopen. Dat schaap konden wij kopen.

Een paar dagen later gingen Jo en ik met het praampje van Knilles de Vries, de Oude Loop langs in de richting Sopsum. Op enige afstand voor Sopsum lieten we het praampje liggen en liepen naar de Slachtedijk. Langs de Slachtedijk gingen we naar Kiesterzijl.

In een weiland moesten we het schaap vangen.

Toen we het dier eindelijk hadden namen we het aan een touw mee.

Soms ging dat snel, maar een andere keer bleef het dier stokstijf staan. Op een gegeven moment bleef het staan in de berm met de kop boven een sloot. Jo dacht dat het dier dorst had. Maar plotseling nam het een sprong en lag midden in de sloot. We hezen het door het vele water in het vacht zwaar geworden schaap weer op het droge en gingen verder.

We volgden dezelfde weg terug. Bij het praampje gekomen, zetten we het schaapje vast en dekten het toe met een jas.

Toen we Achlum binnenvoeren was het inmiddels donker geworden.

We zetten het schaap in het voorste schuurtje achter ons huis.

Wij hadden dus wel een schaap, maar nog geen vlees. Niemand van ons zou het kunnen of durven slachten.

Gelukkig konden we een beroep doen op omke Riemer, die in zijn jeugd enige tijd slager was geweest. Jo en Martha, die het huis slachten in Overijssel wel eens hadden meegemaakt, wilden assisteren. Martha was n.l. toen bij ons.

Het dier werd op de keukentafel gelegd en gedood, terwijl het bloed werd opgevangen in een teil.

Het karwei werd op een professionele wijze opgeknapt.

Het afval werd begraven en de wol gesponnen.

Zo hadden wij weer voor een paar weken een stukje vlees bij de hutspot.

Niet alleen de Duitsers vorderden in die tijd belangrijke levensmiddelen. Ook het verzet had zijn methoden ontwikkeld.

Op dezelfde wijze als de Duitsers werd er gevorderd.

Ze kwamen bij een zaak of een bedrijf in Duitse of namaak Duitse uniformen en namen kaas of boter in beslag. Daarbij werd dan dikwijls ook nog Duits gesproken.

De producten werden per auto of per boot afgevoerd.

Een directeur van zo'n bedrijf of fabriek beriep zich er dan naderhand op, dat er bij hem was gevorderd en dat hij niet kon weten of ze wel of niet van de Wehrmacht waren.

Zo vertelde Jo, dat hij een keer betrokken was bij een "vordering" te IJlst. Daar werd kaas "gevorderd" bij de zuivelfabriek.

De producten van de vorderingen waren niet in de eerste plaats bestemd voor eigen gebruik.

Men had een sluipteg gevonden naar het westen van het land. Kaas, boter, maar ook vlees werd geladen in een boot, die van Lemmer naar Amsterdam voer. Hoewel het natuurlijk een druppel op een gloeiende plaat was, kon de honger daar in sommige gevallen nog iets worden verlicht.

Ook wij profiteerden een klein beetje van de vordering te IJlst. Martha, die bij ons was, kon toen zij terugkeerde naar Hardenberg, een kaasje meenemen.

Toen Martha en ik afscheid van elkaar namen, wisten we niet wanneer we elkaar weer zouden zien. Dat het een spannende tijd zou worden vermoedden wij wel, maar of de bevrijding binnenkort of eerst na een groot aantal maanden zou komen, wisten we natuurlijk niet.

We hoopten, dat de geallieerden hun offensief spoedig zouden voortzetten.

Het was in het voorjaar, dat wij bijna niet meer naar onze eigen radio konden luisteren, omdat we helemaal geen stroom meer konden krijgen. Het werd 's avonds te laat donker om onze speciale "stroomafnemer" te gebruiken.

Neef Jacob van Kiesterzijl bleek een accutoestel te hebben, dat hij ons ter beschikking wilde stellen. Hij kon zijn toestel niet meer gebruiken, omdat hij de accu's niet meer kon opladen. Wij konden met de hulp van Willem Overal gebruik maken van de gelijkrichter en de accu's van de auto van de melkfabriek.

Broer Klaas ging er op uit om het toestel van Kiesterzijl te halen. Zo luisterden wij 's avonds weer naar Radio Oranje en bleven beter op de hoogte van de oorlogssituatie.

Na het winteroffensief van de Duitsers tegen de Amerikanen in de Ardennen, een zware tegenslag voor de geallieerden, waren de kansen toch weer gekeerd.

De verovering van een nog intacte brug over de Rijn bij Remagen was voor de Amerikanen in het voorjaar een onverwacht succes.

De Engelsen hadden veel moeite de Rijn over te steken. Zij forceerden een doorbraak bij Emmerich. De brug bij Emmerich was verwoest, zodat zij een noodbrug moesten maken, om een bruggenhoofd te vestigen en in stand te houden.

Met vertraging van een aantal dagen hoorden wij daarna tot waar het engelse leger was gevorderd.

Hoe snel het ging en welke onderdelen daarbij betrokken waren wisten wij toen niet. Wij zaten natuurlijk erg in spanning en probeerden op alle manieren te weten te komen waar de geallieerden waren.

Eigenlijk was het in die tijd zo, dat we plotseling weer eens een stad of plaats hoorden noemen, waarop we dan de conclusie konden trekken, dat de Engelsen of de Amerikanen tot daar inmiddels waren gevorderd.

In maart werd alsnog een aanslag op Grietje Sinnema uit Ried gepleegd. Wij hoorden er van, maar wisten niet of het haar wel of niet het leven had gekost.

De Duitsers reageerden furieus op deze aanslag. Er werd een aantal vrij willekeurige gevangenen uit het huis van bewaring te Leeuwarden naar Dongjum gebracht en daar gefusilleerd. (C bldz. 79)

Jo, die meer dan een jaar bij ons in huis was geweest, was inmiddels verhuisd naar de Tzummer Vlearen.

Hij was in huis bij een boer Zijlstra, waar neef Oep ook was ondergedoken na zijn ontvluchting uit Vries.

Van Rikus de Vries vernam ik op zekere dag, dat Wierda, een oud-onderofficier uit Leeuwarden was gearresteerd door de Duitsers.

Wij kenden Wierda, omdat hij zo nu en dan in Achlum kwam bij de familie Tanja, het kostersgezin bij de hervormde kerk te Achlum.

Age Tanja en de zoon van Wierda genaamd Wiep waren samen op de kweekschool te Leeuwarden geweest. Toen Wiep ook gevaar liep dat hij naar Duitsland moest, was hij ondergedoken bij de familie Tanja. Wierda was zo bleek een van de leidinggevende mensen in het verzet.

Een paar Duitsers waren op zekere dag op de boerderij te Schraard, waar Wierda verbleef, poolshoogte gaan nemen. Zij troffen Wierda daar aan.

Zo snel mogelijk loodsten ze hem, toen ze huiszoeking hadden gedaan, uit de streek. Veel sabotage en verzetsgroepen probeerden de eerste dagen te achterhalen, waar de duisters hem vasthielden. Het was bekend, dat er met hem ook een aantal gegevens omtrent wapens, die bij de sabotage en verzetsgroepen waren, in handen van de Duitsers waren gevallen.

Er werd niets meer omtrent Wierda vernomen. 12) (D. bldz. 37 en 38) (E. bldz.102)

Dit voorval verhoogde natuurlijk de spanning in verzetskringen. Welke gegevens waren bij de Duitsers bekend geworden en wat Wierda bij de verhoren los gelaten.

Voor de onderduikers, die in Duitsland hadden moeten werken, hadden de Duitsers inmiddels minder aandacht. Die begonnen zich al wat vrijer te bewegen.

Het was enkele weken voor de bevrijding, dat Rikus op een avond bij ons kwam om naar de radio te luisteren.

Hij vertelde mij onder vier ogen, dat hij even wilde luisteren naar de codes, die die avond door de BBC zouden worden gegeven. Wanneer de slagzin: "De melk kookt over" kwam, moesten zij zich klaar maken voor een wapendropping in de Tzummer Vlearen.

En inderdaad werd die avond de verwachte slagzin gegeven en zijn er wapens gedropt.

Toen de geallieerden het noorden van Nederland begin april begonnen te naderen, werd het verzet gevraagd de wegen en waterwegen te blokkeren.

Rikus en Jan de Vries kwamen met hun vader Knilles overeen, dat zij hun skûtsje, "Dankbaarheid", van ongeveer 49 ton, zouden laten zinken in het Van Harinxmakanaal. De bedoeling was het scheepvaartverkeer tussen Leeuwarden en Harlingen te blokkeren. Het schip werd naar Dronrijp gevaren en overvol geladen met grond van een oude "kaaidiik" (oude baggermodder) tussen Dronrijp en Franeker.

Rikus, Jan en broer Klaas en nog enkele helpers legden het schip dwars in het kanaal.

Ze behoefden alleen maar de patrijspoorten in het achterschip te openen om het tot zinken te brengen.

Een van de volgende dagen vertelde Rikus mij, dat men de bruggen over het van Harinxmakanaal bij Harlingen wilde afdraaien. Dat betekende dat men de bruggen zou gaan openen en vastzetten, zodat van het wegdek nog ongeveer een meter van de rijbaan te gebruiken was. Dan was het niet meer mogelijk dat auto's en wagens de brug konden passeren, maar ook schepen zouden dat niet meer kunnen. De eerste keer dat men een poging zou wagen, werd de actie op het laatste moment afgeblazen. Het bleek, dat een boer te Achlum, die van de voornemens op de hoogte was, loslippig was geweest. Een melkhaler had de plannen in Harlingen bekend gemaakt. Het was de Duitsers ter ore gekomen, zodat op de bewuste nacht dat de operatie uitgevoerd zou worden, de kans bestond dat Duitsers bij de bruggen lagen.

Dat de Duitsers er van wisten was in verzetskringen echter ook weer bekend geworden, zodat de actie niet doorging.

Een paar avonden later werden de plannen toch nog uitgevoerd. Het was inmiddels begin april.

Voorzien van gedropte wapens gingen o.a. Rikus en ook broer Klaas met nog enkele anderen naar drie bruggen onder Midlum. Ze gingen naar de spoorbrug van het oude lokaalspoor en de beide bruggen, die destijds in de weg van Harlingen naar Achlum lagen.

De brugwachter van der Vaart, die bij een van de bruggen in de weg naar Achlum woonde, dook vrijwillig met zijn gezin onder.

De brugwachter van een van de andere bruggen werd, nadat de brug was geblokkeerd, meegenomen naar Achlum.

Men was bang dat hij, omdat hij niet wilde onderduiken, de Duitsers inlichtingen zou kunnen geven omtrent de degenen, die de actie hadden uitgevoerd.

De man werd gevangen gehouden in het huis van Jorke van der Pol aan de Arumervaart. Steeds wisselend was er iemand van onze verzetsgroep gewapend aanwezig. 's Nachts zaten we in de kamer bij de familie van der Pol op wacht voor de bedstee, waarin de brugwachter sliep, Als de man daar tenminste heeft kunnen slapen. Omdat alle wapens mogelijk elk moment gebruikt zouden moeten worden, werden ze uit de bergplaatsen bij Postma en van Dijk

gehaald. Die van de verzetsgroep in Achlum werden eerst enige tijd verstoep onder riet en begroeiing uit sloten in een greppel in het land van Teake Dokter te Achlum.

Ongeveer vanaf de 10^e april lagen ze achter de tuin van ons huis in een greppeltje.

De verzetsgroep in Achlum bestond uit een aantal oud-militairen zoals Jaap Kooistra, Johannes Posseth, Tjerk Postma, de broers Klaas en Sije, Maaie van der Tol en verder Willem Overal, Jan Sijbesma, Age Tanja en ik.

Leider van de groep was Anne Molenaar, die onderofficier bij de militaire administratie in Middelburg was geweest.

Aanvankelijk werden alleen oud-militairen gepolst of zij er iets voor voelden mee te doen.

Toen er in onze omgeving meer wapens bleken te zijn dan oud-militairen, werden ook jongere vrijwilligers gevraagd.

Bij de sabotagegroep was ook een aantal oud-militairen uit Achlum, o.a. Rikus de Vries, Jo Fredriks, neef Sije Gerlofsma, Pieter Klijnstra en verder enkele vrijwilligers, die niet in militaire dienst waren geweest, zoals neef Oepke Gerlofsma, Siebren en Jitse van Dijk. 'k Meen dat er nog enkele deelnemers waren, maar die kwamen niet uit Achlum en Hitzum.

De leiding had Jan de Vries, die onderofficier was geweest bij de pontonniers. 13)

VI.

Op zondag 15 april gingen wij naar de kerk.

Er werden een aantal jongeren als lidmaat bevestigd. Rikus de Vries en Age Tanja waren daar ook bij.

Voor het einde van de kerkdienst werd Rikus de Vries gevraagd de kerk te verlaten. Hem werd toen verzocht alle betrokkenen bij het gewapend verzet te waarschuwen en de groepen mee te delen, dat ze zich klaar moesten maken.

Na de kerkdienst gingen we thuis koffiedrinken en eten.

Hoe lang het nog zou duren voordat we in actie zouden moeten komen wisten we niet. Wel leek de tijd van onze bevrijding eindelijk te zijn aangebroken. Wij waren gespannen en meteen ook hoopvol. Er is toen wel even door mij heen gegaan, dat het triest zou zijn, wanneer wij zo kort voor de bevrijding, deze niet zouden meemaken. Dat gold niet alleen voor ons. Het was voor iedereen natuurlijk onzeker hoe de gevechten zouden verlopen en hoe verwoestend de strijd zou zijn. De machteloosheid van de Duitsers tegen de overmacht van de geallieerden gaf wel veel hoop op een goede afloop. Wij voelden ons vanzelfsprekend sterker omdat we wapens in handen hadden.

Tenminste ik voelde me minder machteloos dan de jaren daarvoor.

Na de middag werd ons gezegd, dat we langs de Slachtedijk over Kiesterszijl naar Franeker moesten gaan.

De wapens, die reeds waren schoongemaakt, werden uitgedeeld.

Een aantal kreeg een stengun. Dat was voor de oud-militairen ook een onbekend wapen, omdat ze in 1940 in het Nederlandse leger niet werden gebruikt. Waarschijnlijk waren ze gedurende de oorlog ontwikkeld. Deze stengun, een automatisch wapen, was een massaproduct.

Het was een ronde bus, waarin opzij een houder met patronen werd gedrukt. De 9 mm. patronen werden, wanneer men de trekker indrukte, door een slot meegenomen naar de kamer aan het begin van een korte loop. Bij het wegschieten van de kogel werd het slot achteruitgedrukt, zodat er weer een nieuwe patroon meegenomen kon worden. Dit herhaalde zich zolang men een trekker ingedrukt hield.

Een aantal deelnemers van de groep kreeg een geweer. De geweren waren vooral voor degenen, die niet in militaire dienst waren geweest. Ik kreeg ook een Enfield geweer.

Mijn broer Klaas en Tjerk Postma uit Achlum hadden een lichte mitrailleur, die niet veel verschilde van de mitrailleurs van het Nederlandse leger.

Mijn broer Sije had een bazooka. Dat was een in die tijd voor ons en waarschijnlijk ook voor de meeste Duitsers, onbekend wapen. Dit antitankraketwapen was een ongeveer $1 \frac{1}{2}$ m. lange buis met een doorsnede van ± 10 cm. In de achterzijde van de buis kon een ± 30 cm. lange raket worden geschoven. Een paar draadjes vormden de elektrische verbinding tussen de raket en het ontstekingsmechanisme. Dat ontstekingsmechanisme was een kleine dynamo, die aan de onderzijde van de buis was bevestigd.

Wanneer de trekker werd overgehaald, dus de kleine dynamo in werking werd gesteld, ging een stroomstootje door de draadjes naar de raket. De brandstof van de raket ontbrandde en de ontstane vuurstraal dreef de raket door de lanceerbuis in de door de schutter bepaalde richting. Het doel kon worden bepaald door een vizier dat op de zijkant van de buis was bevestigd.

Verder waren er nog enkele Webley cylinderrevolvers en peer-vormige handgranaten beschikbaar voor de groepen.

We kregen allemaal een blauw katoenen overal en een armband met de rood-wit-blaauwe kleuren.

Ook werd ons een identiteitskaart en een vergunning voor het dragen van een wapen uitgereikt.

We moesten die zondagmiddag dus naar Kiesterzijl. Dat zouden we lopend moeten doen, want we hadden geen vervoer. Zelfs geen fietsen.

Sommige dorpsgenoten die nog een in goede staat verkerende fiets hadden, stelden deze ter beschikking. Anderen moesten soms wat harder aangesproken worden om hun medewerking te geven.

Het was ruim twee uur toen wij uit Achlum vertrokken. Voor ons uit reed, zoals later bleek, de sabotagegroep van Jan de Vries. We reden niet gezamenlijk, maar in groepjes van twee of drie over de Slachtedijk in de richting Kiesterzijl.

Vol spanning hoe het in Franeker zou zijn, passeerden wij de spoorbaan tussen Franeker en Harlingen.

Beide groepen, die van Jan de Vries en die van Anne Molenaar waren vrijwel geheel over de brug van Kiesterzijl, toen uit de richting Franeker op de fiets een paar Duitsers kwamen. Voor zover mij bekend was het een viertal.

Aanvankelijk probeerden ze op de fiets zo snel mogelijk in de richting Harlingen te komen.

Toen ze nog ongeveer 700 meter van de kruising Slachtedijk - Harlingerstraatweg waren verwijderd, ontstond er een schotenwisseling tussen de groep van Jan de Vries, die dicht bij de straatweg dekking had gezocht en de Duitsers. Bijna de gehele groep lag op een kort stukje dijk, dat evenwijdig aan de straatweg liep. Wij zochten inmiddels dekking aan de kant van de weg. Mijn broer Sije en ik lagen met nog een paar anderen in een greppel in het noordelijk talud van de brug. Mij broer Klaas was op het erf van een boerderijtje gekomen.

Het vuurgevecht werd heviger en de kogels gierden over ons heen. Klaas, die dekking had gezocht achter een opstaande bak van een wipkar, sprong tussen het boerderijtje en het daarnaast gelegen huis door. Toen hij hard rennend vanachter de laadbak door de steeg ging, vloog het kalk en steengruis dat de Duitsers van de muren schoten, hem om de oren.

Hij kwam naast ons in de greppel liggen.

Ik was bezig het geweer schietklaar te maken, toen broer Sije zei: "- Doe mij dat ding eens"

Hij zag blijkbaar geen kans een goed gericht schot met zijn bazooka af te vuren.

Sije schoot op de fietsende Duitsers. Een van de Duitsers tuimelde van zijn fiets. Hij werd blijkbaar geraakt door een schot van een van onze groepen. Daarop zochten de Duitsers dekking in de noordelijke berm van de straatweg, terwijl ze hevig bleven schieten naar de plaatsen, waar zij vermoeden dat onze schutters lagen.

Wij lagen met vijf à zes man in de greppel en bemerkten in onze nabijheid geen inslagen.

De Duitsers kropen, hun fietsen meeslepend door de berm verder.

Toen zij het kruispunt van de Slachtedijk met de Harlingerstraatweg

waren gepasseerd, stapten zij weer op de fiets en namen een man achterop. Zij verdwenen in de richting Herbaijum.

Klaas gaf naast ons gelegen nog een paar stoten vuur met zijn mitrailleur, maar dat had geen gevolgen.

Toen kwamen Anne Molenaar en Tjerk Postma ook naar ons toe. Het bleek, dat de mitrailleur van Tjerk niet had gewerkt. Met zijn beiden hadden zij geprobeerd op het talud van de brug het wapen in orde te maken.

Tijdens de felle schotenwisseling hadden ze hun hoofd boven het talud uitgestoken. De kogels vlogen hen om de oren.

In onze groep was niemand gewond geraakt. Helaas was de sabotagegroep minder gelukkig geweest. Zij lagen het dichtst bij de straatweg en hadden het het zwaarst te verduren gehad.

Jitse van Dijk, een van de mensen uit die groep, had op een gegeven moment gekeken waar de Duitsers waren. Toen hij met zijn hoofd boven de weg uitkwam, werd hij door een kogel in het hoofd getroffen. (14) (C.bldz. 76)

In die korte tijd dat wij bij de schotenwisseling betrokken waren, besepte ik wel, dat routine om met een wapen om te gaan en het op de juiste wijze dekking zoeken toch wel een intense oefening vereist. Daarvoor had ik wel eens gedacht, dat men vrijwel zonder oefening wel met een wapen om kon gaan. Toen zag ik, dat niet alleen het schieten belangrijk was, maar ook het op de juiste plaats en het juiste moment dekking zoeken.

Wij hadden in een verdieping van het terrein gelegen tegen een donkere achtergrond, waar we moeilijk te onderscheiden waren geweest van de omgeving. Daarom sloegen er bij ons waarschijnlijk zo weinig kogels in. Dit in tegenstelling met de plaats waar Anne Molenaar en Tjerk Postma lagen tegen het talud van de brug. Toen zij hun hoofd boven het maaiveld uitstaken, waren zij duidelijk zichtbaar tegen de horizon bij het mooie zonnige weer.

Het fluiten van de kogels te horen was een nare en beangstigende ervaring.

Omdat het onduidelijk was of er nog meer Duitsers in Franeker waren en er nogmaals een confrontatie zou volgen, werd besloten, dat we langs de spoorbaan naar de stad zouden gaan.

Wij zagen, toen de gehele sectie bij elkaar was, voor het eerst onze sectiecommandant. Hij, naar ik meen Bijlsma geheten, was in 1940 reserveofficier geweest in het Nederlandse leger. Aan de sectie, die bestond uit drie groepen, waarvan er twee vrijwel geheel uit Achlum kwamen, gaf hij leiding.

Wij zetten onze fietsen tegen het boerderijtje van Ale Houtsma, gelegen aan de oostzijde van de oprit van de brug.

Daarop gingen wij op weg naar Franeker.

Er hadden verder geen gevechten plaats. Het gewapend treffen met de Duitsers was ook niet de bedoeling bij het vormen van de sabotage en verzetsgroepen. Men verwachtte dat ze sabotage zouden plegen, zodat de Duitsers werden gehinderd in hun bewegingen. Voor de aanval hadden de geallieerden veel betere wapens.

Zo kwamen wij bij het spoorwegstation Franeker binnen. De groepen werden over Franeker verdeeld. Duitsers waren er niet meer in de stad.

Onze groep werd naar het Leeuwardereind gestuurd. Toen we bij Saakstra's brug, zoals de brug aan het Leeuwardereind werd genoemd, kwamen, zag ik dat het dek aan een zijde in het water lag. De brug was door de Duitsers opgeblazen.

De inwoners van Franeker waren echter reeds bezig een noodbrug te maken. Bij het spoorwegstation lagen spoorstaven. Deze werden, door een groot aantal mannen, op de schouders naar de brug gedragen.

De ijzeren staven werden over de kapotte brug geschoven. Toen er voldoende staven in de lengte lagen, werden daar dwars overheen spoorbiels gelegd. Toen de laatste biels werden aangevoerd, stond de eerste Canadese verkenningswagen te wachten op de voltooiing van de noodbrug.

Nadat de constructie op degelijkheid was geïnspecteerd, reden de Canadezen met hun gepantserde verkenningswagen de stad in.

Door de n.b.s. waren wachtposten in de gehele stad uitgezet. De enkele Canadese verkenners betekende nog niet de totale bevrijding. Hoe lang het nog zou duren voordat de hoofdmacht Franeker zou binnentrekken wisten wij niet.

Een groot deel van de n.b.s., waaronder onze sectie, moest nadat we enige tijd aan het Leeuwardereind waren geweest, post vatten aan de Harlingerstraatweg ter hoogte van de vroegere meubelfabriek van Merx. Daar was een betonnen kazemat. De Duitsers hadden vermoedelijk een aanval van de geallieerden uit het westen verwacht. Toen de Canadezen uit het oosten hun aanval inzetten, was deze verdedigingslinie voor hen waardeloos geworden. Wij maakten er graag gebruik van.

De versperring was een paar meter hoge en minstens een meter brede betonnen muur. Voor het verkeer was een ongeveer 3 meter brede doorgang gelaten.

Mochten de Duitsers vanuit Harlingen nog eens een tegenaanval willen inzetten, dan zouden wij deze moeten trachten op te vangen of in elk geval te signaleren.

De Duitsers vuurden met artillerie nog een paar schoten op Franeker af. De granaten kwamen enkele honderden meters bij ons vandaan op het kerkhof aan de Harlingerstraatweg neer. Ze veroorzaakten een paar gaten in de grond, maar ongelukken deden zich niet voor.

Wij zochten, toen ze schoten, dekking in de betonnen wegversperring.

In de nacht van zondag op maandag moesten we met kleine groepjes wacht houden in en bij de barricade. Even na middernacht had ik mijn wacht er op zitten. Met nog enkelen van onze verzetsgroep ben ik toen gaan rusten in het hooivak van een boerderij aan de straatweg. Er gebeurde die nacht gelukkig verder niets. De Duitsers deden geen pogingen meer in de stad terug te komen.

In de loop van de volgende dag hoorden wij, dat een groep van ongeveer 40 Duitsers zondagsmiddags, toen wij reeds in Franeker waren angekommen, vanuit Harlingen naar Kiesterzijl waren gekomen. Toen Ale Houtsma, de veehouder tegen wiens boerderijtje wij onze fietsen hadden geplaatst, de Duitsers had zien naderen, was hij gevlucht. Zij kwamen naar zijn huis, doorzochten schuur en woning, gooiden de fietsen naar binnen en staken het boerderijtje in brand. De bewoners van Kiesterzijl lieten ze verder ongemoeid.

's Maandagsmiddags zagen wij voor het eerst de spits van de colonnes van de Canadezen. Dat waren motorrijders, die de omgeving in de richting Harlingen verkenden.

Zij waren uiterst voorzichtig bij onze wachtpost. Elke keer als ze langs kwamen, stopten ze en wachtten tot wij hen het teken gaven, dat ze konden doorrijden.

Toch vond er nog een incident plaats. Een n.b.s-er uit Harlingen, die zich bij onze groep had gemeld en een wapen had gekregen, stond bij ons op wacht. Wij kenden hem niet. Toen hij een keer snel op een Canadese ordonnans toeliep en wat onvoorzichtig met zijn wapen manoeuvreerde, loste hij een schot, dat rakelings langs de Canadees ging. Hij is daarna meen ik afgezwaaid.

Reeds spoedig nadat de motorrijders de omgeving hadden verkend, kwamen de eerste tanks en gevechtswagens met daar tussendoor veel jeeps.

Voor ons was het een geweldige opluchting te weten dat wij definitief waren bevrijd. Er had tot die tijd nog veel kunnen gebeuren, hoewel de Canadezen mogelijk sneller waren gekomen, wanneer de Duitsers een tegenaanval hadden gedaan. Wij zagen toen heel duidelijk, dat de Duitsers tegen zo'n overmacht aan wapens en mensen niet opgewassen waren.

Zulke tanks hadden wij daarvoor nog niet gezien. Grote kolossen op rupsbanden en voorzien van zware motoren.

Het aantal dat daarna in de richting Harlingen reed met een snelheid van $\pm$ zes km. per uur was overweldigend.

Ze reden op zeer korte afstand achter elkaar. Dat gaf een enorm gedreun.

Op de tanks lagen rondom de geschutskoepels de infanteristen met hun bepakking.

De noodbrug aan het Leeuwardereind was inmiddels vervangen door een baileybrug. Dat was een stalen brug, bestaande uit segmenten die aan elkaar werden geschroefd. Elke lengte kon op deze wijze worden overbrugd.

Bij de rit door de stad hadden zich tussen de soldaten op de tanks vaak een aantal meisjes genesteld, die juichend en zwaaiend meereiden.

Wij waren voor hen wel een beetje spelbrekers, want wij moesten er voor zorgen, dat ze niet verder met de colonnes meegingen in de richting van het gevechtsterrein.

Veel militairen deelden chocolade en sigaretten uit aan de burgers, die langs de weg stonden.

Sommige soldaten drukten, wanneer ze langs de wegversperring reden, ons wat extra sigaretten in de handen.

In de nacht van maandag op dinsdag kwam van slapen vrijwel niets. De gehele nacht stroomde een lange rij van jeeps, tanks en gevechtswagens in de richting Harlingen.

De volgende dag hadden wij niet veel meer te doen. De Canadezen waren bezig de Duitsers in Harlingen tot overgave te dwingen.

Aan de Leeuwarderstraatweg bijna bij de kruising van wegen naar Peins en Zweins stond o.a. een batterij artillerie opgesteld. Ze schoten over Franeker heen op doelen in Harlingen.

We hoorden, dat de Canadezen voorzichtig oprukten naar Midlum.

N.b.s-ers die daar waren geweest vertelden, dat de Canadezen hen graag in hun nabijheid hadden. Wanneer het echter gevaarlijk werd, moesten de n.b.s.-ers achterblijven en gingen ze zelf voor uit.

De commandant van het Canadese onderdeel had inmiddels intrek genomen in de woning van Merx, de directeur van de meubelfabriek. Merx was, voorzover mij bekend, wegens zijn pro Duitse houding en sympathieën opgepakt.

Wij gingen wel eens naar de commandopost voor een heerlijk plakje wittebrood of een paar sigaretten.

De eerste Duitse krijgsgevangenen werden een dag later al vanuit Harlingen naar Franeker gebracht.

Zittend op de wegversperring zagen wij ze komen. Met vier en vijf man naast elkaar en dan 20 à 25 rijen met daar achter een tank of gevechtswagen met een aantal Canadese militairen.

In een barak achter het terrein van de meubelfabriek werden ze gefouilleerd. Wij mochten van de Canadese militairen daar bij zijn. Er had een selectie plaats van degenen, die ergens van verdacht werden.

Wat ze bij zich hadden aan papieren en scherpe voorwerpen werd verzameld.

De Duitsers lagen allemaal, naar het leek, erg onverschillig tegen de wand van de barak op de grond.

Bij de gevangenen was, zo vertelde een van de Canadese onderzoekers me, Ross, de voormalige Beauftragte des Reichskommissars

in Friesland. Een dikke vadsige man, die op een nonchalante wijze tussen de Duitse soldaten op de grond lag.

Na de ondervraging werden de krijgsgevangenen verder getransporteerd.

Voor de verzorging van de n.b.s. waren inmiddels ook voorzieningen getroffen. Wij konden onze maaltijden gebruiken in de Bogt van Guné bij het Sûkelân. De n.b.s-ers met een oranjeband waren hiervoor verantwoordelijk.

Slaapplaatsen hadden we echter niet. Slechts een enkele nacht heb ik thuis geslapen.

Toen de toestand zich in Franeker een beetje had gestabiliseerd hebben we een dag en een nacht gedanst en gehost op het Sûkelân. Een paar dagen later was de gehele Friese kust bevrijd. Op de waddeneilanden waren de Duitsers evenwel nog de baas. Daarom moest de kust van de Afsluitdijk tot de Eems nog bewaakt blijven tegen eventuele infiltraties of uitbraken van de Duitsers. De n.b.s. werd hierbij ingeschakeld.

Wij gingen met een paar vrachtauto's naar Harlingen.

In een van de hotels aan de Noorderhaven kregen we instructies. Er had daar even een incident plaats. Een van de n.b.s-ers schoot in het hotel, toen hij onhandig met zijn geladen geweer omging door het plafond. Gelukkig had het schot geen fatale gevolgen. Niemand op de bovenverdieping werd geraakt.

Wij hoorden ongeveer tegelijkertijd, dat een Canadese soldaat om het leven was gekomen, toen zijn stengun hem van de schouder gleed. De kolf kwam op de grond en door de schok veerde de grendel achteruit en nam een patroon mee, waardoor een schot afging.

De stengun was een zeer gevaarlijk wapen om mee om te gaan. Voor zover ik weet is door ongelukken geen n.b.s.-er in de omgeving van Franeker omgekomen.

Onze instructies in Harlingen waren, dat we moesten patrouilleren tussen de Canadese wachtposten. Deze wachtposten waren bij de haven en aan de noordzijde van de stad bij de vroegere noorderpier en op de zuiderpier. De wachtpost bij de noorderpier zat in een bunker, die de Duitsers hadden gemaakt op de plaats, waar voor de oorlog een molen stond.

De Canadezen gebruikten na de verovering van Harlingen deze bunker bij hun bewaking van de kust.

Wij moesten wacht lopen vanaf de "Stenen Man", het gedenkteken van Caspar de Robles op de zeedijk ten zuiden van Harlingen tot aan Dijksterburen bij Kimsward en bij de kazemat aan de noorderpier vandaan een paar kilometer in de richting Sexbierum.

Ons tijdelijk onderdak was een boerderijtje tegenover de "Stenen Man", waar wij 's nachts in het hooi sliepen.

Elke dag kregen we een nieuw wachtwoord. 'k Weet me nog te herinneren, dat op een nacht dat we moesten patrouilleren, de wachtwoorden "Mobydick" en "Pickwickpeper" waren.

Wij hadden deze wachtwoorden nodig, wanneer we de Canadese of later Engelse wachtposten naderden.

Hoe men de bevrijding in Achlum heeft beleefd weet ik niet. Daar heb ik later weinig van gehoord.

Na de capitulatie van Duitsland gingen wij naar Franeker terug.

Er werd nog een parade gehouden in Franeker. De drie secties werden geïnspecteerd voor het stadhuis. De districtsoperatieleider, de Jong stond met nog enkele "autoriteiten" op de stenen trap voor het stadhuis, terwijl de sectiecommandanten met hun secties in carré waren opgesteld. Van deze gebeurtenis zijn enkele foto's genomen.

Er was inmiddels een aantal leden van de Nationaal Socialistische Beweging en verraders gearresteerd. Zij waren samengebracht in een barakken, die de Duitsers achter het voetbalveld aan de Hertog van Saxenlaan hadden gebouwd.

Onze taak werd toen hen te bewaken.

Onder die gevangenen waren geen mensen uit Achlum. Later hoorde ik, dat men Hiele Zandbergen wel korte tijd had vastgehouden. Hij had met de winterhulpbus gelopen, maar van verraad van onderduikers is bij hem niets gebleken.

In een van de barakken zat ook de huisarts Grupstra uit Tzum .

In die tijd heerste er een ernstige vorm van difterie en dokter Grupstra oefende in die tijd zijn praktijk nog een beetje uit onder de gevangenen en bewakers. 15).

Dat bewaken van gevangenen was een vrij eentonig leven. Van diegenen die daar bij betrokken waren, heb ik niemand gehoord, dat

hij dat als zijn toekomstig beroep zou kiezen. Vrijwel ieder van ons ging er zich op beraden wat hij in de toekomst zou kunnen en willen doen. Dat was niet eenvoudig, omdat er maar weinig beroepen uitgeoefend konden worden. Overal was gebrek aan, zodat er ook geen werk was.

Ik ontmoette de directeur van de melkfabriek in Achlum een keer. De heer van der Ploeg vroeg mij of ik terug wilde komen. Mijn toekomst zag ik daar echter niet direct liggen. Waarom ik dat niet wilde, was waarschijnlijk, omdat het niet een vrijwillige beroepskeuze van mij was geweest. Toen ik van school kwam, was ik blij dat ik werk kon krijgen en iets kon verdienen. Dat betekende niet dat ik er met tegenzin heb gewerkt. Ik kon het werk goed aan.

Als vrijwilliger naar Indië te gaan lokte mij ook niet. Enkele n.b.s-ers deden het wel. Om nog eens een aantal jaren mij in gevaar en avontuur te begeven lokte me ook niet.

Misschien was het de drang om vrij te zijn na de beklemmende jaren en iets meer van het leven te ontdekken dat ik niet koos voor de terugkeer naar mijn geboortedorp.

De heer van der Ploeg liet ik dan ook weten, dat ik er niet voor voelde naar de melkfabriek terug te keren.

Toen ik hoorde dat Anne Molenaar en Jan de Vries zich bij de politie hadden gemeld, leek mij dat ook wel een beroep dat ik zou willen uitoefenen.

'k Meldde me aan bij de politie in de vroegere marechausseekazerne aan de Anna Maria van Schuurmansingel te Franeker en zei dat ik wel interesse had om bij de politie te gaan.

De opperwachtmeester Kuik, die groepscommandant was en bij de opleiding was betrokken, wilde graag een getuigschrift van mijn vroegere werkgever hebben en vroeg daar de volgende dag mee terug te komen.

Toen ik daar mee kwam, zei hij dat ik de volgende dag naar Leeuwarden kon gaan om een opleiding te volgen.

Zo reisde ik op 15 mei achter op een vrachtauto met Anne Molenaar en Jan de Vries naar Leeuwarden.

Daar werden we ondergebracht in enkele hotels aan de veemarkt om een politieopleiding te volgen.

Met de n.b.s. of individuele leden heb ik na de bevrijding weinig contact meer gehad.

Er is enkele maanden later in Franeker nog een feest geweest van de oud n.b.s-ers. Daar kon ik niet bij zijn omdat ik dienst had bij de politie

Met de uit het verzet voortgekomen Stichting 1940-'45 heb ik alleen gecorrespondeerd in verband met mijn pensioenaanspraken.

De periode oktober 1944 - mei 1945 met de maand mei 1945 als dubbeltelling mocht bij de vaststelling van de pensioentijd bij de overheid worden opgeteld. Daar heb ik gebruik van gemaakt.

Later werd aan b.s-ers een erkentelijkheidbetuiging van prins Bernhard als bevelhebber van de binnenlandse strijdkrachten gezonden.

Tevens ontving ik begin 1946 bericht van de sociale dienst van het ministerie van oorlog dat b.s-ers bepaalde faciliteiten met betrekking tot de aanschaffing van kleding konden worden gegeven.

Ook zou hulp kunnen worden geboden bij het vinden van een betrekking. Dat zou niet meer kunnen na 31 mei 1946 omdat de sociale dienst van de n.b.s. was opgenomen in de sociale dienst van het ministerie van oorlog en geen diensten meer mochten worden verleend aan b.s-ers.

Slotwoord.

Een opkomende gedachte is na zo'n moeilijke periode als de oorlog 1940 -'45, waarom de een het overleefde, terwijl de ander soms op zo' n vreselijke manier om het leven kwam.

Waarom kwamen Gerrit Abma, Monze de Boer en Jan van der Pol in Neuengamme onder erbarmelijke omstandigheden om en keerden anderen zoals Atze Hendriks van der Pol, Arjen en Bote de Vries levend terug, terwijl ook zij opgepakt waren.

En waaraan was het te danken, dat wij er zonder kleerscheuren vanaf kwamen?

Men kon zeer voorzichtig zijn en daarmee veel risico voorkomen. Alle gevaren uitschakelen leek echter niet mogelijk. Niet alleen door eigen falen of onvoorzichtigheid kon het noodlot toeslaan. Ook daar missers van anderen kon men meegenomen worden in de ellende.

De drie die in Neuengamme bij Hamburg of een van de buitenkampen zijn overleden, vielen bij hun arrestatie onmiddellijk in handen van de Duitsers. Zij moesten blijkbaar evenals de joden worden vernietigd. Dat blijkt uit alles wat er in het concentratiekamp Neuengamme, dat wij, Martha en ik in 1990 bezochten, gebeurde.

De gevangenen werden systematisch door uithongering en hard werken, of soms door doodschieten of ophanging geëlimineerd. Een van de jongens, n.l. Appie de Boer, wist ternauwernood de dans te ontspringen.

De andere in onze omgeving gearresteerden kregen, buiten het gevaar dat zij door bombardementen liepen, iets meer kansen het er levend af te brengen. Toch eiste ook dat nog een mensenleven.

Een andere vraag die ik mij later wel eens heb gesteld is of de bevrijding heeft gebracht, wat ik er van had verwachtte?

Omdat wij leefden tussen mensen die veel riskeerden en opofferden voor andere mensen, waren mijn idealen wel zeer hoog gesteld.

Natuurlijk waren we toen weer vrij en konden we gaan en staan waar we wilden. De eerste vijf jaar brachten voor mij echter ook veel teleurstellingen. Mogelijk een beetje verdoofd door de vrijheid waren mij verwachtingen misschien te hoog gespannen. Ik kwam terecht in een omgeving die daaraan niet voldeed.

'k Had gehoopt op een rechtvaardige samenleving, die duidelijk verschilde van de maatschappij onder de Duitsers.

Echter niet alleen mensen, die zich in de bezettingstijd bewust mens en vaderlandslievend hadden gedragen waren op leidinggevende posten terecht gekomen.

Velen, die gedurende de Duitse overheersing in politiek opzicht twijfelachtig in hun gedrag waren geweest, probeerden met de hen geëigende praktijken ook later te domineren.

'k Realiseer me, dat de hoop na de bevrijding een nieuwe frisse wereld tegemoet te treden, niet reëel was. Vooral niet toen ik bij de overheid ging werken, waar veel mensen nog in dienst waren gebleven, die in hun meningen en gedrag niet zo vaderlandslievend waren geweest.

Hoe was de houding geweest van de nieuwe collega's die in de periode 1940-'45 in dienst van de politie waren geweest. Alleen het feit dat ze politiemans waren, was niet voldoende om ze te verdenken van collaboratie.

Dat Frans Steeking, de Duitse soldaat uit Franeker, ondanks zijn legeruniform als mens totaal anders reageerde dan wat wij van Duitsers verwachtten, was voor mij een aanwijzing, vooral ook op de persoon te letten. En dat gold ook voor politiemensen.

Na de bevrijding was het onmiddellijk al minder duidelijk, wie in die donkere tijd aan welke kant had gestaan.

Het was uiteraard onmogelijk de z.g. zuivering volledig te doen slagen. Velen, die zich weinig altruïstisch hadden gedragen in de bezettingstijd, verwierven een leidinggevende positie. Van daaruit konden zij weer invloed uitoefenen op de gang van zaken in de maatschappij, de politiek en de rechtspraak.

Daarbij kwam dat de maatschappelijke verhoudingen in de bezettingsjaren een stempel op de mensen had gedrukt, die een verschillende uitwerking had.

Sommigen meenden na de ervaringen die wij hadden gehad met de bezetters, dat er mensen en groepen waren, die beschermd dienden te worden, terwijl anderen gedrag en methoden hadden overgenomen uit die tijd.

Misschien ook door mijn latere beroep zag ik nog meer dan in de oorlog de noodzaak in te trachten de mensen en hun situatie op het moment, dat het nodig was, zo goed mogelijk in te schatten.

Dat is m.i. de enige manier om te onderscheiden in welke richting de handelingen en het streven van bepaalde mensen of groeperingen gaan. Te veel vertrouwen op uitspraken en beloften van voortrekkers of leidende figuren is niet voldoende om een goede afloop in het algemeen belang, dat wil zeggen voor grote groeperingen in de samenleving, die zich minder goed kunnen laten gelden, te garanderen. De "leiders" in een samenleving kunnen grote bevolkingsgroepen beïnvloeden en in beweging brengen, wat tot catastrofale gevolgen kan leiden voor veel mensen en zelfs voor gehele volken. Dat is een les, die ik uit de oorlog heb kunnen trekken met betrekking tot Hitler en zijn nazisme.

Die beïnvloeding door de leidende persoonlijkheden kan zelfs racisme maskeren door in uitspraken de toehoorders het tegengestelde te willen doen geloven.

Racisme is m.i. geen beweging van politieke aard maar een gezindheid van mensen. Het vernederen of negeren van iemand die minder weerbaar is, zowel in het persoonlijk vlak als in maatschappelijke maatregelen kan een kenmerk van racisme zijn. Daar tegen helpen over het algemeen geen betogingen of demonstraties.

Iemand die dit signaleert of er tegen protesteert wordt niet zelden als zwartkijker beoordeeld.

M.i. blijft het raadzaam voor elke burger van een samenleving wanneer hij waarneemt dat de menselijke waarden worden geschonden daar tegenop te komen en te laten merken dat hij dat niet juist vindt.

Als veel burgers dat doen zal waarschijnlijk het beste evenwicht in een maatschappij kunnen worden behouden.

Na de bevrijding ben ik niet weer naar Achlum teruggekeerd.

Veel jonge mensen uit ons dorp deden hetzelfde en zochten ergens anders en ook vaak ver van hun geboorteplaats een werkkring.

Tenminste acht van hen gingen in politiedienst o.a. te Leeuwarden, Den Haag en Rotterdam.

Door de verhuizing van veel jongeren steeg in enkele jaren de gemiddelde leeftijd in het dorp sterk, wat men over het algemeen niet als wenselijk en prettig ervoer.

De dakpannenfabriek ging door brand als werkobject verloren en later sloot de zuivelfabriek in verband met fusies ook zijn poorten. Door uitbreiding met een nieuwe wijk kon worden voorkomen, dat de leefbaarheid te sterk terug liep.

Mijn ouders zijn na de bevrijding in het dorp gebleven met onze jongste broer. Hij had later een bedrijf te Bolsward.

Mijn broers en zusters en ik woonden op vele plaatsen verspreid over Nederland

Na het overlijden van mijn ouders kwam ons ouderlijk huis leeg te staan.

Omke Doeke keerde na de oorlog ook weer terug. Toen neef Johannes en zijn jongere broer Klaas uit huis waren zijn ze naar Minnertsga verhuisd, waar ze ook zijn overleden.

Neef Johannes is later leraar aan een technische school geworden. Naaste familieleden hebben wij in de oorlog niet verloren.

Van de onderduikers, die niet uit Achlum afkomstig waren, heb ik later weinig gehoord.

Alleen van Cor Blom weet ik, dat hij uiteindelijk weer naar Ameland is teruggekeerd.

Graag zou ik nog de levensloop van een aantal dorpsbewoners uit die moeilijke oorlogsjaren willen beschrijven, maar dat zou in dit bestek te ver voeren.

Voetnoten.

Het was zoals altijd in oorlogssituaties een chaotische en onzekere tijd. Wegens de mogelijkheden van verraad vertelde men elkaar gewoonlijk niet meer dan strikt noodzakelijk was.

Over de verblijfplaats zelfs van familieleden werd niet of nauwelijks gesproken.

Als iemand in handen van de Duitsers viel bleef het vaak onzeker wat er met hem gebeurde. De familieleden werden meestal niet op de hoogte gehouden.

Vooraf vanuit Duitsland was het moeilijk berichten naar de familie te sturen. Een van de beste mogelijkheden was nog een collega, die met verlof naar huis ging een brief mee te geven. Vele naar Duitsland gestuurde jonge mensen hadden echter geen collega's, die met verlof naar Nederland mochten gaan.

Omdat men niet wist in hoeverre het briefgeheim werd gerespecteerd, was het ook niet raadzaam over de eigen situatie en die van onderduikers te schrijven.

Gevangenen in concentratiekampen konden over het algemeen geen berichten naar hun familie sturen. De familie wist dikwijls niet eens waar iemand heen was getransporteerd.

Omdat die onzekerheid er al die tijd bij ons bestond heb ik van datgene wat ik na de oorlog hoorde aanvankelijk niets geschreven. Wat ik mondeling heb vernomen of in geschriften of boeken heb gelezen zal ik in de volgende voetnoten weergeven.

1). Klaas Miedema is na de capitulatie uit Duitsland in Achlum teruggekeerd.

Van Sietse de Vries weet ik iets meer. Sietse kwam in een stroom vluchtelingen bij Hardenberg over de Duitse grens. Alle vluchtelingen uit Duitsland werden opgevangen in de plaatsen langs de grens. Ze werden dan medisch onderzocht en ontluisd.

Wanneer hun identiteit bekend was, mochten ze als ze daartoe in staat waren naar huis terugkeren.

Zo was Sietse na de oorlog korte tijd in Hardenberg ondergebracht, waar Martha hem enige tijd mede had verzorgd.

Hij had, voor zover mij bekend, zijn verblijf in Duitsland goed doorstaan.

Later is hij weer melkcontroleur geworden.

2) Na de oorlog kwam Jappie uit Zweden terug. Het bleek, dat hij na aanmonstering op een kustvaarder, een reis was gaan maken naar de Oostzee.

In de Sont tussen Denemarken en Zweden is hij met een roeiboot naar Zweden gevlucht.

Zijn oorspronkelijk doel Engeland heeft hij niet bereikt.

Hij werd in Zweden geïnterneerd en kreeg geen enkele kans met Nederlandse instanties in contact te komen. Van doorreizen was dus ook geen sprake.

Na de capitulatie van Duitsland keerde hij naar Nederland terug. Later was hij evenals zijn broer Jan enige tijd kapitein op een coaster.

3) Destijds was het moeilijk te controleren welk resultaat ons werk opleverde. Wij vertrouwden er op, dat de levensmiddelen die wij naar Midlum brachten goed terecht zouden komen.

Verheugend vond ik het, dat een aantal jaren geleden een vrouw in een uitzending op de televisie vertelde, dat zij secretaresse van de Zweedse consul te Harlingen was geweest.

Zij was in de oorlog naar de commandant van het concentratiekamp Amersfoort gestapt en had gevraagd of zij voedsel aan de gevangenen mocht uitdelen.

De commandant was uiteraard niet toeschietelijk.

Zij stelde daarop, dat zij niet wegging, voordat hij haar had toegezegd, dat zij de gevangenen eten mocht brengen.

En hij had er in toegestemd.

'k Vermoed dat er enig verband bestond tussen onze activiteiten en het werk van deze vrouw.

4) Enige jaren geleden kwam ik in aanraking met een verkoper van een meubelzaak te Assen. Hij stelde zich voor als Dillingh. Het bleek Nico Dillingh uit Franeker te zijn, waarvan ik mij nog herinnerde dat hij leerling van de muloschool te Franeker in het begin van de jaren '30 was geweest.

Hij vertelde mij, toen ik hem daar naar vroeg, dat een broer van hem in de oorlog op het distributiekantoor te Franeker werkte.

Zijn broer was in dienst geweest bij de manufacturier en stoffeerder Hofstra aan de Zilverstraat te Franeker.

Toen de werknemers aan het arbeidsbureau moesten worden opgegeven, meende Hofstra, dat hij daar aan moest voldoen.

Het gevolg was, dat Dillingh ontslag nam bij Hofstra. Hij kon echter een baantje krijgen bij het distributiekantoor te Franeker.

Daar regelde hij illegaal allerlei zaken, die in die tijd zeer riskant waren, zoals het stempelen van stamkaarten enz.

5) Er waren nog meer die toen de dans ontsprongen.

Bij de gemeentepolitie te Zuilen bij Utrecht had ik een collega-rechercheur Gerrit Kleinveld. In een gesprek dat wij op zekere dag hadden, kwamen we op het onderwerp van het verzet in de oorlog. Hij bleek nauwkeurig van de arrestaties te Sexbierum op de hoogte te zijn.

Gerrit Kleinveld was afkomstig uit Woudenberg. Hij was betrokken geweest bij de overval op het distributiekantoor te Joure. (zie B. deel 6 tweede helft bldz. 106 e.v.)

Op 14 oktober 1942 had een aantal onderduikers in politie-uniform of SS-uniform een ambtenaar van het distributiekantoor te Joure een grote hoeveelheid distributiebonkaarten laten overhandigen. Een broer van Gerrit Kleinveld was daar mee naar Amsterdam gegaan.

De bonnen werden voor een groot deel op de zwarte markt gebracht en leverde meer dan f. 60.000,- op voor joden en onderduikers.

De gehele groep waar Gerrit ook toe behoorde werd echter door de politie en de Duitsers opgerold.

Na zijn arrestatie wist Gerrit op een miraculeuze wijze uit de bunker (cellencomplex) van het concentratiekamp Amersfoort te ontsnappen.

Gerrit vertelde dat hij wist dat zijn leven op het spel stond. Door de zijkant van een etensvork over een scherpe betonrand te slijpen, maakte hij kartels in het metaal, zodat er een zaag ontstond. Met deze provisorische zaag wist hij een spijl in het raam van de bunker door te zagen.

In de nacht van 1 maart 1943 wist hij door het gat naar buiten te kruipen en plat over de grond schuivend onder het prikkeldraad door buiten het kamp te komen.

Gerrit met zijn vrouw Gijsje en hun zoontje Bert waren daarna in Friesland ondergedoken.

Bij de overval van de Duitsers waren Gijsje en Bert op Liauckemastate ondergedoken. Zij werden door de Duitsers ongemoeid gelaten.

Gerrit was in op een adres in Wijnaldum . Hij had daar de vermomming van een "evangelist" gekozen. Hij liep in Wijnaldum rond in een keurig zwart pak.

Bij de razzia te Sexbierum had Gerrit geen gevaar gelopen. (zie verder Lit. ev.C bldz. 37 en 89)

Frans Michon, die het verraad te Sexbierum pleegde, heeft in maart 1944 nog een slachtoffer gemaakt. Een jongen, die zich niet voor de arbeidsinzet had gemeld, werd door zijn verraad door de Sicherheitsdienst te Groningen in Schraard gearresteerd.

In juni 1944 overleed de jongen in het concentratiekamp Buchenwald.

Frans Michon was afkomstig uit Haarlem. Hij had zich gemeld als vrijwilliger bij de Wehrmacht.

Later deserteerde hij, doch werd daarop gearresteerd.

Hij kon voorkomen, dat hij zou worden gefusilleerd als hij als onderduikerspion werd en zijn bevindingen aan de Duitsers doorgaf. Op deze wijze heeft hij zijn leven weten te redden ten koste van een aantal verzetsmensen.

Toen ik na de oorlog gedetacheerd was bij de bewaking van de politieke gevangenen in het kamp Sondel in Gaasterland, was Frans Michon onder de gevangenen. Hij wachtte daar op zijn berechting. Hij heeft later een korte gevangenisstraf gekregen.

6) Fred, die de naam de Jong bleek te hebben, is in Friesland gebleven. Hij was later chirurg in het ziekenhuis te Sneek.

Waar Sjoerd Jansen na de oorlog is heen gegaan weet ik niet.

7) In de Werner Helmichstraat te Zuilen waren de oud-dorpsgeenoot Jan Tolsma met zijn vrouw Riemke Hiemstra en hun kinderen buren van ons.

Op zekere dag vertelde Jan dat hij op de dag dat de Duitsers Monze en Appie de Boer arresteerden, hij bij de boer Feenstra bij Arum werkte.

Hij was die avond op weg naar huis, toen de Duitsers bij de dakpannenfabriek waren.

Wanneer hij van of naar Feenstra ging voer hij altijd over de Franekervaart met een bootje. Hij was op weg naar het bootje, toen hij plotseling mensen hoorde naderen. Hij wist dat er Duitsers in de omgeving waren en hij dacht, toen hij stemmen hoorde, dat het Duitsers waren. Hij wist niet waar hij heen moest en stapte het water in van de opvaart van Willem Postma. Omdat ze in zijn richting kwamen ging hij tussen het riet in het water liggen, alleen nog met zijn hoofd boven water. Hij had ongeveer een uur in het water gelegen. Hij bleek in het water te zijn gekropen, toen Jo en ik naar de dakpannenfabriek liepen.

Toen hij dacht dat de kust veilig was, was hij naar huis gegaan. Om weer warm te worden was hij onmiddellijk met een paar kruiken onder de dekens gegaan.

De volgende morgen had dokter Danes de huisarts uit Arum hem onderzocht. Die kon niet constateren dat hij nadelige gevolgen van het koude bad had ondervonden.

Jan is later ook niet meer ziek geworden ten gevolge van de onderkoeling.

8) De klachten, een opgezet gevoel in de maag met daarop volgend benauwdheid, heb ik daarna nog zeven à acht jaar gehad.

Dokter Danes kon er geen verklaring voor geven en gaf mij ook geen medicijn.

In Utrecht ben ik onder behandeling van een internist geweest, die mij een medicijn voorschreef, dat mij goed hielp.

De klachten bleken van nerveuze aard te zijn. Vermoedelijk een gevolg van een shock bij een of bepaalde voorval(len) in de bezettingstijd.

Van deze psychosomatische aandoening ben ik volledig genezen.

9) Zowel Gerrit Abma als de broers de Boer (zie bldz. 35) werden naar Neuengamme getransporteerd. Neuengamme ligt ten zuidoosten van Hamburg aan de Elbe in Duitsland.

In 1990 hebben Martha en ik een bezoek gebracht aan de plaats waar dit concentratiekamp stond. Een deel van het complex is nog aanwezig. Er was een kazerne gebouwd voor de SS. Daarnaast was een barakkenkamp met een steenfabriek en een wapenfabriek. De

kazerne, de steenfabriek en de wapenfabriek met een gedeelte van de prikkeldraadomheining staan er nog.

Er naast, op de plaats waar in de oorlog de kleiputten waren, staat nu een gedenkteken met een museum.

De gevangenen moesten de rivierklei in lorries scheppen en naar de fabriek brengen. De lorries werden een helling van ongeveer zeven meter opgereden, waar de klei in de fabriek werd gelost. Voor straf moesten de lorries soms enkele keren achterelkaar naar boven worden geduwd door enkele gevangenen. Dit zware werk moest worden gedaan met een minimale voeding.

Naast het kamp was een crematorium waar ook executies werden uitgevoerd door ophanging of door een nekschot.

Neuengamme had verschillende buitenkampen.

Over een van deze kampen is in het Nieuwsblad van het Noorden van 9 januari 1988 een reportage van Onno Havermans opgenomen.

Daarin wordt het buitenkamp Husum-Schwesing aan de Noordzee in Sleeswijk-Holstein, waar ook Monze en Appie de Boer waren heen getransporteerd, beschreven.

Op 27 november 1987 werd te Husum een monument onthuld, na vele jaren zwijgen van de bewoners.

Bij de onthulling van het monument heeft een aantal gevangenen, waaronder een arts, verteld onder welke omstandigheden de gevangenen moesten leven.

Husum en Ladelund waren werkkampen.

"Zwaar werk, het zwaarste werk dat er is. In die zware klei, twee meter diep tot in het water graven. Bij de volkomen ontoereikende voeding kon je bijna uitrekenen hoe lang het zou duren voordat iemand dood ging."

Wie het niet zelf heeft meegemaakt, zal zich niet goed kunnen voorstellen. Jongens van begin 20, die werk doen dat hen niet ligt, onder omstandigheden, die ronduit slecht zijn en die steeds lotgenoten zien afvallen.

"Er komt nog een factor bij, waardoor je daar niet vreselijk onder lijdt; het is verdovend zo'n kampleven. Je staat om 5 uur op, je krijgt te weinig eten, je gaat met een hongerige maag aan het werk, je graaft 12 uur, je loopt weer terug, je moet nog een uur op appèl staan met je natte koude kleren aan, dan naar je bed om 5 of 6 uur

te slapen. Je hebt niet veel anders over dan je ene voet voor de andere proberen te zetten", aldus de latere zenuwarts professor van Dantzig in dit krantenartikel.

Het was al mooi, vond hij als de mensen binnen konden blijven.

Verder was er van medische zorg heel weinig sprake.

De namen van Jan van der Pol, Gerrit Abma en Monze de Boer komen niet voor in het register van slachtoffers van Neuengamme.

10) Na de bevrijding heeft broer Klaas mee de auto bij Baijema weg gehaald.

11) Martha was na haar nieroperatie goed genezen. Ze durfde het toen niet aan in een dag van Hardenberg naar Achlum te fietsen. De genezing, die toen al hoopvol verliep, heeft zich de volgende jaren goed voortgezet. Haar lichamelijke conditie was later boven verwachting goed.

12) Het stoffelijk overschot van Wierda werd later bij de IJsselbrug te Zwolle gevonden.

13) 'k Wil in 't kort weergeven, wie de betrokkenen waren en wat mij bekend is omtrent hun verdere levensloop.

Jaap Kooistra is opgegroeid in Achlum, was slager. 'k Heb na de oorlog niets meer van hem gehoord.

Johannes Posseth heeft zijn hele leven in Achlum gewoond. Was actief in het dorpsleven, maar vele jaren arbeidsongeschikt.

Tjerk Postma is na de oorlog getrouwd en woonde te Welsrijp. Hij en zijn gezin kwamen om, toen een straaljager op hun huis neerstortte.

Mijn broer Klaas is in Friesland blijven wonen o.a. te Bolsward, Lemmer en Drachten. Hij was vele jaren bij de politie en later controleur bij het sociaal fonds bouwnijverheid.

Mijn broer Sije was tot z'n pensionering bij de politie te Den Haag. Daarna is hij te Achlum in ons ouderlijk huis gaan wonen.

Maaie van der Tol, heeft ook altijd in Achlum gewoond, Hij was voor de oorlog boerenarbeider en werkte later in het Philipsbedrijf te Leeuwarden. Hij is altijd in Achlum blijven wonen.

Willem Overal was afkomstig uit Hitzum. Zijn vader en hij hadden daar een melkriet naar de melkfabriek te Achlum en een

kruidenierswinkel. In de oorlog woonde Willem in Achlum en was als chauffeur in vaste dienst bij de melkfabriek. Na de bevrijding is hij dit eerst blijven doen, doch later had hij te Achlum een eigen expeditiebedrijf.

Jan Sijbesma, geboren en opgegroeid te Achlum, was aanvankelijk boerenarbeider maar later politieman te Leeuwarden en te Woerden. Age Tanja, die tot de bevrijding ook altijd in Achlum had gewoond, werd onderwijzer in de omgeving van Makkum, was later leraar aan de kweekschool (pabo), te Zwolle en woonde lange tijd te Heerde.

Anne Molenaar, ook geboren en opgegroeid te Achlum, was oorspronkelijk bankbediende, ging na de bevrijding naar de politie, doch had later een levensmiddelenbedrijf.

Rikus de Vries verhuisde na de bevrijding met zijn gezin naar de Haarlemmermeerpolder. Hij werkte bij Schiphol. Slechts een paar keer hebben wij elkaar nog ontmoet in de tijd dat wij te Zuilen woonden. Van anderen heb ik gehoord, dat hij naar Canada is geëmigreerd.

Jo Fredriks, die ongeveer een en een half jaar bij ons was ondergedoken, keerde na de bevrijding terug naar Hardenberg, waar hij zijn werk bij de PTT weer oppakte. Later nam hij de textielzaak van zijn ouders over.

Oepke Gerlofsma was in Achlum geboren en is daar ook blijven wonen. Hij is boerenarbeider gebleven tot zijn pensionering.

Sije Gerlofsma, die in de oorlog caféhouder te Achlum was, werkte na de oorlog bij een electricien. Hij heeft het café verkocht en woonde in een woning aan 't War te Achlum.

Pieter Klijnstra is na de oorlog in Achlum blijven wonen. Hij is op latere leeftijd naar het bejaardenhuis te Tzum gegaan.

De familie van Dijk is na de bevrijding op de boerderij te Hitzum blijven wonen. Omtrent Siebren is mij niets bekend.

Jan de Vries ging na de bevrijding naar de politie. Hij diende enige tijd bij de waterpolitie, doch nam na een paar jaar ontslag. Hij voer daarna als coasterkapitein. Later was hij nog vele jaren chef van een veerpont te Ochten.

14) Het gezin van Dijk, dat op een grote boerderij bij het Klaverblad te Hitzum woonde was afkomstig uit Gauw bij Sneek. Naast een oudere zoon en dochter waren er drie jongens, die weinig

in leeftijd verschilden. Dat waren Jitze Pieter, Jelle en Siebren. Dan waren er nog een paar jongere kinderen.

Voor de oorlog had van Dijk een veertigtal koeien.

Alle kinderen van het gezin hielpen mee in het bedrijf.

Jitze Pieter was niet de enige in Hitzum die door de oorlog is omgekomen.

De vrachtrijder Jan de Boer te Hitzum had een zoon genaamd Anske. Deze jongen meldde zich als vrijwilliger bij het Duitse leger.

Hij is weggegaan en niet meer teruggekeerd.

15) De huisarts Grupstra behandelde enkelen van de bewakers ook wel, terwijl hij gedetineerd was.

Zijn straf is naar ik meen niet streng geweest.

Hij heeft nog vele jaren zijn medisch beroep uitgeoefend als huisarts te Zuilen.

Literatuur:

A. "Dat kan ons niet gebeuren." Evert Werkman, Madelon Keizer en Gert Jan van Setten.

B. "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog." Dr. L.de Jong.

C. "Tekens aan de weg- Tekens aan de wand." C.Reitsma.

D. "Bezettingstijd in Friesland" deel I P.Wijbenga

E."Friesland 1940-'45." onder redactie van L.van Kampen, J.J.Mulder, C.Reitsma e.a. Friese Pers 1981.

Samenvattingen van de literatuur.

A.pag.11 e.v.

In de zomer van 1939 was het aantal werklozen nog altijd ontstellend groot. De werkloosheid was een gevolg van de economische crisis over vrijwel de gehele wereld. Voorjaar 1933 waren er in ons land al zo'n 300.000 mensen zonder werk. Een havenarbeider in Amsterdam of Rotterdam verdiende f.30,- bruto en bij werkloosheid kreeg hij , wanneer er in zijn gezin twee kinderen waren, f.15,- "steun".

Ondanks dat prijzen en huren laag waren betekende dit armoede. Brood, melk, aardappelen eens in de week een stukje vlees kon allemaal nog net van zo'n bedrag.

Hoe men de voortschrijdende werkloosheid en armoede bestreed? Men kende maar een remedie: aanpassen en bezuinigen. Lagere lonen en salarissen dus, minder staatsuitgaven en lagere belastingen. In Amsterdam werd het steunbedrag verlaagd van f.12,72 per week naar f.11,51 per week.

A.blz. 9.

Het ging hierbij om de mobilisatie van de gewone dienstplichtigen van de lichten 1924 tot en met 1939, waarvan op het moment van de afkondiging overigens al een deel onder de wapenen was.

Vijfhonderd personentreinen en zestig goederentreinen van de Nederlandse spoorwegen zorgden er op dinsdag 29 augustus 1939 voor, dat de mobilisatie van het Nederlandse leger, die de dag daarvoor was afgekondigd, vlot verliep.

Half maart waren de Duitse troepen Praag binnen getrokken en vanaf dat moment was het duidelijk dat Hitler zich van de in september 1938 met Engeland en Frankrijk gemaakte afspraken over het lot van Tsjechoslowakije niets zou aantrekken.

Op Goede Vrijdag - 7 april - waren de Italiaanse troepen het kleine Albanië binnengevallen en dat had in Nederland geleid tot het besluit de dienstplichtigen, die toen onder de wapens waren, niet met groot verloop te sturen. In de zomermaanden tekende de nieuwe crisis rondom Danzig en Polen zich steeds duidelijker af. Nationaal-socialistisch Duitsland sloot een niet-aanvalsverdrag met de Sovjet-Unie.

Op 24 augustus werd in Nederland de z.g. voormobilisatie afgekondigd.

B. deel 3 blz. 228-232.

De Wonsstelling was zwak; haar lengte was ca. acht kilometer; deugdelijke bunkers ontbraken; wat in het open en vlakke terrein aan veldversterkingen aangelegd was, droeg een vrij primitief karakter en ook hier hadden veelal de opgestelde stukken pantserafweergeschut en zware mitrailleurs een te beperkt schootsveld. Inundaties bemoeilijkten het naderen van de stelling, niet evenwel ter weerszijden van de betonweg die uit de richting Sneek naar de Afsluitdijk leidde.

De Wonsstelling was sneller gevallen dan de Duitsers verwacht hadden. "Als de Nederlanders " zo werd in het gevechtsverslag van de Duitse 1^e Kavallerie Division opgemerkt " iets krachtiger verzet geboden hadden"

" dan zou de inneming van de stelling aanzienlijk meer bloed gekost hebben. Het terrein, dat de aanvallers geen enkele dekking bood en de omvangrijke inundaties maakten de verdedigingsstelling bijzonder sterk.

blz. 294-296

Bij Kornwerderzand stonden de Duitsers, al hadden zij de Wonsstelling veroverd, voor een uiterst moeilijke opgave.

Op de 13^e begonnen Duitse vliegtuigen bij het aanbreken van de dag de versterkingen van Kornwerderzand te mitrilleren.

Kort na vijf uur 's middags werd Kornwerderzand van de kop van de Afsluitdijk uit onder vuur genomen door het geschut dat de Duitsers bij de hand hadden; de uitwerking was minimaal. Desniettemin togen op persoonlijke last van de divisiecommandant tegen het invallen van de schemering vijf detachementen Duitse fietsers op pad; zij werden, toen zij een achthonderd meter van Kornwerderzand verwijderd waren, hevig onder vuur genomen. Vier detachementen reden ijlings terug, het voorste bleef tot het donker was geworden op de dijk liggen en reed toen eerst terug.

De aanval was volledig mislukt. Kort tevoren waren bovendien bij de Kop van de Afsluitdijk de eerste salvo's gevallen van zwaar Nederlands geschut; het scheepsgeschut van de kanonneerboot " Johan Maurits van Nassau ". Dit schip lag op de Waddenzee.

A. bldz. 139

Arbeidsdienst en Arbeitseinsatz veroorzaken weer eens een lawine van papier; oproepen, vrijstellingen, " Ausweise ", "bescheinigungen ". Iedereen moet maar zien er wijs uit te worden. Eén voordeel heeft al dat administratieve gedoe wel: de Duitsers weten er op den duur ook geen weg meer mee en de meeste formulieren kunnen vrij gemakkelijk worden nagemaakt.

Op 1 mei 1941 was het Rijksarbeidsbureau opgericht met 37 gewestelijke bureaus en 143 bijkantoren. Van 37 gewestelijke directeuren waren er negen lid van de N.S.B.

De Duitsers wier taak het was zo veel mogelijk Nederlanders naar Duitsland te halen, zochten inmiddels al weer naar andere middelen om hun doel toch te bereiken. Zij vermoedden, dat heel wat bedrijven, die als voor de Wehrmacht onmisbaar werden beschouwd, nog best wat personeel konden missen en om dat te weten te komen werd besloten, dat alle arbeidskrachten van die bedrijven zouden worden geregistreerd.

Met Duitse grondigheid werd het nieuwe systeem aangepakt . . .

B. deel 6 tweede helft bldz. 649 e.v.

Op woensdag 17 juni '42 zond Schrieke (secretaris-generaal van het ministerie van justitie), een circulaire ("zeer veel spoed") aan de procureurs-generaal en de officieren van justitie bij de rechtbanken waarin hij meedeelde, dat van de eerstvolgende maandag af "personen, veroordeeld wegens clandestien slachten en andere economische delicten" naar Ommen gezonden konden worden, voorlopig alleen diegenen, die een gevangenisstraf van drie maanden of langer nog niet uitgezeten hadden. Die personen bevonden zich dus op vrije voeten. Telegrafisch werd de politie opgedragen hen nu met spoed te arresteren en naar Ommen over te brengen.

In het college van secretarissen-generaal stelde Six (Koloniën) reeds begin september '42 aan Schrieke de vraag of deze wat meer over Ommen wilde meedelen.

" Het is geen Konzentrationslager" antwoordde Schrieke. Naar zijn inlichtingen luiden " aldus de notulen " is het goed ingericht.

Hoe het in Ommen in werkelijkheid toeging werd slechts enkele weken later in Het Parool onthuld;

" De behandeling daar draagt geheel het karakter van mishandeling. De gevangenen worden door uithongering, eindeloze exercities en zware arbeid, maar vooral door ranselen en schoppen zodanig gekweld, dat het verblijf van enkele maanden een gezonde man tot een wrak maakt. Er zijn reeds erbarmelijke sterfgevallen voorgekomen."

C.bldz.37 en 89.

Rients Westra werd in 1895 in Sexbierum geboren.

Hij was een van de oprichters van het verzet in Friesland, waaraan hij reeds in 1941 actief deelnam.

Westra was een van de leiders van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers en tevens K.P-er.

Op 30 november 1944 overleed hij in Oldenburg (Dld.)

Gerrit Schuil (1918) en Gerben Desiré Oswald (1920) respectievelijk kantoorbediende en opzichter bij de wegenbouw waren onderduikers op de Liauckemastate te Sexbierum.

Zij hadden te Harlingen een mislukte aanslag gepleegd op de nazi politieman van Wijnen.

Schuil en Oswald werden in februari 1944 door het Polizeistandgericht in Assen ter dood veroordeeld.

Hun stoffelijke overschotten werden na de capitulatie in een massagraf bij Amsterdam terug gevonden.

C. bldz. 78.

Monze de Boer kwam op 2 mei 1912 in Kimsward ter wereld. De mannen uit het gezin de Boer werkten op het Panwerk te Achlum. Begin december 1943 werd door de Leeuwarder Sicherheitsdienst een razzia op de fabriek uitgevoerd, waarbij de broers Albert en Monze de Boer werden gegrepen. De derde zoon van de familie Auke wist door de landerijen te ontsnappen.

Via de cellen in het gemeentehuis te Witmarsum en het huis van bewaring te Leeuwarden werden zij na eerst nog in het concentratiekamp te Amersfoort te zijn geweest, naar Oberhausen gebracht.

Later gingen ze naar Husum.

Daar verloren de broers elkaar uit het oog omdat Monze met een ziekentransport mee ging.

Albert kwam via Neuengamme op 31 mei 1945 weer in Achlum. Volgens officiële opgaven is Monze op 20 maart 1945 in het Kommando Dessauer overleden.

C. bldz. 78.

Gerrit Abma, geboren op 6 september 1922 in Lollum was bakkersknecht in Wirdum, toen hij zich moest melden voor de arbeidsinzet.

Hij dook onder bij zijn zuster en zwager te Achlum en vond werk bij de bakkerij Rienks te Arum.

Eind augustus 1944, toen hij door een Duitse patrouille werd opgepakt, werd hij eerst naar Harlingen en daarna naar de gevangenis te Leeuwarden gebracht.

Via Amersfoort werd hij naar Neuengamme vervoerd, waar hij op 14 februari 1945 stierf.

C. bldz. 79.

Het fusilleren van de vijf slachtoffers was het gevolg van de aanslag op Grietje Sinnema, de tolk en secretaresse van de staf van de Abteilung für Ernährung und Landwirtschaft te Franeker. Deze 19-jarige boerendochter uit Ried regelde voor deze instantie de paardenvorderingen en hooileveringen ten behoeve van de Duitse Wehrmacht. Het fanatisme waarmee dit meisje te werk ging leidde er uiteindelijk toe, dat de boeren hun beklag gingen doen bij Folkert de Jong, districtsoperatieleider van de N.B.S. te Franeker.

Door de paardenvorderingen kon het bouwland voor de komende oogst niet bewerkt worden.

Folkert de Jong schaduwde het meisje 14 dagen lang om er zeker van te zijn dat de eventuele liquidatie verantwoord was. Op 3 maart 1945 werd de aanslag gepleegd door twee leden van de N.B.S. Grietje Sinnema werd echter niet dodelijk getroffen.

Zij werd naar het Duitse lazaret in Leeuwarden gebracht, waar operatief werd ingegrepen.

Op 12 april kon zij naar huis terugkeren, waar ze vijf dagen later werd gearresteerd.

De executie van de vijf slachtoffers werd al op 8 maart te Dongjum uitgevoerd op de plaats waar nu een monument staat.

De stoffelijke overschotten moesten 24 uur onder politiebewaking blijven liggen.

De geëxecuteerden waren:

G.Ch.Tinkelenberg (1900); B.van der Pal (1915); J.Hijkema (1900); P.A.Glastra van Loon (1913) en H.Roth (1913).

Na de bevrijding volgde herbegravenis in eigen dorp.

C. bldz.76

De J.P.van Dijkstraat in Franeker is genoemd naar de Hitzumer landbouwer Jitze Pieter van Dijk, die op 16 november 1922 in Gauw werd geboren.

Op zondag 15 april 1945, terwijl de Duitse vernielingstroepen zich nog in Franeker ophielden, trokken een veertigtal leden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten de stad binnen.

Korte tijd later werden ze gevolgd door de sectie Barradeel en door de sectie Achlum-Almenum, die met de sabotagegroep Zuid uit de richting Kiesterzijl naar Franeker oprukte. Hier raakte men in gevecht en Jitze Pieter van Dijk werd dodelijk verwond.

Hij werd begraven op de hervormde begraafplaats in Sijbrandaburen.

D.bldz.37 en 38.

Taco van der Veen, bakker te Leeuwarden, illegaal werker, wist F.Wierda, adjudant, in september '44 te werven voor de N.B.S. In de N.B.S. botsten militaire traditie en illegale ervaring, aldus Wijbenga.

Adjudant Wierda kwam de wapens te Leeuwarden inspecteren. Taco wilde dat voor hem doen, maar Wierda wilde dat zelf doen. Alles werd precies genoteerd met de adressen er bij. Wierda werd later te Tjerkwerd gearresteerd.

D.blz. 347 - 349.

Door Wijbenga, in de illegaliteit Geale de Vries genoemd, wordt verteld, dat ds.Slomp (Frits de Zwerver) begin '43 had getracht enige organisatie aan te brengen in het verzet in Friesland.

Enkele leden, de meeste van hem waren gereformeerd, vergaderden vrijdagsavonds vaak in een van de gereformeerde kerken van Leeuwarden.

Op een van de bijkomsten ging plotseling tijdens een vergadering de deur open en een volkomen onbekend trad binnen. Meint Polet uit Stiens (een collega van Rients Westra uit Sexbierum) kan niet komen, zei de binnenkomer en daarom moest ik hier maar heen.

Daar heb je Molotof, riep Witteveen (een architect uit Leeuwarden), toen hij zicht op de nieuweling kreeg. De zwartbesnorde Folkert de Jong kreeg hiermee zijn blijvende schuilnaam.

E.blz. 102

Een ware ramp ontstond toen de Gewestelijk Operatieleider van de N.B.S. en zijn adjudant in de nacht van 3 op 4 februari te Tjerkwerd werden gearresteerd en het complete archief in Duitse handen viel. Pogingen om de gearresteerden tijdens het transport te ontzetten bleken onuitvoerbaar te zijn.

De resultaten bleven niet uit en de SD-kommando's kregen druk werk; de vondst te Tjerkwerd bracht een lawine van arrestaties aan het rollen in Sneek, Scharnegoutum, Bolsward, Sijbrandaburen, Sandfirden, Balk, Heerenveen en Echten.

Op 5 februari werden arrestaties te Wanswerd verricht en op 9 februari ontdekte men de radiozender van de N.B.S. in Lekkum.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige nadere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur of diens rechthebbenden.

